بتقریب هند از پکستان سمینار ۱۹۹۳ء

خلاصۂ

انیس الطالبین

از

عبدالرحمن جامی

(م ۸۹۸ھ)

تدوین و تقدیم

محمد ذاکر حسین

کتابخانہ خدابخش، پٹنہ

خدابخش اورینٹل پبلک لائبریری، پٹنہ

NS

حرفے چند

انیس الطالبین وعدۃ السالکین حضرت نقشبند (م ۷۹۱ھ) کے ملفوظات کا مجموعہ ہے جسے صلاح بن مبارک البخاری نے مرتب کیا ہے۔ خدا بخش ہند و ازبکستان سیمنار کے لیے دسمبر ۱۹۹۳ء میں جن کتابوں کو محدود ایڈیشن میں شائع کیا گیا، ان میں انیس الطالبین بھی شامل تھی۔

اس درمیان میں پتا چلا کہ یہ ایران میں چھپ چکی ہے۔ اس لیے اب اس کے باقاعدہ ایڈیشن کی ضرورت نہ رہی،

مگر عبدالرحمن جامی (م ۸۹۸ھ) نے انیس الطالبین کا ایک خلاصہ تیار کیا تھا۔ اس کی اپنی اہمیت اپنی جگہ برقرار رہتی ہے۔ نقشبند کے ملفوظات اور جامی کا خلاصہ گویا دو آتشہ ہو گیا ہے۔ دل کی اور اسلیے تصوف کی زبان نثر کے بجائے شاعری رہی ہے اور ـــ واقعہ یوں ہے کہ نثر میں بھی جہاں سہارے کی ضرورت پڑتی ہے شعر مدد کو آجاتا ہے۔ نثر (تصوف) کے اکثر نمونوں میں، خاص کر ملفوظات اور مکتوبات میں، آپ شعر جابجا بکھرے پائیں گے ـــ جیسے شعر کے بغیر بات ہی پوری نہ ہوتی ہو، یا جیسے اصل بات تو شعر ہی میں ہو بقیہ سب تو از رہِ زیبائش!

جامی تو یوں بھی شاعر تھے اور اول درجے کے شاعر! انیس الطالبین لاکھ نثر میں ہو، اس کا خلاصہ کرتے وقت وہ اپنی زبان کیسے بھولتے۔

خلاصۂ انیس الطالبین (جامی) کے تدوین و تحقیق اور تصحیح متن کا کام محمد ذاکر حسین ـــ (خدا بخش فیلو) کے سپرد کیا گیا۔ انھوں نے اس کے متن کی تدوین و تصحیح کے ساتھ ساتھ ضروری حواشی اور مختلف اشاریوں کو شامل کر کے اس کتاب کو اور آسان بنا دیا ہے۔

امید ہے یہ کتاب دلچسپی سے پڑھی جائے گی۔

عرب

بتقریب: ہند ازبکستان سمینار ۱۹۹۴ء

اشاعت : جولائی ۱۹۹۶ء

قیمت : پچاس رُپے

پاکیزہ آفسیٹ، محمد پور روڈ، شاہ گنج، پٹنہ۔ ۶ میں طبع ہوئی۔

فهرست

❁❁

پیشگفتار

انیس الطالبین وعدة السالکین که دربارهٔ احوال ومناقب وفضایل وکرامات وخوارق عادات از ملاذالاصفیا ومرشدالاولیا خواجه بهاءالدین محمد المشتهر به نقشبند (ولادت ۷۱۸ هجر، وفات ۷۹۱ هجر) تالیف شده است. این نخستین کتابی است که به زبان فارسی در شرح احوال واذکار مناقب ومکارم اخلاق ونقل سخنهائی حکمت آمیز ونصایح سودمند وپندآموز خواجه نقشبند اختصاص دارد که ازین نظر اهمیت این کتاب افزونی می یابد.

ازجمله ارزش های ومزایای این کتاب آنست که مریدان وپیروان خواجه نقشبند از خدمت ایشان برای گردآوری مقامات وملفوظات ایشان اجازه خواستند، خواجه فرمود، ازین زمان اجازت نیست بعدازین اختیار شما است[1]، بدین معلوم شد که خواجه بجمع آوردن مقامات وملفوظات خود اجازت داده بود. چنانچه پس از وفات ایشان بسال ۷۹۱ هجر خواجه علاءالحق والدین المشتهر به عطار که خلیفهٔ اوّل از خواجه بود، دربارهٔ گردآوردن مقامات وملفوظات خواجه نقشبند استخاره کرد وصلاح بن مبارک البخاری را که یکی از متبعان خواجه بود، بجمع مقامات وملفوظات ومناقب وفضایل وکرامات وسوانح ایام زندگانی ایشان اشارت فرمود[2].

این کتاب مشتمل بر چهار قسم است:

قسم اوّل درتعریف ولی.

قسم دوم درشرح ابتدای احوال خواجه وذکر سلسلهٔ خواجگان نورالله مراقدهم.

قسم سیم دربیان صفت احوال واخلاق حضرت خواجه نقشبند وشرح طریقه وروش ایشان ونسبت سلوک ایشان ونتایج صحبت وکیفیت معاملهٔ ایشان با طالبان درهر محلی وذکر حقایقی ولطایفی که درمجلس صحبت برلفظ مبارک ایشان می گذشت.

---

[1] انیس الطالبین، ۹۰ [2] ایضاً

No. 1376

foll. 219; lines 13; size $9\frac{1}{2} \times 7$; $5\frac{1}{2} \times 3\frac{1}{2}$

انیس الطالبین وعدة السالکین

ANIS-UT-TALIBIN WA 'UDDAT US-SALIKIN

The discourses, spiritual sayings and miraculous deeds of Muhammad bin Muhammad ul-Bukhari, better known as Khwajah Baha-ud-Din Naqshbandi, the founder of the Naqshbandi order (according to the present work, fol.4^b, he died on 4th Rabi 'I, A.H. 791= A.D. 1388), collected by his disciple Salah bin Mubarak ul-Bukhari. According to Khazinat-ul Asfiya, p.526, Baha-ud-Din died on the 3rd of Rabi 'I, A.H. 791= A.D. 1388 at the age of seventy-three. See also Nafahat-ul-Uns, p.439; Habib-us-Siyar, vol.iii, Juz 3, p.87.

Beginning:-

حمد بی منتها حضرت خدا یرا جل سلطانه وعم نواله که محامد اولین وآخرین
فاتحه تمجید اوست الخ

We learn from the preface that in A.H. 785 = A.D. 1384 Salah entered the service of Khwajah 'Ala-ud-Din 'Attar (*d.* A.H. 802= A.D. 1400), who introduced him to the great Khwajah Baha-ud-Din. Salah then adds that when he made known that he intended to collect the discourses and sayings of Baha-ud-Din, one of his friends informed him that Husam-ud-Din Khwajah Yusuf, one of the children of Hafiz-ud-Din Kabir ul-Bukhari, and a constant companion of Baha-ud-Din, also cherished the wish to collect the discourses, but had been forbidden by Baha-ud-Din to do so for the time being. This information, says Salah, prevented him from undertaken the task until, after Baha-ud-Din's death, he was asked by 'Ala-ud-Din 'Attar to undertake the work. According to Haj. Khal. i, p.487, Salah collected these discourses in A.H. 785= A.D. 1383, which seems to be improbable.

The full title of the work, given on fol.5a, is Anis ut-Talibin wa 'Uddat us-Salikin انیس الطالبین وعدة السالکین It is also styled مقامات خواجه نقشبند and is divided into four parts, called *Qism*, as follows:-

I. On fol. 6^b در ولایت دولی

II. On fol. 12^b

در شرح ابتدا خواجه ما قدس الله روحه و ذکر سلسلهٔ خواجگان ما روح الله ارواحهم

III. fol. 39^b

در بیان صفت اعمال و روش اخلاق و احوال و اقوال حضرت خواجهٔ ما قدس الله

قسم چهارم در ذکر سایر کرامات و ظهورات و مقامات و احوال و آثاری که از حضرت خواجه در محال تلاطم مواج بحار ولایت بظهور آمده است[1]۔

غالب مطالب و مضامین آن مربوط به شرح حال و فضائل و مناقب و سوانح ایام زندگانی خواجه نقشبند است و معارف و لطایف در معنی آیات قرآنی و احادیث نبوی و کلام اولیای و ذکر دقایق و حکایتی از مشائخ متقدمین از زبان خواجه نقل شده اند۔

خواجه محمد بهاء الدین المشتهر به نقشبند (ولادت ۷۱۸ هجو وفات ۷۹۱ هج) یکی از عرفای و صوفیای معروف قرن هشتم بود، در دهی بنام قصر عارفان که در بخارا است، متولد شد۔ مریدان بسیار داشت که مشهور ترین در میان آنها خواجه علاء الحق والدین عطار و خواجه محمد پارسا بودند۔ طریقه وی به سلطان العارفین بایزید بسطامی عارف و صوفی مشهور می رسد۔ وی مؤسس سلسلۂ نقشبندیه بود۔ دلیل العارفین در تصوف و حیات نامه در پند و نصایح از و یادگار است[2]۔

نسخه های خطی این کتاب در غالب کتابخانه های جهان منتشر اند۔ چنانچه در دهلی نو، بایگانی ملی هند و در موزۂ بریتانیا یافته شوند[3]۔ علاوه ازین در کتابخانۂ مرکزی دانشگاه تهران[4] و در کتابخانۂ گنج بخش[5] دهم یکی نسخۂ خطی مکتوبه بسال ۷۹۱ هج و نسخۂ دیگر مکتوبه عبد الغفور بسال ۹۷۷ هج در آگره، در دانشگاه پنجاب لاهور وجود دارد[6]۔ این همه نسخه های خطی بر خواجه محمد پارسا (م ۸۲۲ هج) که از اصحاب خواجه بود، منسوب اند[7]۔ علاوۂ ازین نسخه های دیگر بهمین نام در کتابخانۂ خدابخش پتنه و در کتابخانۂ درگاه شاه ابو الخیر مکتوبه بسال ۱۱۴۳ هج و در کتابخانۂ ٹونک[9]، راجستهان محفوظ اند که از صلاح بن مبارک البخاری (م قرن هشتم) نسبت دارند۔ در بارۂ نسخۂ خطی مخزونه کتابخانۂ خدابخش، فهرست نگار کتابخانۂ خدابخش، خان بهادر مولوی عبد المقتدر می نویسد:

---

1. انیس الطالبین ۱۲-۱۳ 2. رشحات ۱/۹۵، خزینة الاصفیا ج ۲، سفینة الاولیا، ۷۸، فرهنگ معین ۶/۲۱۶۰ - 3. فهرست منزوی ص ۱۰۵۵ 4. مجلۂ دانشکدۂ ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه فردوسی، شماره سوم، سال دهم ص ۴۸۳۔
5. فهرست نسخه های خطی از آقای محمد حسین تسبیحی ۲/۴۵۹ - 6. فهرست مخطوطات شیرانی از دکتر محمد بشیر حسین ۲/۲۰۳
7. رسالۂ قدسیه (پیشگفتار) ص ۲۹-۳۰ 8. خدابخش جرنل شماره ۱۰۲ ص ۳۱۲
9. تصوف بر صغیر میں (فهرست) ۱۲۔

بزرگان طریقهٔ نقشبند درآمد۔ پس از وفات سعد الدین کاشغری که یکی از خلفای سلسلهٔ نقشبندیه بود، خلافت این طریقت بدست وی آمد۔ و شهرت وی شایع شد و مورد احترام بزرگان عصر گردید۔ از وی بسیاری از آثار علمی و تصانیف ادبی در علوم و فنون متنوع یادگار اند۔[1]

این جانب بسیاری از تذکره ها را تفحص کرده است، ولی در هیچ یک تذکره و فهرست نسخه های چاپی و خطی نام این کتاب که در زمرهٔ تصانیف عبد الرحمن جامی محسوب گردیده، نیافتم۔ فهرست نگار کتابخانهٔ خدابخش، خان بهادر مولوی عبد المقتدر دربارهٔ این نسخهٔ خطی می نویسد:

No. 1377

foll. 55; lines 18; size 7 x 5; 5 x 3 $\frac{1}{2}$

The same

An exceedingly valuable copy of an abridgement of the انیس الطالبین (see No. 1376), due to the penmanship of the celebrated Jami.

Beginning:-

اما بعد چنانکه در ظهور احوال و آثار اولیا را اختیار نیست در اسباب وصول

بصحبت مشایخ طریقت الخ

The present abridgement was most probably made by the learned scribe himself. The arrangement of divisions is the same as in the original.

Written in learned Naskh, with marginal notes and emendations.

Dated Jumada I, A.H. 856.

The name of the scribe runs thus at the end of the copy: ......

علی ید العبد الفقیر عبد الرحمن الجامی تاب الله علیه

It is to be noticed that the handwriting in this copy exactly agrees with that of Jami's autograph copy of his Silsilat-ud Dahab and his Diwan, noticed under No.185.[2]

۱۔ رشحات جلد اول، تذکره دولت شاه ص ۴۸۳، مرآة الخیال ص ۱۰۲، آتش کده ص ۱۰۴

۲۔ *Catalogue of the Arabic and Persian Manuscripts in the Khuda Bakhsh Oriental Public Library, vol.XVI, p.46.*

روحه و شرح طریقهٔ نسبت و نتائج صحبت و کیفیت معاملهٔ ایشان با طالبان و ذکر حقایقی و لطایفی که در هر محلی بر لفظ مبارک ایشان می‌گذشته است۔

IV. fol. 78[b]

در ذکر کرامات و ظهورات و احوال و آثار که از حضرت خواجهٔ ما در محال تلاطم امواج بحار ولایت بظهور آمده است۔

The discourses of this great Shaykh are highly esteemed up to the present age by Sufis, particularly those of the Naqshbandi order. They have been collected by his disciples and followers. See Ethe, Ind. Office Lib. Catalogue, No.1851; W.Pertsch, Berlin Catalogue, p. 10, No.23; Rieu, ii. p.862; A.S.B. Lib. Cat. No.224; Buhar Lib. Catalogue, i. p.143.

Written in good Nasta'liq on thick paper, with an illuminated head-piece.

Dated Jumada II, A.H. 994.

Scribe ; میرحسین ابن خواجه میر البخاری[1]

کتابخانهٔ خدابخش به تقریب سمیناری که متعلق به روابط هند و ازبکستان در سال ۱۹۹۳ء برگزار نموده بود، چندین عکس این نسخه به نمایش داده بود۔

"انیس الطالبین و عدة السالکین" کتابی ضخیم بود و نسخهٔ عکسی که کتابخانهٔ خدابخش پیش کرده است، بر چهار صد و سی و هشت صفحه مشتمل است۔ مولانا عبدالرحمن جامی (ولادت ۸۱۷ هجری وفات ۸۹۸ هجری) می‌خواست که این را تلخیص می باید کرد تا مردان زیادی استفاده کنند۔ بهمین جهت عبدالرحمن جامی این کتاب را در سال ۸۵۶ هجری تلخیص کرد و بدست خود نوشت۔ همین نسخه در کتابخانهٔ خدابخش محفوظ است۔ این نسخه قدری مغشوش است۔ بعضی جاها بعضی از الفاظ از دست کاری جلدساز ناخوانده شده است۔ ارزش ها و مزایای این نسخهٔ خطی آنست که عبدالرحمن جامی این را بدست خود نوشته است۔

جامی یکی از شاعران و نویسندگان معروف ایرانی است۔ در علوم دینی و ادب و تاریخ کمال داشته بسیر و سلوک افتاد و پیروی سعدالدین محمد کاشغری و خواجه علی سمرقندی و قاضی زاده رومی کرد و بمرتبهٔ ارشاد رسید و در سلک

---

[1] Catalogue of the Arabic and Persian Manuscripts in the Khuda Bakhsh Oriental Public Library, vol.XVI, pp.44-46.

بسم الله الرحمن الرحیم

اما بعد چنین گوید [illegible] ظهور احوال و [illegible] اخبار

نیست در اسباب وصول صحبت مشایخ طریقت

صحیح طالبان را اخبار نیست فایده و سابقه هدایت

و عنایت عنایات الهی بخدمت خلیفه قطب العالمین رسانید

و از برکت ایشان [illegible] قدوة العارفین و قطب المحققین

ملاذ الاصفیا و مرشد الاولیاء شیخنا و سیدنا و سندنا شیخ

[illegible] الحق والدین المشهور [illegible] قدس الله روحه و افاض علی

المسترشدین [illegible] رسیده شد طریقه حضرت ایشان صحبت بوده [illegible]

مولانا حسام الملة والدین خواجه یوسف حافظی بخاری نور الله مرقده

که شرف صحبت [illegible] خواجه را قدس الله روحه دریافته بودند

همواره میشنیدند جمیع مقامات و آیات بینات و ولایت ایشان مشغول

کردند حضرت خواجه ایشان را فرمودند این زمان اجازت نیست

[illegible] اشاره است و حضرت خواجه قدس سره در شب

دوشنبه [illegible] دوم ربیع الاول [illegible] احدی و تسعین و سبعمایه

داعی حق را [illegible] الی ربک راضیة مرضیة را اجابت فرمودند حضرت

ارشاد پناهی خلیفه قطب العالمین خواجه علاء الحق والدین [illegible]

[عکس ورق نخستین نسخهٔ خطی مخزونهٔ کتابخانهٔ خدابخش پتنه دنوشتهٔ مولانا عبدالرحمن جامی بسال ۸۵۶هـ]

جامع این نسخه را نیز مانند نسخهٔ اصلی بر چهار قسم منقسم کرده است۔ ولی جابجا ترمیم و اضافه کرده است۔ چنانچه بعضی از ملفوظات و مقامات را تذکره نموده و بعضی را ترک کرده و بعضی را اضافه کرده است و همچنان ملفوظات و مقاماتی که در نسخهٔ اصلی در قسم اوّل اندراج یافته بود در ربط و سلسلهٔ قسمها را دقیقاً پیروی نکرده اند بلکه قسم اول را در قسم چهارم و قسم دوم را در قسم سیم بیان کرده است۔

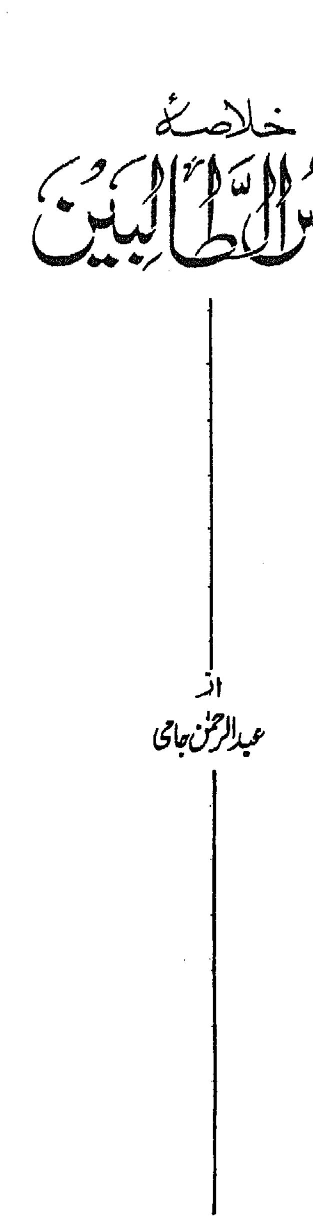
کتابی که اینک به تصحیح و تعلیق نگارندهٔ این سطور در دسترس دوستداران تصوف و ادب و تاریخ ادبیات فارسی قرار می گیرد، یکی از نسخه های خطی منحصر بفرد، در کتابخانه خدابخش پتنه نگاهداری می شود و متن حاضر بر متن همان منحصر بفرد تهیه شده است۔ و در تصحیح کردن متن در اکثر مقامات از نسخهٔ اصلی نگارندهٔ صلاح بن مبارک البخاری، بسیار استفاده کرده ام۔

در پایان این کتاب حواشی و فهرس نام های اشخاص و آیات قرآنی و احادیث نبوی و اقوال بزرگان و اشعار و نام های مقامات اندراج یافته تا مفیدتر گردد۔ معترف هستم که از وظائف ترتیب و تالیف این کتاب عهده برانشده ام ولی امیدوارم از فضل عمیم ربّانی و لطف و کرم خوانندگان گرامی نزد دانشوران و دوستداران تصوف و ادب و تاریخ ادبیات فارسی قبول افتد۔

محمد ذاکر حسین
کتابخانهٔ خدابخش، پتنه

خلاصۂ

انیس الطالبین

از

عبدالرحمٰن جامی

تدوین و تقدیم

محمد ذاکر حسین

[illegible]

[عکس ورق پایان نسخهٔ خطی مخزونهٔ کتابخانهٔ خدابخش، پتنه و نوشتهٔ مولانا عبدالرحمن جامی بسال ۸۵۶ھ]

بسم اللہ الرحمٰن الرحیم

اما بعد چنانکہ "در ظہور احوال و آثار اولیا را اختیار نیست در اسباب وصول بصحبت مشایخ طریقت ہیچ طالبی را اختیار نیست، قائد و سائق ہدایت و عنایتست. عنایت الٰہی بخدمت خلیفہ قطب العالمین رسانید و از برکتِ ایشان بنظر قبول قدوۃ العارفین و قطب المتکلمین ملا ذالاصفیاء مرشد الاولیاء شیخنا و سیدنا و سندنا شیخ بہاء الحق والدین المشتہر بہ نقشبند قدس اللہ روحہ و افاض علی الخلائق فتوحہ رسیدہ شد، طریقہ حضرت ایشاں صحبت بود" ۔ خدمت مولانا حسام الدین خواجہ یوسف حافظی بخاری نور اللہ مرقدہ کہ شرف صحبت مجالس خواجہ را قدس اللہ روحہ دریافتہ بودند می خواستند کہ بہ جمع مقامات و آیات بینات ولایت ایشاں مشغول گردند حضرت خواجہ ایشاں را فرمودند ایں زماں اجازت نیست بعد ازیں اختیار تراست۔ و حضرت خواجہ قدس سرہ در شب دوشنبہ سیم یا دوم ربیع الاول سنہ احدی و تسعین و سبع مائۃ (۷۹۱ھ) داعی ارجعی الی ربک راضیۃ مرضیہ را اجابت فرمودند۔ حضرت ارشاد پناہی خلیفہ قطب العالمین خواجہ علاء الحق والدین المشتہر بعطار ادام اللہ سبحانہ انفاسہ الشریفہ و افاض علی العالمین ولایتہ المنیفہ خلیفہ بحق و قائم مقام مطلق ایشاں بودند و در زمان خود حضرت خواجہ بسیاری از طالباں را بمصاحبت ایشاں امری کردند خدمت خلافت پناہی بجمع ازیں مقامات امر فرمودہ و امتثال انفاس ارباب عرفان فرض عین و وسیلہ سعادت شریفہ دارین است۔ اگر فیاض عنایت یاری دہد شمۂ از کرامات و مقامات حضرت خواجہ آنچ نقل از ملازماں و نزدیکاں و درویشان ایشاں رسیدہ' اجازتِ اظہار شدہ و شرح دادہ آید۔ امید واثق است کہ آثار و احوالی کہ از خدمت مطلع انوار خلافت نیز بظہور آمدہ است از برکات نظری و لطفی کہ حضرت خواجہ ما قدس سرہ بحکم ما صب اللہ تعالیٰ فی صدری شیئاً الا و قد صببتہ فی صدر ابی بکر، با ایشاں فرمودہ اند آں مقدار کہ بنقل صحیح

در حدیث قدسی است اذا وجدت قلب عبدی خالیاً من حب الدنیا ملاته من حبی واذا احببته کنت لسانه الذی ینطق تا آنجا کہ فرمود وعقله الذی به یعقل ویحمده عقله للعقل الاکبر۔ نظم

ای اولیای حق را از حق جدا شمرده گر ظن نیک داری با اولیا چه باشد

اعتراض بر اہل اللہ مبارک نیست ومحل خطر است بغایت۔ حضرت خواجه ما قدس اللہ سرہ می فرمودند هر گناهی که به نسبت این طائفه کرده شود۔ آں را تدبیری هست اما اعتراض بر ایشاں بی تدبیر است گفته اند اعتراض روا نیست برای آنکه ایشاں عذر خواستن می دانند که ایشاں عذر خواهند واز ایشاں در گذارند وصاحب اعتراض از خیر وبرکت ایشاں بی بهره ماند وهم حضرت خواجه قدس سرہ می فرمودند در صحبت اولیاء اللہ که اہل تمکین اند بمحافظت احوال خود نمودن بغایت دشوار است۔ از آنکه سلطان ولایت ایشاں بر حال ایشاں مستولی است کس صفت وحال ایشاں را نمی تواند شناخت۔ اگر بہ نسبت ایں طائفه در خاطر یا ظاہر چیزی گذرد خطری عظیم دارد۔ مثل حال ایشاں چوں آتش است که در خاکستر نهان است ومثل نفی کننده چوں کسی است که بی وقوف قدم بر آنجا می نهد۔ لم تعلموهم ان تطؤهم فتصیبکم منهم معرة بغیر علم اشارت بایں معنی است۔ وبعضی از کبار می گویند کمینه عقوبت کسی که مقامی از مقامات اہل یقین را منکر است حرمان وجد وفقدان شهود است وهر کرا از علم صدیقان نصیب نباشد بر بدی حال او در نفس آخری ترسم۔ چوں طالب صادق بحکم حدث عن البحر ولا حرج سخنان این طایفه را گوید ویا شنود شرط او آنست که خواجه امام عالم عارف ربانی ابو یعقوب یوسف بن ایوب الهمدانی وغیر ایشاں از کبار دین قدس اللہ تعالیٰ ارواحهم اجمعین گفته اند که بی دیده در اسرار دیده در آں تصرف نه کند وبنظر استفادت واسترشاد نه کرد وبحرمت وتعظیم پیش آید وتحکم نفسانی وتصرف هوای از خود دور دارد۔ هر چه موافق فهم او بود قبول کند وهر چه بیروں فهم او بود بنده وار بتسلیم پیش آید تا از درجۂ ایمان بایشاں افتد۔ و در کلام اہل اللہ سبحانه تشابه بود کما فی القرآن والحدیث۔ وتشابه مفسر است بما لا سبیل الی معرفته للعقل بل فهمه الحقیقی موقوف علیٰ طور وراء العقل بالایمان بهذا الطور یصح ایمان جمیع المومنین۔

قسم دوم در بدایت احوال حضرت خواجه ما قدس اللہ روحه وذکر سلسله خواجگاں نور اللہ مراقدهم۔

نقل کردند حضرت خواجه علاء الحق والدین از حضرت خواجه بزرگ قدس اللہ روحهما که فرمودند که از جمله عنایت های خداوند عز وجل در حق من آں بود که در ابتدار ایام طفولیت بنظر مبارک حضرت شیخ بزرگوار خواجه محمد بابا

رسیده است دبہ تخصیص خود مشاہدہ افادہ در ذیل مقامات حضرت خواجہ ثبت کردہ شود انشاءاللہ عزوجل۔
ہر کہ توفیق باید این کتاب را از راہ تیمن و استرشاد مطالعہ کند و شرائط تعظیم و نیاز بجای آرد و فضائل و شمائل اولیاء
را کہ محض عنایت الٰہی است از سر وقوف و ادب در نظر دارد و این کتاب انیس الطالبین و عدۃ السالکین ترتیب
او بر چہار قسم کردہ اند۔

قسم اول در تعریف ولایت و ولی۔ قسم دوم در شرح ابتدای احوال خواجہ ما قدس اللہ روحہ و سلسلۂ
خواجگان نوراللہ مراقدہم۔ قسم سیم در بیان طریقہ سلوک وصفت و نتیجۂ صحبت خواجہ ما و ذکر حقایق و لطایفی کہ
در مجالس صحبت بر لفظ مبارک حضرت خواجہ گذشتہ است۔ قسم چہارم در ذکر کرامات و مقامات و احوال و آثار
کہ از حضرت خواجہ ما قدس اللہ روحہ بظہور آمدہ است۔

قسم اول در تعریف ولایت و ولی ـــ ولایت نوریست کہ از مشرق عنایت حق جل و علا بر دل بندہ طلوع
کند و انشراح صدر و انفساح قلب او را بحاصل آید و اسلام حقیقی در لباس نور یقین جمال نماید و بشرف قرب و
محبت و کرامت حق عز سلطانہٗ مخصوص گردد و آنچہ از و در ہر محلی ظہور کند بحقیقت پرتو آن نور باشد و اثر محبت
و قربت و کرامت اگرچہ آن اثر را کرامت گویند۔ اولیاء اللہ را عزوجل، علامات بسیار در حدیث است۔ قیل یا
یا رسول اللہ من اولیاء اللہ قال صلی اللہ علیہ وسلم الذین اذا رؤا ذکر اللہ عزوجل۔ چون دل
بندۂ مومن بنور حیوۃ طیبہ زندہ و منور گردد عکس آن نور بر سیمای او لایح شود۔ دل ولی معدن انوار جلال و
ہیبت و کبریاء و بہار قربت الٰہی است و تاریکی و نور روی او از دل است۔ ہر کہ در روی ولی محبوب
نظر کند او را از حق تعالیٰ یاد آید۔ از عزیزان حضرت خواجہ علی رامیتنی علیہ الرحمۃ والرضوان منقول است ؎

با ہر کہ نشستی و نشد جمع دلت	وز تو نرمید زحمت آب و گلت
می باش از آن قوم ہراسان تر نہار	ورنی کند روح عزیزان بحلت

بندہ از برکت مجالست کبار بحقیقت از زحمت آب و گل بصحبت جان و دل می رسد و از تفرقہ قالب بجمعیت
قلب و حضرت خواجہ ما قدس اللہ روحہ بسیاری فرمودند۔ نظم

سہ نشان بود ولی را نخست آن بمعنی	کہ چون روی او بہ بینی دل تو بدو گراید
دوم آنکہ در مجالس چو سخن کند زمعنی	ہمہ راز ہستی خود بحدیث می رباید
سیم آن بود بمعنی کہ ولی اخص عالم	کہ زہیچ عضو او را حرکات بد نیاید

نقل کردند خواجه علاءالحق والدین که در ایام دولت حضرت خواجه ما قدس الله روحها بعضی از اصحاب خواجه محمد بابا قدس الله روحه در قصر هندوان بودند و می گفتند پیش از ولادت خواجه بهاءالحق والدین حضرت خواجه محمد بابا قدس الله روحه بقصر هندوان بسیار می آمدند و در مجالس صحبت می فرمودند. زود باشد که آن قصر هندوان قصر عارفان شود. الحمدلله که این زمان اثر آن نفس مبارک خواجه بظهور آمد۔

نقل کردند خواجه علاءالحق والدین از ———— حضرت خواجه ما قدس سره

که می فرمودند که من سن هژده کما بیش بودم و جد من علیه الرحمه سعی می نمود که من زودتر متاهل شوم۔ مرا بحضرت خواجه محمد بابا سماسی فرستاد۔ باستدعاء حضرت ایشان چون بآن بقعه شریفه رسیدم و بلقاء حضرت خواجه مشرف شدم و آن شام در صحبت شریف ایشان بودم در اواخر آن شب در من تضرعی و مسکنتی پدید آمد، برخاستم و وضو ساختم و در مسجد در آمدم و دو رکعت نماز بگزاردم و سر بسجده نهادم و دعا و تضرع بسیار کردم و درمیان سخنان من اظهار قوت و جلادت بود در کشیدن بار بلای خداوند عزوجل و بار محنت محبت الهی چنانک پیر هری قدس الله سره گفته است همت در بکوفت محنت جواب داد ای من غلام آنک از آن خویش فراآب داد۔ چون بامداد بحضرت خواجه حاضر شدم بنور فرا روی بمن کردند و گفتند ای فرزند در دعا چنین می باید گفت که الهی آنچه رضای تست مرا بر آن دار رضای خداوند عزوجل۔ هر آینه آنست که بنده بی بلا بود و اگر بلا فرستد بحکمت خود بعنایت خود قوت کشش دهد و در آن بامداد سفره حاضر کردند چون طعام خورده شد حضرت خواجه قرصی از سفره برداشتند و بمن دادند، من از قبول آن در باطن امتناع می نمودم۔ فرمودند ای فرزند این قرص را قبول کن و نگاه دار که بکار آید من آن قرص را بگرفتم و در ملازمت رکاب ایشان بطرف شهر روانه شدیم تا از آنجا بقصر هندوان برسیم در راه در عقب مرکب ایشان به نیازمندی می رفتم۔ چند کرت خاطر من به نسبت هواجس بیرون رفت و در تفرقه شد هر بار در همان حال می گفتند و من در عقب او بر دم و بر سر خود کشیده۔ و می فرمودند در قصه که شبی بعد از مجاهدات راه و رد امیر و بازنا دادن در منزل سر نیاز بر آستان امیر کلال علیه الرحمه نهادم و گفتم در همین است از این درگذر نیست اگر خواری رسیده از جهت رضای حق سبحانه و گفتم هر حال که خواهد شد سر از این آستان بر نخواهم داشت و آن شب اندک برف می آمد و هوا قوی سرد بود و کهنه پوستینی در بر داشتم و در آن جذبات و بے خودی بهر طرفی رفته بودم و پای من از خار و خاشاک مجروح شده و فصل زمستان

سماسی قدس الله سره مشرف شدم و مرا به فرزندی قبول کردند۔

نقل کردند از جد حضرت ———————— خواجه ما قدس الله سره که گفت

— روز کمابیش از ولادت فرزند بهاء الدین گذشته بود که خدمت شیخ بزرگوار خواجه محمد بابا سماسی قدس سره بجمعی از اصحاب ایشان بقصر هندوان نزول فرمودند و مرا بحضرت ایشان ارادت و محبت تمام بود و از محبان دران موضع نیز بسیار بودند بر خاطر من گذشت که فرزند را بخدمت این صاحب دولت برم معامله بر سینه او گذاشتم و نیاز و تضرع بسیار اورا بحضرت خواجه بردم۔ ایشان فرمودند او فرزند ماست ما او را قبول کرده ایم پس ازان روی باصحاب کردند و دران جمع خدمت سید امیر کلال رحمه الله بودند خواجه توجه بایشان نمودند و چند کرت که برین موضع گذر کرده ایم باشما گفته بودیم ازین خاک بوی مردی می آید و درین کرت که از منزل شما باین طرف متوجه شدیم۔ چون نزدیک این موضع رسیدیم۔ باشما گفتیم که آن بوی زیادت شد مگر آن مرد متولد شده است که بوی او بیشتر می آید۔ و اینک آن مرد این فرزند است۔ امید است که مقتدای روزگار گردد۔ تعذر می دارد۔ (اما بهر وقت وجود اصحاب کرامات و ارباب مقامات متصور تواند بود تا خلایق بر احوال و اقوال و حرکات و سکنات ایشان وقوف یابند و از عالم صورت روی بعالم معنی آرند و معلوم رای ایشان گردد که بیرون این جهان صورت نمای بی معنی عالمی دیگر ست که آدمی را از جهت آن آفریده اند تا دریں عالم زاد را آن عالم سازد و استعداد اتصال بدان وجود را حاصل کند۔ و اگرچه بدرجهٔ ملائکهٔ روحانی نتواند رسید۔ از طبقه بهائم و درجهٔ حیوانی ترفع گیرد۔ و فی ... سکت الجمهور منهم عن تفضیل الرسل علی الملائکة و تفضیل الملائکه علی الرسل ... تفضیل کنید بر آدمی و قول محبان اهل جماعت آنست که آدمیان بر ملائکه فضل بنهد و گروهی ... گفته اند که رسل آدمیان افضل تر اند از جمله ملائکه رسل وغیره و ملائکه که رسل اند فاضل تر اند از مومنان که رسول اند و عامه مومنان فاضل تر اند از ملائکه که رسول نه اند ولیکن چون مارا سوال گفتند که ملائکه فاضل تر اند یا آدمیان۔ جواب دهیم که آدمیان فاضل ترند و گروهی گفته اند خداوند عزوجل ملائکه را عقل داد و شهوت نداد و بهائم را عقل نداد و شهوت داد و اندر آدمی هر دو مرکب کرد۔ هر کرا شهوت بر عقل ترجیح دارد نیز از بهائم است و هر کرا عقل بر شهوت ترجیح دارد بهتر از ملائکه است از بهر آنکه وی شهوت را قهر کرد و گروهی اندرین مسئله توقف کردند و تفضیل سخن نگفتند و گفتند فضل به تفضیل خداوند است به بجوهر نه بعمل و مارا خبر نص نیامد بتفضیل کسی بر کسی

ای شکر کار ای یار شیرین روی اگر سر رود روی از تو نگردانم' از صفت آں مرد مرا غیرت آمد و طلب من در ترقی ؎

تا در نزنی بهرچه داری آتش ‌‌‌‌ ‌‌ هرگز نشود حقیقت وقت تو خوش

نقل کردند کہ حضرت خواجہ ما قدس اللہ روحہ در اوایل سلوک ریاضتِ عظیم داشتند حجرہ بود، دراں باغ مزار۔ اکثر اوقات کہ در قصر عارفاں می بودند کوزۂ شکستہ بود و بوریای کہنہ و احوال عجیبہ می گذشت۔ با وجود ریاضت در طلب حلال زہرکشی می کردند و وقت بودی ہر خود رواں شدی۔ ایشاں بآں التفات می کردند بلکہ تدبیری می کردند تا آں صفت ظہور بکند و می گفتند بر نتایج ریاضت اعتماد نشاید کردن۔ کیفیات دیگر بسیار می گذشت و در باب لقمہ احتیاط تمام می کردند و گاہی کہ بہ روزہ می بودند اگر دراں روز مہمان آمدی در اول روز یا در آخر روز اگر ما حضری بودی پیش می آوردند و با او موافقت می نمودند و اگر روزہ نمی داشتند، میل ایشاں بطعام اندک می بود و بترتیب طعام خاطر ملتفت نمی گردانیدند و اگر طعامی حاضر بودی کم می خوردند و اگر طعامی بودی کہ دراں اندک تکلف بودی، ایثار می کردند و ہر کہ در صحبت شریف ایشاں می بود آں صفت در وعکس می کرد۔ ہفت سال بریں منوال بودند و بایں طریق بریاضت و مجاہدہ مشغول بودند کہ کسی بر حال ایشاں مطلع نمی نشود۔ در آثار صحابہ رضی اللہ عنہم آمدہ است کانوا لا یتفرقون الا عن ذواق و ایں معنی ذوق ظاہری و باطنی را متناول است۔ و می فرمودند در بدایت طلب حال چناں بود کہ ہر کجا دو کس بایکدیگر سخن می گفتند، من گوش می داشتم اگر سخن او می کنند شاد می شدم و اگر سخن غیر می گفتند بغایت ملول می شدم و از بی طاقتی آشنائی می طلبیدم کہ از عالم مقصود یا او گویم یا از و شنوم۔ و ہم حضرت خواجہ می فرمودند در غلبات طلب روزی از بخارا بطرف نسف می رفتم بدریافت صحبت امیر کلال علیہ الرحمہ والرضوان چوں برباط جغراتی رسیدم، سواری مرا پیش آمد چوبی بزرگ برسم گلہ باناں بدست گرفتہ و کلاہی از نمد پوشیدہ نزدیک من آمد و بآں چوب مرا زد و بزبان ترکی گفت اسباترا دیدی، من با او ہیچ سخن نگفتم و بتعجیل می رفتم چند کرت پیش راہ مرا گرفت و ہمچناں مرا تشویش می کرد، او را گفتم من ترا می شناسم کہ تو کیستی و او تا رباط قراول در عقب من آمد و گفت بیا تا زمانی صحبت داریم و من با او ہیچ التفات نکردم۔ چوں رسید

بود و در آں شب مرا جاذبۂ صحبت امیر پیدا شده و چوں بمنزل ایشاں رسیدم با درویشاں در موضعی نشسته بودند۔ چوں نظر مبارک ایشاں بر من افتاد فرمودند۔ این کیست چوں معلوم کردند اشارت فرمودند که زود او را ازیں منزل بیروں آرید۔ چوں ازآں منزل بیروں آمدم نزدیک شد که نفس من سرکشی کند و عنان ارادت و تسلیم در رباید۔ عنایت الٰہی دریں حال مرا یاری کرد تا آں شب سر نیاز بر آستاں نهادم۔ چوں صبح نزدیک شد خدمت امیر از منزل بیروں آمدند و قدم شریف بر سر من نهادند۔ چوں معلوم کردند سر مرا از آستاں برداشتند و در منزل در آمدند و مرا با خود در آوردند و بشارت دادند و فرمودند ایں لباس سعادت بر قد تست و بدست مبارک خود آں خار و خاشاک را از پای من برکشیدند و جراحتہا را پاک کردند و نظر بسیار فرمودند۔

زنہار که یار بد از وسوسه نفریبد تا تشکنی از سستی مرعہد سلاطیں را
گر زخم خوری بمرد و رو زخم دگر مجو رستم چه کند در صف شاخ گل نسرین را

نقل کردند خدمت خواجه علاء الحق والدین از حضرت خواجه ما قدس الله روحه که در زمانی که از ریاضات و مجاہدات خود حکایت می کردند در آخر آں سخناں فرمودند که ہر صباحی که از منزل بیروں می آیم می گویم شاید که طالبی سر بر آستاں نهاده باشد اما می بینم ہمه عالم شیخ است مرید نیست

گر نشاید بدوست ره بردن شرط یاریست در طلب مردن

و در حال کبر سن بسیار می فرمودند ما بارہای ایں راه را در جوانی کشیده ایم و از حضرت حق سبحانه مدد توفیق و قوت کشش خواسته و خداوند سبحانه اجابت فرموده

شرطست که مالکان تحریر آزاد کنند بندۂ پیر

نقل کردند خدمت خواجه علاء الحق والدین از حضرت خواجه ما قدس الله روحه که می فرمودند در بدایت طلب بہر صاحب دولتی که می رسیدم می پرسیدم که ضعیفی را با قوی کار افتاده است چه کند، گفتند صبر کند تا روزی بسر وقت یکی از دوستان حق سبحانه رسیدم۔ از من پرسید که حال چیست گفتم منتظر عنایتم تا آں دوست فرمود ما جستیم و نیافتیم تو طلب که خواہی یافت از برکات نفس آں صاحب دولت از آں روز باز جد و طلب من زیادت شد۔ روزی گذر من بر قمار خانه افتاد، یکی ہرچه داشت از نقد و نسیه درباخته بود و ہر لحظه رغبت و نشاط او در آں کار زیادت می شد و می گفت بست نکنم

فرمودند و مکرر گفتند آنچه داشتیم بتمامی ربودی و بعد از آن بآں مخلص روز بروز نظر زیادت فرمودندو در آخر حیوٰۃ در حق آں مخلص این تشریف فرمودند که از و اگر رنجیده ام از هرکسی سبب رنجش در وجود آمده است و از وی اگر تفاوتی درمیان بوده باشد آن از طرف من بود که بنا بر حکمتی و مصلحتی عارضی چند روزی باطن خود را از و باز گرفته باشم اکنوں باطن من بتمامی یا او راستست و من هم بر آں قولم که در حق او در راه حجاز در حضور اصحاب گفته ام و اگر اکنوں نیز او حاضر بودی زیادت از اں در حق او گفتمی و نظر بسیار دراں حال اظهار فرمودند و بسیار یاد کردند والحمد لله سبحانه علی ذالک

بدین امیدهای شاخ در شاخ وکرمهای تو ما را کرد گستاخ

و در بادیه حجاز این فقیر را به مراقبه امر کردند و طریق مراقبه را نمودند و محافظت صورت ایشاں در خزانه خیال نیز امر کردند و در حیوٰۃ می فرمودند آنچ مولانا عارف در حق او گفت مانیز برانیم اما ظهور آں موقوف اختیار ماست۔ و می فرمودند او مرادست و گاهی با مراد بصفت مریدی بجهت تربیت او معامله می کنند۔

نقل کردند حضرت خواجه علاء الحق والدین افاض الله سبحانه برکاته علی العالمین که طریقه حضرت خواجه ما قدس الله روحه اختیار فقر بود و ترک دنیا و قطع تعلقات و تجرد کلی و نفی ماسوی و همه انفاس قدسیه ایشاں در اثبات فقر و محبت فقرا بود و فدا و ایثار ایشاں در حد کمال بود و می فرمودند ما هرچه یافتیم از ینجا یافتیم و نتیجه صحبت شریف ایشاں در همه ظاهر می شد و بواسطه آنک حضرت ایشاں قدم در استقامت متابعت سنت می زدند و طلب حلال و اجتناب از شبهات مبالغت می نمودند خصوصاً در باب لقمه و دائما در مجالس صحبت حدیث العبادة عشرة اجزاء تسعة منها طلب الحلال وجزء واحد سائر العبادات می فرمودند۔ در صحبت متابعان ایشاں آں صفات حال می شد و بعمل می پیوست و نتایج آں عمل را بتحقیق هریک در وجود خود مشاهده می کردند و طعام ایشاں از زراعت بود۔ و هر سال پارهٔ ماش زراعت می فرمودند باحتیاط تمام و دراں فرصت اکابر و علما که بصحبت شریف ایشاں می رسیدند طعام ایشاں را بطریق تبرک و تقرب تناول می کردند و می فرمودند بسبب آنک به آثار و اخبار آمده است که در حجرات ازواج طاهرات رضی الله عنهن آمده است که آرد جو را بغربال نمی بیختند۔ چندروزی در منزل ما آرد جو را نابیخته طعام ساختند و خوردند، جمیع متعلقان و فرزندان رنجور شدند۔ تدبر خاطر گذشت و معلوم شد که این رنجوری و فرو ماندگی بواسطه آنست که با اهل بیت حضرت رسالت صلی الله علیه وسلم و رضی الله عنهم نکرده درین تشبیه بی ادبی کرده شد و صورت

امیر کلال رسیدم، فرمودند در راه بصحبت خواجه خضر التفات نکردی گفتم بلی چون متوجه حضرت شما بودم باو مشغول نشدم و فرمودند که در آن فرصت که در ملازمت خدمت سید امیر کلال بودم. روزی خدمت ایشان با جماعت درویشان در راهی می رفتند، در اثنا خدمت امیر به راه خطی کشیدند و فرمودند کسی ازین خط نگذرد، جماعت درویشان متحیر شدند و ایستادند، عنایت الهی مرا یاری کرد، قدم بر آن خط نهادم و ازاں خط در گذشتم۔ بیت

چون ز مہر عشق اوست گرچہ گناہست   بوی عبادت ازاں گناہ بر آید

در عقب امیر رواں شدم، چون نزدیک ایشاں رسیدم در من نظر کردند و فرمودند نیک کردی فرزند که بخطی از ما باز نماندی۔ و فرمودند در آن جذبات یکبار از بخارا به نسف می رفتم و والدۂ من آنجا بود در قرشی بامداد بر جای رسیدم۔ جوانی را دیدم که نماز بامداد گذارده بود و دست برداشته و دعا می کرد، من آمین گفتم، بر خاطر من گذشت که ازو پرسم که چه دعا می کردی که من آمین گفتم۔ از آن جوان پرسیدم، گفت پدری و مادری دارم دعا کردم که الهی اگر ایشان مرا از حضرت تو بازمی دارند دیدار ایشان مرا روزی مکن۔ فرمودند من شکر گفتم۔ و ہم فرمودند دراں بار اول که از حج آمدند از راه نسف و بقصر عارفاں نزول فرمودند و والد حضرت ایشاں در شہر بخارا بود۔ در آن زمان گفتند داعیہ ملاقات والدی باشد و مکرر فرمودند اگر آن نبود   این نبودی یعنی اگر امر حضرت حق سبحانهٗ بتعظیم ایشاں نبودی این داعیه در وجود من نبودی۔ این گفتند بر دراز گوش سوار شدند و بطرف شہر بخارا روانه شدند، چون مسافتی راه رفتند حالی واقع شد دراں اثنا سه کرت فرمودند توبه آنگاه گفتند با من عتاب کردند که دعوی محبت ما می کنی و توجه بغیری می نمائی ولو کانوا اباءھم، الایة۔ بیت

بر رخ ہر کس که نیست داغ غلامیٔ او   گر پدر من بود دشمن و اغیارم اوست

و چون در منزل قرار گرفتند در سپارشان مخلصاں یگاں یگاں علامات می رسیدند، مخلصی در آمد و دریافت و بنشست روی باو کردند و فرمودند از دوستان آنکه در زمان آمدن باطن خود را با ما راست می کند وی در آید می بینم و آنکه دریں مدت غیبت و دریں مدت ابتلاء عظیم بتمامی در ہمه احوال و اوقات باطن او با ما راست بوده است می بینیم و می شناسیم الحمدلله، و آنگاه در حق آن مخلص نظر موہبت

سلطان العارفین که در مقام سیر در صفات انبیاء علیهم الصلوٰة والسلام سیری کردم ببارگاه محمدی صلی اللہ علیہ وسلم رسیدم، خواستم که در صفت او سیر کنم دست رد بر پیشانی من نهادند. این سخن را بیان می کردند و بارها می فرمودند چون من بعنایت الٰهی درین سیر باین مقام رسیدم، استاخی نکردم و توفیق آن یافتم که سرنیاز و تعظیم بر آستانهٔ عزت و احترام حضرت نبوت صلی اللہ علیہ وسلم نهادم۔

نقل کرد درویشی که در حضور خواجهٔ ما قدس اللہ روحہ مذکور می شد که سلطان العارفین می فرمودند روندهٔ راه هرچند رود و آخر قدم وی باول قدم ما خواهد رسید، فرمودند از سر غیرت غرام یا در صحبت حق سبحانه کسی را که اول قدمش بر آخر قدم او نبوده باشد۔ سوال کردند بعضی از مشائخ گفته اند ولایت محمدیه بر ما ختم شده است۔ فرمودند ایشان ختم این ولایت بنسبت زمان خود بوده اند۔

نقل کردند خواجه علاء الحق والدین از ایشان که می فرمودند جماعتی این شام از اقطاب زمان و اوتاد زمین حاضر شدند و مرا در نمد سفیدی نشاندند و اطراف آن را گرفتند و مرا بر تخت عالی بنشاندند و هر آینه مرا بعد ازین هیچ غمی نخواهد بود۔ و حضرت خواجهٔ ما قدس اللہ روحہ سلسلهٔ مشائخ خود را گاهی بشیخ یوسف همدانی قدس اللہ روحہ می کردند و گاهی همه را می گفتند چنانکه در رسالهٔ قدسیه مذکور است۔ دانشمندی که در صحبت ایشان بتدی بود استاخی کرد و پرسید که سلسلهٔ حضرت شما بکجا می رسید۔ تبسم فرمودند و گفتند از سلسله کسی بجای نمی رسد۔

قسم سیوم در بیان طریقهٔ سلوک و صفت صحبت و نتیجهٔ صحبت حضرت خواجهٔ ما قدس اللہ روحہ و ذکر حقایقی و لطایفی که در مجالس صحبت بر لفظ مبارک حضرت ایشان می گذشته است۔

نقل کردند از حضرت خواجهٔ ما قدس اللہ روحہ که فرمودند قوله تعالیٰ یا ایها الذین آمنوا آمنوا اشارتست بآن که در هر طرفة العینی نفی این وجود طبیعی می باید کرد۔ و اثبات واجب الوجود جل ذکره ع وجودک ذنب لایقاس به ذنب۔

از حضرت سید الطائفه جنید قدس اللہ روحہ منقولست که فرمودند پنجاه سالست که در ایمان آورده ایم و در ایمان تازه کردیم، و هنوز در آییم۔ درویشی که از اهل علم بود نقل کرد که روزی بر لفظ مبارک حضرت خواجهٔ ما قدس اللہ سره می گذشت که تعلق بماسوی اللہ روندهٔ راه را حجاب کلیست۔ مصرع

مساوات نموده شد، تنبیه کرده شد تا انابت کردند که بعد ازین آرد جو را نابیخته طعام نسازند در متابعت کوشید و خود را مقصر دانند و بینند بعد از انابت صحت یافتند

هر که پی در پی رسول نهاد   از همه ره روان به پیش افتاد

و در شهر ایشانرا خانهٔ تملکی نبود عاریت بود، غریب وار می زیستند و ایشان را خادمی و خادمه نبود ازین معنی ایشان را سوال کردند، فرمودند بندگی با خواجگی راست نمی آید خلق و تواضع حضرت ایشان را حد نبود. شمهٔ از اخلاق ایشان این بود که اگر به منزل دوستی و درویشی رفتندی جمیع فرزندان و متعلقان و خادمان او را پرسش کردندی و خاطر هر یک را بنوعی دریافتندی و اهل آن بیت را در زمان وداع عذر خدمت خواستندی و احوال مرغان و ستوران او را تعهد فرمودندی و بنسبت هر یک شفقتی کردندی. و از مکارم اخلاق ایشان همسایه و دوست و آشنایان درویش محظوظ شدندی و آن لطف ایشان هر یک را دلیل شدی بصراط مستقیم. درویشی پیش از آنکه بسعادت صحبت ایشان مشرف کرد و پالیزی کشته بود، ناگاه بر آن موضع گذر فرمودند پالیز نرسیده بود و چیزی حاضر نبود بنیازِ سفچه بحضرت ایشان برد و نیازمندی نمود و عذر خواست. چندین سال بود که حضرت ایشان با آن درویش بنسبت ظاهر و باطن شفقت می فرمودند و بفرزندان و متعلقان او بحقیقت الطاف ایشان مراد را روی براه گردانید. آن درویش حالت خود را باین صفت بیان می کرد.

نقل کردند خدمت خواجه علاء الحق والدین از حضرت خواجهٔ ما قدس الله روحه که فرمودند در زمانی که از اوائل احوال خود حکایت می کردند گفتند فرصت شش ماه این در بر من بسته شد و از عالم باطن هیچ فیض بمن نمی رسید. بی طاقت و آرام شدم قصد کردم که باز بملازمت مخلوق مشغول گردم دران حال گذر من بر مسجدی افتاد بر در آن مسجد دیدم که این نوشته که   بیت

ای دوست بیا که ما ترائیم   بیگانه مشو که آشنائیم علیه

وقتم خوش شد و عنایت بی علت در رسید و باز آن در بر من کشاده شد. از ذوق آن حال بسیار گریستم. و هم می فرمودند در اوان عبور بر مقامات دو کرت صفت حسین منصور قدس سره در وجود من ظهور کرد و نزدیک آمد که آن صدا از من نیز پیدا شود، در بخارا دارای هر دو کرت خود را بپای آن دار بردم و گفتم جای تو سر این دار است بعنایت حق جل و علا از ان مقام گذشته شد. منقول است در مقامات

کم می بود اندر جہان۔ ہرکہ از طریقۂ ما روی گرداند خطر دین دارد۔ پرسیدند حضرت شمارا بچہ توان یافت۔ فرمودند بتشرع و می فرمودند جمعی کہ بصحبت ما می رسند بعضی چنانند کہ تخم محبت در دلہای ایشان می باشد۔ اما بواسطہ خاشاک تعلقات نشو و نما نمی تواند یافت ما را می باید آن تخم را در ایشان پیدا کردن و می فرمودند ہر کہ با ما میل خاطری و محبتی دارد خواہ دور باشد و خواہ نزدیک در ہر شبانہ روزی ما را بر نسبت او گذری می باشد و از سرچشمہ شفقت و تربیت ما باو فیض رسیدہ است اگر واقف حال خود بود و راہ گذر فیض را از تعلقات پاک دارد۔ و می فرمودند درین طریقۂ ما سالک می باید کہ نداند کہ او درجہ مقام است تا حجاب راہ او نشود و می فرمودند مرشدی باید کہ از حال طالب ماضی و حال و آیندہ باخبر باشد ــــــــــــ تا او را تواند تربیت کردن۔ و می فرمودند ہر روز مرشد از احوال طالب خبردار می باید کہ گردد و بفراست یا استخبار احوال او را معلوم کند و می فرمودند از شرائط طالب آنست کہ در زمانی کہ با دوستی از دوستان حق تعالیٰ مصاحبست واقف حال خود بود و زمان صحبت را با زمان گذشتہ موازنہ کند تا اگر تفاوت از نقصان بکمال در خود مشاہدہ کند۔ ملازمت صحبت آن عزیز را بر خود فرض عین داند۔ و می فرمودند از شرائط طلب این راہ ادبست۔ الطریقۃ کلھا آداب لکل حال ادب و لکل مقام ادب فمن لزم الادب بلغ مبلغ الرجال۔ و ادب عبارتست از تحسین اخلاق و تہذیب اقوال و افعال، و گفتہ اند۔ ادب الخدمۃ اعز من الخدمۃ و علامۃ قبول العمل العبودیۃ و ملازمۃ الادب و الطغیان سوء الادب۔ وحفظ ادب ہم ثمرۂ محبتؒ است و ہم تخم محبت، می گفتند از ادب چون چیزی کم کردی ہرچہ برداشتی ادب نمی ماند، و فرمودند ادبیست بنسبت حضرت حق سبحانہ و ادبیست بنسبت پیغمبر صلی اللہ علیہ وسلم و ادبیست بنسبت شیخ۔ اما ادبی کہ بنسبت حضرت حق تعالیٰ است آنست کہ بظاہر و باطن بشرط کمال بندگی فرمانہای او را بجای آرد و از ماسوای حضرت او بکلی اعراض نماید۔ و ادبی کہ بنسبت پیغمبر است صلی اللہ علیہ وسلم آنست کہ خود را تمام در مقام فاتبعونی در آرد و در جمیع احوال بواجبی حرمت را نگاہ دارد و واسطہ کلی موجودات بحضرت حق سبحانہ او را داند۔ ہرکہ ہست و ہرچہ نیست ہمہ را سر بر آستانہ عزت اوست۔ و ادبی کہ بنسبت شیخ واجب و لازم است بر طالبان بجہت آنست کہ ایشان بواسطہ متابعت سنت او بمقام دعوت خلق بحق سبحانہ رسیدہ اند۔ و ابونصر سراج طوسی در ادب می فرمودند

تعلق محابست و بی حاصلی

برخاطر این فقیر گذشت که تعلق بایمان و اسلام نیز چگونه است زیان دارد۔ حضرت خواجه قدس اللہ روحہ از آن خاطر پرسیدند، عرض کردم، تبسم کردند و فرمودند بیت حسین بن منصور حلاج را رحمۃ اللہ شنودہ ای۔

کفرت بدین اللہ والکفر واجب علیّ وعند المسلمین قبیح

آنگاہ فرمودند این طائفہ اہل اللہ ایمان را چنیں تعریف کردہ اند کہ الایمان عقد القلب بنفی جمیع ما تولہت القلوب الیہ من المضار والمنافع سواہ عزوجل۔ و می فرمودند وامابنعمۃ ربک فحدث امرست کہ نعمت ہدایت و عنایت ما را و الطاف ربوبیت ما را بردل خود گذران۔ و ولایت خاصہ نعمتی بس بزرگست، ولی می باید کہ شناسد کہ او ولیست تا بشکر این نعمت قیام نماید۔ ولی آنست کہ محفوظ عنایت الہی باشد و او را با او نگذارند و از آفات بشریت نگاہ دارند، بظہور خوارق عادات و احوال و کرامات اعتماد نیست، کار استقامت دارد۔ و آنچ بر ولی گذرانند حکمت در آن نفی وجود بشری بود ندری فرمودند این طائفہ سہ قسم اند۔ مقلد و کامل و کامل مکمل۔ مقلد بشنودہ عمل میکند۔ و کامل از خود تجاوز نمی کند و تربیت جز کامل مکمل نمی تواند۔ و می فرمودند ارادت و تسلیم دبی اختیاری بزرگ کاریست و در تعریف ارادت سخنان گفتہ اند مختار ما آنست کہ گفتہ اند الارادۃ ترک الارادۃ فی الارادۃ۔ مریدی باید کہ خواست خود را گذارد و درخواست مقتدا بکلی محو گرداند ؎

ما اختیار خویش ہم از دست دادہ ایم کان اختیار شاہ ہمہ اختیار ماست

و می فرمودند اختیار ماراست۔ اگر خواہیم بطالب بطریق جذبہ مشغول شدیم واگر خواہیم بطریق سلوک و می فرمودند کہ طالب می باید کہ اول مدتی با یاران ما صحبت دارد تا او را قابلیت صحبت ما پیدا شود و این بیت نیز بر زبان مبارک ایشاں می گذشت ؎

نبینی وقت سفتن مرد حکاک بشاگردان دہد در خطرناک

و می فرمودند طریقۂ ما از نوادرست عروۂ وثقیٰ است چنگ در ذیل متابعت سنت مصطفیٰ صلی اللہ علیہ وسلم زدہ ایم و اقتدا بہ آثار صحابہ کرام او رضی اللہ عنہم نمودہ و درین راہ ما را از در دید فضل در آوردہ اند از اول تا آخر۔ ہمہ فضل او مشاہدہ کردہ ایم نہ عمل خود۔ اگرچہ درین طریقہ باندک عملی فتوح بسیار است۔ اما رعایت سنت و متابعت سنت کاری بزرگ است۔ این چنیں زیبا روش

مقاصد طالبان و سالکان است بہمیں صفت بحصول پیوندد۔ واز حسن عقیدت طالب بنسبت حقیقت اہل اللہ بی ظہور یقین حاصل بہ نیست۔ اعتقاد مجرد باندک چیزی متبدل می شود۔ و می فرمودند تلقین ذکر می باید کہ از پیری کامل مکمل باشد تا موثر باشد و نتیجہ بظہور آید تیرکہ از ترکش سلطان نبود حمایت نتواند کرد۔ و ما تلقین ذکر از خلیفہ حضرت شیخ بزرگوار خواجہ محمد بابا سماسی رحمہ اللہ داریم۔ و می فرمودند از حضرت عزیزان علیہ الرحمہ والرضوان دو طریقہ ذکر منقولست جہر وخفیہ۔ و ما خفیہ را بجہت آنکہ اقوی و اولیٰ است اختیار کردہ ایم۔ و می فرمودند وقوف عددی اول مرتبہ علم لدنی است و دانشمندی صالح را پیش از آنکہ وقوف عددی تلقین فرمایند بیان سلسلہ خود کردند و بحضرت شیخ یوسف ہمدانی قدس اللہ روحہ رسانیدند۔ و فرمودند روزی خواجہ عبدالخالق عجدوانی در میان کار بر استاد خود تفسیری خواندہ اند۔ تفسیر این آیت رسیدہ اندکہ ادعوا ربکم تضرعا وخفیۃ انہ لا یحب المعتدین از استاد خود پرسیدہ اندکہ حقیقت این خفیہ وطریق وی چیست۔ اگر ذاکر بلندی خواند یا در مقام ذکر با عضا حرکت می کند۔ غیر واقف می شود، خفیہ نمی ماند واگر بدل می گوید شیطان بحکم الشیطان یجری فی ابن آدم مجری الدم واقف می شود۔ استاد فرمودہ اند این علم لدنی است اگر حق تعالیٰ خواستہ باشد از اہل اللہ کسی بتو رسد و ترا معلوم کند حضرت خواجہ عبدالخالق قدس اللہ روحہ متوجہ ومنتظر بودہ اند۔

شعر
منتظر باش وچشم بر در دار ۔۔۔ کو نظر را در انتظار نہاد

تا چندانکہ مردی از اہل اللہ کہ وعلمناہ من لدنا علما در شان بایشان رسیدہ اند۔ و وقوف عددی مرایشان را تلقین کردند و می فرمودند کا الٰہ الا اللہ نفی الٰہ طبیعت است الا اللہ اثبات معبود بحق است ومقصود از ذکر آنست کہ ذاکر بحقیقت کلمہ توحید برسد۔ بسیار گفتن شرط نیست۔ دانشمندی پرسیدند حقیقت کلمہ چیست فرمودند آنکہ از گفتن کلمہ ماسوی اللہ عزوجل بکلی نفی شود وہمچنیں در محلی دیگر حقیقت کلمہ را شرح می کردند۔ و می فرمودند وقوف زمانی کہ کارگزار روندہ راست آنست کہ واقف احوال خود باشد کہ در ہر زمانی صفت وحال او چیست، موجب شکر ست یا موجب عذر۔ و می فرمودند بنا رکار سالک را بر ساعت کردہ اند تا دریابندہ نفس شود کہ بحضور می گذرد یا بہ بررفت کہ اگر بر نفس کنند دریابندہ این دو صفت نشود۔ و پیش از نقل بجوار رحمت بہ بیست سال کما بیش می فرمودند با یکی از محبان در خلوتی بعد از آنکہ از بیماری کہ عارض شدہ بود برخاستہ بودند وچنیں تلقین می کردند

اهل [44] ... ادبہم فی طهارة القلوب و مراعاة الاسرار وحفظ الاوقات وقلة الالتفات الی الحظوظ والوفاء بالعهود واستتار السر والعلانیه وحسن [45] ... فی موافقة الطلب واوقات الحضور ومقامات القرب وادب اهل الدین فی ریاضة النفوس وحفظ الحدود وتأدیب الجوارح وادب اهل الدنیا فی البلاغة والفصاحة وانما الملوك و اشعار العرب [46] ———— ومی فرمودند اولیاء الله اهل کرم سند و آموختگان حضرت لایزالی قصورات وخطرات بر طالبان می گذرد می بینند و در می گذرانند۔ اما احوال مختلف است در مشاهده الطاف ربوبیت در نظر ایشان کوهی کاهیست

پیش جوش لطف بی حد تو شاه   توبه کردن از گناه آمد گناه [47]

و در مقام شفقت فرو گذاشت نیست۔ در آن مقام در نظر ایشان کاهی کوهیست' این طائفه امنا حضرت اند۔ ذره و قطمیری را که بر طالب می گذرد می بینند که از راه تحقیق با و می نمایند و فرو نمی گذارند

اگر بینی که نابینا و چاه است   اگر خاموش بنشینی گناهست [48]

ومی فرمودند روش با اهل الله کسی می تواند که از خود تمام گذشته باشد و در هر محلی این بیت میخواندند

یا مکن با پیل بانان دوستی   یا بر آور خانهٔ در خورد فیل [49]

ومی فرمودند مثل اهل ارشاد مثل صیاد استاد است که بدقایق صنعت جانور متوحش را در قید می آرد و از آن صنعت توحش او را بمقام استیناس می رساند۔ این طائفه چون اهل حکمت اند بحسن تدبیر معامله با طالب صاحب طبیعت چنان می کنند که او را منقاد و تسلیم می گردانند و در طریق متابعت سنت می در آرند و از آنجا بمقام وصول می رسانند انبیاء و اولیاء اهل تدبیر و حکمت بودہ اند۔ ومی فرمودند معاملت این طائفه با هرکسی بقدر قابلیت اوست اگر طالب مبتدی است بار او را می کشند و خدمت او می کنند۔ چنانکه وارد است [50] یا داؤد اذا رأیت لی طالبا فکن له خادما بسیار می باید تا طالب را قابلیت سلوک این طریق پیدا شود۔ ومی فرمودند سلوک این راه موقوف بر حصول یقین است

تا نبینی جمال عشق نگیرد کمال   می شنوی وصف یار راست نباید شنید

همه اعمال سالک می باید که برین گذرد تا نتیجه از سر یقین بظهور آید و معرفت تفصیلی که منتهار

یا گویم دوام النظر الی الخالق بنسیان رویۃ المخلوق یعنی روندۂ راہ می باید کہ دایماً ناظر جناب احدیت باشد و رقم نسیان و نسیی و فنا بر ناصیۂ جمیع مخلوقات کشد و دوام مراقبہ نا درست و ازیں طائفہ اندکی دریں معنی کردہ اند و ما طریق حصول آنرا یافتہ ایم مخالفت نفس است، و شاہدہ واردات غیبیہ است کہ بر دل نزول می کند و بواسطۂ آں کہ زمان گذرندہ است و سکون ندارد آں وارد دائمی توانیم ادراک کردن بصفتی کہ در ما حال می شود از قبض و بسط آنرا در می یابیم در قبض مشاہدہ صفت جلال می کنیم و در بسط مشاہدہ صفت جمال، و محاسبہ آنست کہ ہر ساعتی آنچہ بر ما گذشتہ است محاسبہ کنیم کہ بر رفت چیست و حضور چیست ہمی بینیم کہ ہمہ نقصانست باز گشت می کنیم و عمل از سر می گیریم۔ از حضرت عزیزاں علیہ الرحمہ والرضوان منقول است، عمل می باید کردن و ناکردہ انگاشتن و خود را مقصر دیدن و عمل از سر گرفتن و چوں راہ دریں است و دیگراں در غیر ایں می طلبند نمی یابند اما ؎

ممکن نبود حصول مقصد　　　بی بدرقۂ عنایت یار

و می فرمودند آنچہ وارد ست، من استوی یوماہ فھو مغبون و من غداہ شر من یومہ فھو ملعون و من لم یکن فی الزیادۃ فھو فی النقصان و من کان فی النقصان فالموت خیر لہ، اشارت بطلب از دیاد یقین است۔ و می فرمودند آنچہ وارد ست اذا احب اللہ تعالیٰ عبداً لم یضرہ ذنب تاویل آنست کہ بندۂ محبوب عذر گناہ داند و تواند خواست گناہ او را ضرر نکند۔ دلیل برصحت ایں تاویل آخر حدیث است تمرقرا ان اللہ یحب التوابین و یحب المتطھرین۔ و می فرمودند ان اللہ تعالیٰ یحب الملحین فی الدعاء و نیز الحوا السوال معنی یکی آنست کہ یک چیز را کہ از حضرت حق تعالیٰ می طلبید چنداں تضرع نماید و سوال کنید کہ ماموں بحصول پیوندد، آنگاہ چیز دیگر را بہمیں طریق و بہمیں کیفیت طلبید و می فرمودند، ماکرھت ان یراہ الناس منک فلا تفعل اذا خلوت، اشارتست کہ درویش می باید خلا او را ملا باشد و ادبی کہ در نظر خلق رعایت می نماید در خلوت نیز رعایت نماید۔ و می فرمودند الصلوٰۃ معراج المومنین اشارت بدرجات نماز حقیقی است در زمان تحریمہ می باید کہ اکبریت حضرت حق جل جلالہ در وجود نماز گذارندہ حال شود و خضوع و خشوع در وے پیدا شود تا چندانکہ بحال استغراق رسد و کمال ایں صفت مر حضرت رسالت را صلی اللہ علیہ وسلم بودہ است و می فرمودند صوم حقیقی امساک از ماسوی بکلی۔ و می فرمودند معرفت تفصیلی کہ مقصود از سیر و سلوک است

که بنای کار را درین راه بر نفس می باید کرد. چنانک اشتغال بوظیفه واهم زمان حال از تذکر ماضی وتفکر در مستقبل مشغول گرداند ونفس را نگذارد تا ضائع گذرد وازان احتراز کند که من ضیع وقته فوقته مقت ودر ادراک آن سعی کند که گفته اند. الوقت ان لاتلاحظ الی ما قسم لك فی الازل ولا الی ماتصیر الیه فی الابد وان تحفظ مراد الحق سبحانه فیك بین النفسین. وگفته اند کسی که مشتغل بادای وظیفه وقت بود اورا صاحب الوقت گویند. فترت وزوال باین وقت متطرق نشود الا بنسبت باسالکان بسبب تلوین وایشان از عمر نشمارند الا آن زمان را که این معنی واین محافظت موجود بود واما بنسبت با واصلان واصحاب تمکین این وقت دایم وسرمد باشد وصاحب این دولت چون دوام یابد از تحت تصرف خارج بود بل که او در احوال متصرف بود بدان معنی که هر وقتی را دراهم واولی مصروف دارد. واورا ابوالوقت خوانند وابن الوقت سالکی بود که حال بروی بر سبیل هجوم ومفاجاة از غیب روی نماید وبغلبه تصرف سالک را از حال خود بستاند ومنقاد حکم خود گرداند، ودر محلی دیگر بیان کرده که طریق او جذبه است یعنی طریق آن یکی از محبان که پیش ازین سخن به نسبت او بود

________________ وصفت او میان جلال وجمال است وتلقین ذکر نیز فرموده ند وکیفیات

اورا حواله بعلم او کردند. ودر محلی دیگر صفت برخ اورا بنظر موهبت کرامیت کردند ودر محلی دیگر بنظر موهبت اورا نفس بخشیدند که باهر که گوید مؤثر شود وهرچه گوید آن شود. وبا اصحاب در غیبت وحضور او می گفتند هرچه او می گوید خدای آن کند. می گویم بگوی او نمی گوید. ودر راه حجاز در زمان وصیت پیش از اصحاب دیگر اورا گفتند حقی وامانتی که از خواجگان طریقت بما رسیده است وآنچه درین راه کسب کرده ایم، آن امانت را بتو سپردیم. چنانک مولانا عارف کرد وقبول کردی آنرا بخلق رسان ودرین معانی مبالغت بسیار فرمودند که بنسبت[1] اصحاب دیگر آن نه بود ودر آخر حیات در بخارا همان سخن را تجدید فرمودند. ومی فرمودند هر لحظه بکلی تهی می باید شد از خود وبسر الف وبار رفتن به نسبت حق وبه نسبت خلق تا بکلی ملکه شود. ومی فرمودند سالکان در دفع خواطر شیطانی ونفسانی متفاوتند. بعضی چنانند که پیش از انک خاطر آید اورا ببینند وهم از آنجا دفع کنند وبعضی چنانند که چون خاطر درآید پیش از انک قرار گیرد.. اورا دفع کنند واین چندان فائده نمی دهد. ومی فرمودند شناخت زمان تحول وانتقال بغایت دشوارست. ومی فرمودند راهی که عارفان بواسطهٔ آن راه می یابند ودیگران یافته نمی شود، سه است. مراقبه ومشاهده ومحاسبه. مراقبه نسیان رویة المخلوق بدوام النظر الی الخالق است.

نفس عین بی ادبیست و ترک ادب و قبول نفس عین ادبست. و می فرمودند آیینه هریکی از مشائخ را دو جهتست و آیینه ما را شش جهتست ۔ از سخنان عزیز انست که زمین در نظر این طائفه چون سفره است و ما می گوئیم چون روی ناخن است و هیچ چیز از مطالعه ایشان غایب نیست ۔ و می فرمودند بسر توحید زود می توان رسید ۔ اما رسیدن بسر معرفت دشوارست ۔ اگر در قدم درویش خاری خلد باید که شناسد که از کجاست گفتند فلان. نحمہ ان خادمست که بر حضرت ایشان سلام کردم جواب نگفتند، فرمودند او را عذری باید گفت در زمان ملاقات همگی وجود متوجه استماع کلام حق تعالی بود شغلنی کلام الحق عن سلام الخلق و می فرمودند الکاسب حبیب الله اشارت به کسب رضاست نه کسب دنیا ۔ و می فرمودند هر که خود را بسلامت بحضرت حق سبحانہ تفویض کند التجا بغیر نمودن از و شرک است و شرک از اہل عوم معفوست و از اہل خصوص معفو نیست. و می فرمودند متوکل می باید که خود را متوکل نبیند و توکل خود را در کسب پنہان کند ۔ و می فرمودند حق تعالیٰ مرا برای خرابیٔ دنیا موجود کرده است و خلق از من عمارت دنیا می طلبند ۔ و می فرمودند اگر وجودی خراب تر ازین وجود بودی این کنج فقر را آنجا نہادندی ۔ کنج در ویراں پنہاں دارند مدام ۔ و می فرمودند اہل الله بار خلق بجہت آں می کشند که خلق ایشاں مہذب شود تا دلی یابند هیچ دلی نیست که حضرت حق را سبحانه باو نظری نیست خواه صاحب آں دل واقف باشد یا نباشد هر که دل را دریابد از آں نظر الہی فیض باو رسنده است ؎

صد سفره دشمن بکشد طالب مقصود　　　باشد که یکی دوست بیاید بضیافت

و می فرمودند اگر بعیب نظری کنیم بی یار می مانیم ۔ هیچ کس که از صفت حسنی خالی باشد ؎

حاصل دریا نه همه در بود　　　یک هنر از هر که بود پر بود

و می فرمودند هر که دیگراں را خواهد خود را خواهد، از خود چو گذشتی همه عیش است و خوشی ۔ و می فرمودند بچوں شمع باش و چوں شمع مباش، چوں شمع باش که روشنائی بدیگری رسانی، چوں شمع مباش که خود را در تاریکی گذاری. و می فرمودند هر که روزی کفش پیش ما نہاده است او را شفاعت خواہیم کرد ۔ روزی دیوانه ای این بیت می خواند ؎

نیکو آنرا دوست دارد هر که باشد درجہاں　　　گر بداں را دوست داری گوی بردی از میاں

فرمودند ما از سخن این دیوانه سبق گرفتیم و درویشاں را گفتند این بیت را یاد گیرید ۔ التماس کردند فلاں

سطر شد نست تا از دلیل و برہان بکشف و عیان رسد۔ سوال کردند از حضرت خواجہ ما قدس اللہ روحہ ہرچہ گاہ حق تعالی حالی را از درویشی باز گیرد چکند، فرمودند اگر رمقی از آں حال باقی ماندہ باشد۔ دلیل آنست کہ از و تفرع و نیاز خواستہ اند، از حضرت حق تعالی در خواہد و تضرع و التجا بحضرت ربانی نماید۔ و اگر رمقی باقی نماندہ باشد دلیل آنست کہ از و صبر و رضا خواستہ اند و می فرمودند خدا طلبی بلا طلبی است۔ و می فرمودند ہمہ کرامات در جنب کلمہ توحید نفی است۔ کرامات ما ظاہر است با وجود چندین گناہ بر روی زمین می توانیم رفت و می فرمودند ظہور احوال از شیخ کرامت مرید است۔ پرسیدند شناخت خاطر درویشان را از کجاست؟ فرمودند بصیرت و شناخت ایشان از نور فراستست کہ حق تعالی ایشانرا کرامت کردہ است فانہ علیہ السلام ینظر بنور اللہ۔ از حضرت شیخ ابوسعید ابو الخیر قدس اللہ روحہ منقولست کہ در پیش جنازۂ ما ایں بیت بخوانید ؎

چیست ازیں خوبتر در ہمہ آفاق کار | دوست رسد نزد دوست یار بنزدیک یار

حضرت خواجہ ما قدس اللہ روحہ فرمودند کہ در پیش جنازۂ ما ایں بیت بخوانید ؎

مفلسانیم آمدہ در کوی تو | شیئاً للہ از جمال روی تو

در معنی قلب سلیم ایں دو بیت خوانند ؎

عاشق تو یقین دان کہ مسلمان نبود | در مذہب عشق کفر و ایمان نبود
در عشق دل و عقل و تن و جان نبود | وآنکس کہ چنیں نباشد او آں نبود

و فرمودند الطلب رد السبیل سد اشارت بدید طلبست۔ ولا یصح معرفۃ العارف حتی یتضرع الی اللہ عز وجل اشارت بہ ہستی بندہ و بقاء صفات اوست ؎

تا تو ز ہستی خود زیر و زبر نکردی | در نیستی مطلق مرغ بہ پر نہ کردی
ایں پردہ نہادت در ہم شکن کہ ہرگز | در پردہ رہ نیابی تا پردہ در نکردی

در عبادت طلب وجودست و در عبودیت تلف وجود۔ اذا اردت مقام الابدال فعلیک بتبدیل الاحوال اشارت بتبدیل اخلاق و اوصاف ذمیمہ است ولکن بعنایت مرشد علی الاطلاق جل ذکرہ و مدد راہ بری حقیقۃ الادب ترک الادب اولیاء اللہ را اوقاتست زمانیست کہ در صحبت ایشان بی ادبی عین ادبست و زمانیست کہ ادب عین بی ادبیست کہ رعایت ادب و ترک

ومی فرمودند از یکی از اکابر دین سوال کردند که درویشی چیست، فرمودند زبونی عزیزی اہل دلی مرا می گفت درویش واقف باش که کارہا خود می کند و تارہا بر سر تو می اندازد۔ ومی فرمودند با یکی که چہل سالست که آینہ داری می کنیم و خطا ندیدہ ایم آنچہ در خاطر تو گذشت درین زماں نخواہیم دیدن ومی فرمودند درویش در مقام تحمل و بارکشی می باید که چوں دہل باشد که ہر چند طپانچہ خورد صدای مخالف از و ظاہر نمی شود ومی فرمودند درویشاں اہل نقد ند حوالہ بآیندہ نمی کنند

امروز بین بدیدۂ باطن جمال دوست   ای بی خبر حوالہ بفردا چہ می کنی

الصوفی ابن الوقت

خردمند از آں کس تبرا کند   که او کار امروز فردا کند

ومی فرمودند بنا رکار اہل ہوا و طبیعت ہمہ بر ضلالتست، تصحیح نیت در امور بغایت مہم است۔ پرسیدند کسی اگر علم منطق خواند بچہ نیت خواند، فرمودند بنیت تمیز حق از باطل۔ ومی فرمودند ہر کرا بیضۂ قابلیت بواسطہ صحبتہای مختلف فاسد شد تدبیر کار او دشوارست۔ ومی فرمودند در اوائل ما خود را مطلوب می شناختیم و دیگراں را طالب ایں زماں، آں طریقہ را گذاشتہ ایم، مرشد علی الاطلاق اوست عزو علا در ہر که داعیۂ طلب ایں راہ پدید آرد و بسر وقت ما فرستد۔ آنچہ نصیبۂ او باشد باو برسد۔ ومی فرمودند در اثبات اختیار بندہ او را سعادت و تشریف بسیارست در خلاف رضا از راہ خجالت بعد زو انابت مشغول گردد و اختیار بیند و در محل رضا با ختیار سعی نماید و چوں آں محل را دریابد توفیق بیند و شکر گوید۔ المجاز قنطرۃ الحقیقۃ۔ جمیع اعمال ظاہری قولی و فعلی مجازست تا روندۂ راہ از و نگذرد بحقیقت نرسد۔ روزی کودکی از مکتب بیروں آمدہ بود بر حضرت ایشاں سلام گفت، مصحف باو بود۔ چوں گرفتند و کشادند ایں آیت برآمد فکلبھم باسط ذراعیہ بالوصید فرمودند که امید می داریم که آں ما باشیم ومی فرمودند اول ایں راہ کلمۂ توحیدست و آخر ہم کلمۂ توحید سبق اول و آخرست، مفتاح سعادتست ہیچ در بی او کشادہ نمی شود۔ از حضرت سلطان العارفین قدس اللہ روحہ منقولست که در اواخر پوستینی پوشیدہ بود ومی فرمود الٰہی ہماں دان که ترکی ام از ترکستان آمدہ، تنگری تنگری گویان اکنوں سعادت ایمان رسیدہ۔ ومی فرمودند چوں از کاری یا از کسی شمارا یاس شود در حق سبحانہ گریزید و تضرع آنجا برید ومی فرمودند در زمان ملامت از صحبت خلق یکی از کبراء سہ روز خلوت گزیدند۔ چوں بیروں آمد بصفتی بیروں

رنجور است توجه خاطر شریف درویزه می نماید، فرمودند اول بازگشت خسته می باید آنگاه توجه خاطر شکسته

وی فرمودند ما درین راه خواری گزیدیم-حق تعالی ما را عزت داد-وی فرمودند کار صاحب پندار درین راه بغایت مشکل است ؎

گرچه حجاب تو برون از حدست　　　　هیچ حجابیست چو پندار نیست

حضرت خواجهٔ ما قدس الله روحه یکی بتکبر نسبت کرد-فرمودند کبر ما از کبریائی اوست ؎

باد تکبر اگرم در سرشت　　　　هم ز دم اوست که در من دمید

وی فرمودند درویش می باید که هرچه گوید از هرچه گوید از سر حال گوید، سخن مشائخ است هر که سخنی گوید حالی که در وی نباشد هرگز حق سبحانه او را بسعادت آن حال نرساند-وی فرمودند کمال درین راه طلب حقیقی است که بنده را بی آرام و بی قرار از وی ؎

این طلب مفتاح مطلوبات تست　　　　هم سپاه و نصرت و رایات تست

وی فرمودند هر که دوید کور گرفت کور کسی گرفت که دوید اشارت بدوام سعی است ؎

این عاشق شوریدهٔ اوباش طلب　　　　این وعده که کرده است فرداش طلب

در غم اگرش نیابی در شادی جوی　　　　سرگردانی گزین و هر جاش طلب

و این دو بیت بسیار میخوانند وی فرمودند واقعه علامت قبول طاعتست و بس از واقعه حاصلی نیست-

چو غلام آفتابم همه ز آفتاب گویم　　　　نه شبم نه شب پرستم که حدیث خواب گویم

وی فرمودند از برکه دعای حضرت پیغامبر صلی الله علیه وسلم مسخ صورت ازین امت مرتفع است اما بحسب معنی باقیست ؎

اندرین امت نباشد مسخ تن　　　　لیک مسخ دل بود ای ذو الفطن

وی فرمودند اولیا را بر اسرار اطلاع می دهند-اما بی اجازت اظهار نمی کنند ع سر فاش مکن که خون بریزی بزیں

روزی یکی در روی مبارک ایشان نظری کرد فرمودند نظر مکن تا دل بباد ندهی-

ع　دیوانه شود کسی که بیند رخ ما

وی فرمودند درویشی چیست برون بی رنگ و درون بی جنگ

ما درین صورتیم کز کس ما　　　　هم نرنجیم و هم نرنجانیم

L 19767

تشده بود و آشنا نگشته درین حال مولانا حسام الدین خواجه یوسف نور اللہ مرقدہ با جمعی از طلبہ علم از طرف مقابل ایشان در آں راہ می آمدند۔ خواجہ از راہ بیک طرف متوجہ شدند و می رفتند و مسافت میان ایشان و آں جمع بسیار بود۔ خواجہ یوسف از میان جمع طلبہ بیروں آمدند و چند قدم بطرف خواجہ آمدند و بتواضع و نیاز تمام بر ایشان سلام گفتند و خواجہ جواب سلام ایشان بلطف تمام باز دادند و توجہ با من کردند و گفتند اول کسی کہ از علما با ما آشنا شود این بزرگ خواہد بود آں نفس خواجہ دایم در خاطر من بود تا چنانک بعد ہفت سال اثر سعادت ظاہر شد و خواجہ یوسف بحضرت ایشان پیوستند

نقل کردند خدمت خواجہ علاء الحق والدین از حضرت خواجہ ما قدس اللہ سرہٗ کہ روزی در بخارا بودند و سخن در صفت بصیری می گفتند در آں اثنا فرمودند کہ این زمان مولانا عارف از خوارزم[78] اتفاق سرای[79] رفتن کردہ و از خوارزم بیروں آمد و تا فلاں موضع از راہ سرای رفت۔ بعد از زمانی فرمودند کہ باز در خاطر مولانا عارف افتاد کہ بسرای نرود۔ اینک برگشت و بطرف خوارزم آمد۔ جمعی از درویشان درین زمان صحبت خواجہ حاضر بودند۔ تاریخ این را نوشتند۔ مولانا عارف بعد از فرصتی از خوارزم آمدند از مولانا عارف پرسیدند کہ در فلاں تاریخ در خوارزم شما را اتفاق سرای رفتن شدہ بود۔ مولانا عارف قصہ را چنانک حضرت خواجہ فرمودند شرح کردند۔

نقل کردند خدمت خواجہ ــــــــــــــ علاء الحق والدین کہ روزی

در حضرت خواجہ ما قدس اللہ روحہ بودم و اتفاقاً ہوا ابر بود۔ خواجہ از من پرسیدند کہ وقت نماز پیشین شدہ است یا نی۔ گفتم ہنوز وقت نماز نشدہ است۔ خواجہ فرمودند بطرف آسمان نظر کن۔ چوں نظر کردم، ہیچ حجاب نبود۔ دیدم کہ جمیع فرشتگان آسمانہا باداء فرض نماز پیشین مشغول بودند۔ حضرت خواجہ فرمودند چہ می گوی وقت نماز پیشین شدہ است۔ من از آں گفتہ خود محجوب شدم و استغفار نمودم۔

نقل کردند حضرت خواجہ ما قدس اللہ سرہٗ بعد از یک کرت دوم حج گزاردہ بودند ــ درویشی از محبان ایشان تصحیح کرد۔ او را گفتند۔ چوں بشمناں رسی۔ امیر محمود دوست ماست دریابی۔ آں درویش گفت چوں بسمنان رسیدم شنودہ آمد کہ درین حوالی مردیست کہ او را امیر محمود قصر[80] مغانی می خوانند از درویشان حضرت خواجہ ماست۔ چوں با و ملاقات شد از سبب پیوستگی او بحضرت خواجہ ما قدس اللہ سرہٗ پرسیدہ شد۔ گفت بفضل الٰہی شبی بخواب دیدم کہ بزرگی از بزرگان دین واللہ اعلم یا حضرت رسالت صلی اللہ علیہ وسلم مرا می گوید کہ این خواجہ بہاء الدین است و حال آنک پیش

آمد کہ کسی با ایشاں صحبت نتوانست داشتنؒ، تدبیر۔۔۔اینست۔ ومی فرمودند ہر کہ بیک حدیث در ہمہ عمر علی الدوام عمل کند متضمن ام کہ کار او ہر آینہ تمام گردد وہنوز دراں حدیث کار ماندہ بود مثلا اگر بحدیث مَنْ اصلح بو اینتہ اصلح اللہ جوانیتہ عمل کند متضمنم کہ کار او در راہ دین و طلب یقین ہر آینہ تمام گردد۔ خواجۂ بزرگ قدس اللہ روحہ فرمودند مولانا زین الدین ابوبکر تایبادی رحمہ اللہ از رعایت ظاہر از باطن بہرہ ورشدہ بودند۔ پرسیدند عمل برخصت از جہت اصلاح خلق رواست۔ فرمودند بعضی را رواست وبعضی را روانیست وآں بعضی را کہ رواست در بعضی اوقات رواست و در بعضی روانیست تا محل چیست وطریقہ آں عمل کنندہ درچہ افتادہ است ومی فرمودند خود را بنسبت باطن بریک صفت می باید انداختن تاہر کس را طمع تصرف میسر نشود۔ ومی فرمودند آنچہ از جہت تطیر بر خاطر می گذرد از ضعف یقین و مجرد وہمی بیش نیست آں خاطر مرا دفع می باید کرد کہ دفع می شود و ہیچ ضرری نیست اراں تطیر اگرچہ رعایت اسباب کہ در عالم حکمتست بظاہر رخصتست چوں بباطن درمقام توکل بود۔ ومی فرمودند از مزارات کبار روح اللہ ارواحہم زیارت کنندہ بہماں مقدار فیض می تواند گرفتن کہ صفت آں بزرگ را شناختہ است وبآں صفت توجہ نمودہ ودرآں صفت درآمدہ واگرچہ قرب صوری را در زیارت مشاہد مقدسہ آثار بسیارست۔ اما درحقیقت توجہ بارواح مقدسہ را بعد صوری مانع نیست۔ در حدیث نبوی کہ صلّوا علی حیث ماکنتم بیان و برہان ایں سخن است ومشاہدۂ صور مثالیہ اہل قبور کم اعتبار دارد درجنب شناختن صفت ایشاں دراں توجہ و دراں زیارت۔ وباایں ہمہ خواجہ بزرگ قدس اللہ روحہ می فرمودند مجاورحق سبحانہ وتعالیٰ بودن اولی واحق است از مجاورت تعلق حق سبحانہ وآں ابیات برزبان مبارک ایشاں بسیار گذشتی کہ آخر آں ابیات ایں بیت است۔

بگرد کار مرداں کردرستی ۔۔۔ کہ تاکی گور مرداں راپرستی

قسم چہارم در ذکر کرامات ومقامات واحوال وآثار کہ از حضرت خواجہ ما قدس اللہ روحہٗ بظہور آمدہ است۔

نقل کرد درویشی کہ روزی حضرت خواجہ ما قدس اللہ روحہ در راہی می رفتند وکہنہ پوستینی پوشیدہ بودند ومبادی ظہور احوال ایشاں بود وہنوز از اکابر وعلماء بخارا کسی بصحبت ایشاں مشرف

نقل کردند خدمت خواجه علاء الحق والدین که شامی حضرت خواجهٔ قدس الله روحه در محلت کلاباد بودند در منزل درویشی و جمعی از اصحاب نیز حاضر بودند۔ درین اثنا حضرت خواجه توجه بمولانا دادرک کوفتی کردند و فرمودند که مرا دوست می داری۔ گفت می دارم، فرمودند آنچ ترا می فرمایم بجای می آری۔ گفت می آرم۔ فرمودند فلاں کار و فلاں کار اگر فرمایم، می کنی، گفت می کنم۔ فرمودند، دزدی می کنی، گفت نمی کنم۔ فرمودند چرا، گفت بجهت آنک آں کارها را تعلق بحق الله است و کرم او را نهایت نیست، توبه قبول فرماید۔ اما دزدی تعلق بحق بندگاں دارد۔ فرمودند۔ چوں تو امتثال امر ما نمی کنی ترک صحبت ما کن در حال قبضی و اندوهی او را پیدا شد و قوی در اضطراب شد۔ حاضراں درخواست و تضرع بسیار کردند و مولانا دادرک گفت توبه کردم بعد ازیں هرچه اشارت باشد، درحال بجای آرم، بعدهٔ حضرت خواجه ازاں منزل بیروں آمدند و مولانا دادرک و چند درویشی که در خدمت ایشاں بودند بطرف دروازه سمرقند متوجه شدند۔ چوں بآں محلت رسیدند بخانه فرمودند۔ دیوار ایں خانه را سوراخ سازیت و دو اصحاب بآں کار متوجه شدند و سوراخ کردند۔ فرمودند دریں خانه درفلاں موضع جوالی پر از رختست در آنیت و بیروں آریت در آمدند و بیروں آوردند۔ خواجه با بعضی از اصحاب در گوشهٔ دیناری رفتند و بنشستند۔ ساعتی گذشت آواز سگ بگوش آمد۔ خواجه مولانا دادرک را با بعضی از اصحاب گفتند بآں طرف آواز می آید، بروید رفتند، دیدند که دزداں ازآں سوراخ درآں خانه در آمدند و بعد از لحظه بیروں آمدند و گفتند پیش از ما آمده اند و آنچه دریں خانه بوده است برده، اصحاب چوں آں حالت را مشاهده کردند متحیر شدند۔ اتفاقاً حد او از آں خانه بیلغ رفته بود۔ بامداد حضرت خواجه آں جوال رخت را بدرویشی نزدیک او فرستادند و گفتند، بگو که درویشاں شب بریں موضع می گذشتند بریں حال واقف شدند و جوال را از دزداں گرفتند۔ بعدهٔ حضرت خواجهٔ مولانا دادرک را گفتند اگر تو ابتدا ایں قصه را قبول می کردی، حکمت بسیار برتو ظاهر می شد۔ او قوی نادم شد و مطالعه ایں واقعه سبب رشد و یقین جماعتی شد و خدمت امیری فرمودند اندر میان اصحاب من مثل ایں دو تن خواجه بهاء الدین و مولانا عارف رحمهما الله کسی دیگر نیست۔ ایشاں کوی از همه ربودند۔

نقل کردند۔ اگرچه خدمت امیر سید کلال رحمه الله در مبادی احوال حضرت خواجه ما را قدس الله روحه تشریفات فرمودند۔ چنانک نقل افتاد که گفتند پستان برای تو خشک کرده ام و تربیت تمامی بجای آورده ام تا مرغ روحانیت تو از بیضهٔ بشریت بیروں آمد۔ اما مرغ همت تو بلند پرواز افتاده

ازاں من حضرت خواجه را ندیده بودم- چون بیدار شدم صورت وصفت خواجه وقصه آن خواجه را بر پشت کتابی نوشتم وتاریخ آن خواب را ثبت کردم- بعد از چند سال روزی در بازار بر دکان بزار می نشسته بودم، ناگاه عزیزی نورانی بدکان من آمد ونشست واثر هیبت وجلال او ظاهر بود- چون در روی او نظر کردم مرا آں صورت که بر پشت کتاب نوشته بودم در خاطر گذشت وحال من دیگر شد ولرزه بر اعضای من افتاد- چون بحال خود آمدم از حضرت خواجه التماس کردم که می باید که قدم شریف بمنزل این ضعیف رسد، خواجه کرم فرمودند ودر پیش در آمدند ودر عقب ایشاں راست بمنزل تفند- این اول کرامتی بود که از حضرت ایشاں مشاهده کردم- چه هرگز ایشاں منزل مرا ندیده بودند وچون در آمدند- اتفاقاً مرا حجره بود- فی الحال قصد آں حجره کردند ودر آمدند وحال آں بود که بر دیوار آں حجره طاقی بود وکتابی چند دراں طاق بود- خواجه دست مبارک دراز کردند واز میان کتابها کتابی را طلب کردند وبیرون آوردند وبدست من دادند وفرمودند- بر پشت این کتاب چه نوشته ای و حال چناں بود که آں واقعه را بر پشت آں کتاب نوشته بودم- از آں اشراف ایشاں حالت من دیگر شد- بعده چون نظر کردم از تاریخ کتابت آں واقعه تا زمان ملاقات بحضرت ایشاں لطف فرمودند ومرا به بندگی قبول کردند ودراں چند روز که در سمناں بودند مرا پرسش می نمودند وبمنزل من کسی می فرستادند از محبان خود-

نقل کرد خواجه فضل الله خالدی رحمه الله که در اوایل سن شباب در صغر سالی مرا بحضرت خواجه قدس سره پیوستگی ومحبت شده بود واز نظر ایشاں صفتی در من حال شده بود ومرا وصیتی فرموده بودند که مارا فراموش نکنی وخیال مارا نگاه داری- ومن هرگز از حضرت ایشاں خالی نه بودم- والد مرا اتفاق حج شد که بحج روند ومرا با خود بردند- چون بهراة علیه رسیدم واد ضلاع آں بقعه اتفاق افتاد- آں صفت که از حضرت خواجه بمن رسیده بود غایب کردم وچون باصفهان شها رسیدم درآں اطراف عزیزی بود که خلق باو تقرب تمام می نمودند وعلامات ولایت از و بسیار مشاهده کرده بودند- من از آں عزیز نظری بجهت التماس نمودم تا وحال آں بود که من از صفت حضرت خواجه قدس سره قوی می ترسیدم- بعد از مراجعت بعد سالی وبیشتر چون بحضرت ایشاں ملاقات کردم بخوف تمام فرمودند مترس که آں کار ماست تو فرزند مایی ترا کسی تصرف نمی تواند کرد- وباز فرمودند چون بهراة رسیدی مارا فراموش کردی-

است که شیخ[۹۵] خسرو در ابتدا در ملازمت خدمت امیر بودند و بذکر خفی و علانیه مشغول در اثنای ملازمت امیر ملازمت خواجه آغاز کردند۔ خدمت امیر ایشان را نهی کردند و سوگند دادند که ملازمت او مکن۔ و این نیز منقولست که گفتند او ساحر است۔ و امام[۹۶] قشیری رحمه الله فرموده است ولقد کان صلی الله علیه وسلم قبل النبوة حمید الشان عند القوم، جمیل الذکر وکانوا یسمونه محمدا الامین فلما وقع فی هذه الحالة بدلوا اسمه وحرفوا وصفه فواحد کان یقول ساحر وواحد یقول کاهن و ثالث یقول کاذب ورابع یقول شاعر ؎

اشاعوا لنا فی الحی اشنع قصة　　وکانوا لنا سلما فصاروا لنا حربا

وهکذا حدیث المحبة لا ینفک عن الملام ولکن ؎

اجد الملامة فی هواک لذیذة　　حبا لذکرک فلیلمنی اللوم[۹۶]

وحضرت خواجه قدس الله روحه در مبادی احوال این بیت بر زبان مبارک ایشان بسیار می گذشته است۔ بیت

ترس من و یار من ز بدنامی بود　　اکنون ز چه ترسیم چو بدنام شدیم

واگرچه بحسب ظاهر تغیر خاطر از امیر بنسبت خواجه فهم شدی درآن فیضی که بحضرت خواجه رسیده بود و خدمت امیر واسطهٔ آن شده در آنجا هیچ قصوری نبودی و در مثل این معنی گفته اند ؎

باغبان گر نکشاید در درویش بباغ　　آخر از باغ بیاید بر درویش نسیم

نقل کردند که در همین فرصت شیخ خسرو بر دکان موزه فروشی در تیم کلاباد تجارا نشسته بود و درین فرصت شیخ خسرو را چهار پنج هزار دینار دستگاه بود و خلق محتاج را بسیار تعرض وغیره دستگیری کردی۔ حضرت خواجه بیامدند۔ شیخ خسرو در دکان در آمد و در را فراز کرد و گفت میان من و شما سدی آهنین پیدا شده است۔ امیر مرا سوگند داده اند که با شما همنشینی نکنم، خواجه فرمودند بیرون آی ونشین و بر پای بایست تا با تو خرید و فروخت بکنم۔ موزه بلغاری بجهت مسعود شاه کوشک[۹۷] هندوانی از و خریداری کردند۔ گفت، دوازده کم نمی کنم۔ مکاس کردند، گفت یازده کم نمی کنم، همچنین تا هشت یا نه فرود آمد۔ خواجه گفتند هر روز چند موزه می فروشی و بجهت هر موزه این مقدار خلاف قول خود می کنی و دروغ می گوئی و باز دعوی ارادت اهل الله می کنی۔ این گفتند و رفتند۔ شیخ خسرو را تعلق باطنی با ایشان

است و اجازت دعوت خلق بحق سبحانہٗ دادند و درحضور خود بتصرف باطن فرزند خود امیرؒ برہان امر کردند وآں امرا تکرار کردند وخواجہ امتثال امرایشاں نمودند۔ درحضور ایشاں چنانک گذشت اما بحکم آنک نہایت مقامات السائرین الی اللہ عزوجل محبتست وحال محبت محض موہبت است۔ وبنا رجمیع احوال عالیہ کہ مواہب محض اند بر محبتست چنانک بنارجمیع مقامات السائرین الی اللہ عزوجل بر توبتست۔ وگفتہ اند۔ المحبۃ سمۃ الطائفۃ وعنوان الطریقۃ ای علامۃ طائفۃ السائرین الی اللہ عزوجل وسیماھم بھا یعرفون والیھا ینسبون والمحبۃ الذاتیۃ ھی قطب ھذا الشان ای السلوک الی اللہ عزوجل وعلیھا مدار ھذہ الطریقۃ لان العمدۃ فی السلوک ھی ترک الاغراض والاعواض ابتغاء لوجہ اللہ تعالیٰ ولا یطلب محض الحقیقۃ الاصحاب ھذہ المحبۃ فمن بعثہ علی الطلب اشراقات انوار ھذہ المحبۃ فھوا لفائز بنھایۃ البغیۃ والمحبۃ الذاتیہ ھی من طور وراء العقل وھی فی الحقیقۃ من تعرفات الحق بذاتہ الی قلوب اھل عرفانہ وھی وراء النعوت یبھر نورھا العقل ویعزلہ عن الحکم ولا برھان علیھا الا وجودھا بنیتھا شھودھا لاتنتھی معرفتھا الابوجدانھا ووجدانھا یغنی عن تعریفھا وعرفانھا فلا فائدۃ فی نعتھا واز جملہ لوازم حال محبت حال غیرتست ہیچ محب نبود الاکہ غیور باشد والغیرۃ سقوط الاحتمال ضنا والضیق عن الصبر نفاسۃ ای سقوط احتمال مایشارک محبوبہ فی تعلق المحبۃ بخلاً بمحبوبہ وھذا البخل ھو الکرم۔

وکیف تجود لی بلک نفس حر ٭ واھل الشح فیک ھم الکرام

وما المقصود من ھذا التجلی۔ لقد تلمت الغیور المستھام والضیق عن الصبر نفاسۃ ای العجز عن الصبر علی مقاساۃ ما یشغلہ عن محبوبہ او ما یحجبہ عنہ۔ والنفاسۃ الرغبۃ فی الشئ ومنعہ عن الغیر لعزتہ عندہ والمنافسۃ ھی المغالاۃ بآنک سہل تستریؒ رحمہ اللہ فرمودہ است اشد ما یرد علی المشائخ اشارات المریدین من الحق سبحانہ علیھم و یوسفؒ بن الحسین رحمہ اللہ فرمودہ اشارات الخلق علی قدر مواجیدھم ومواجیدھم علی قدر معارفھم و معارفھم علی قدر محبتھم ولیس حال احب الی اللہ سبحانہ من محبۃ العبد لہ لاجرم بحکم حال غیرت یا غیر آں واللہ تعالیٰ اعلم۔ خدمت امیر رحمہ اللہ بعضی از اصحاب را دراں مبادی از متابعت حضرت خواجہ روح اللہ روحہ نہی نیز کردہ اند چنانک منقول

بصحبت شیخی پیوست و یا بنده معنی شد یا نشد بعد ذلک بصحبت درویشی رسید که آں معنی را در صحبت او یا بنده تر ست وکشاد باطن خود در صحبت او می بیند و ملازمت او آغاز کرد و آں شیخ اول ایں طالب را سوگند داده است که با ایں دوم همنشینی نکند۔ دریں صورت بر طالب چه نوع معاملت لازم می شود و چه نوع سلوک او را رواست و اولی است۔ سنوا توجروا خواجه یوسف و علماء حاضر جواب فرمودند که اختیار بریں طالب راست هر کجا کشاد باطن خود بیشتری بیند آنجا ملازمت کند و اگر سوگند برو رفته باشد آں سوگند را شکستن و کفارت دادن اولی است۔ وحدیث نبوی بایں ناطق است که فلیأت الذی هو خیر ولیکفر عن یمینه۔ والله تعالیٰ اعلم۔ شیخ خسرو چوں ایں جواب شنید و دید که راه برو کشاده شد قوی منبسط شد و امیدوار گشت و در طلب و ملازمت خواجه بجد تر شد و موافق ایں جواب که خواجه یوسف رحمه الله وعلماء دیگر رحمهم الله فرمودند اقوال مشائخ طریقت قدس الله ارواحهم بسیار است و از جمله آں اقوال قول صاحب مرصاد است رحمه الله که در بحر الحقایق فرموده است. در تفسیر آیت قل فاتوا بکتاب من عند الله هو اهدی منهما اتبعه ان کنتم صادقین و فی قوله فلیأتوا الآیه اشارة اخری وهی انه لو کان لطالب صادق و مرید حاذق شیخ یقتدی به وله شان مع الله عزوجل ثم استسعد بخدمة شیخ کامل هو اهدی الی الله عزوجل منه وجب علیه اتباعه والتمسک بذیل ارادته حتی یستمر امره ولو تجدد له فی اثناء السلوک هذه الاستسعاد بخدمة شیخ آخر اکمل من الاول والثانی و هلم جرا یجب علیه اتباعه الی ان یظفر بالمقصود والحقیقی وهو الوصول الی الحضرة بلا اتصال ولا انفصال۔

ونقل کردند که حضرت خواجه قدس الله روحه در آں وقت که باحتساب مشغول بودند با خدمت خواجه یوسف و جمعی از علما و غیرهم پنجاه شصت سوار کما بیش بسوخاری باحتساب رفتند و از ذکر علانیه نهی کردند بدو گفتند علما ازیں نهی می کنند۔ خدمت امیر روح الله روحه فرمودند نخوانیم۔ و بدانک چنانک ظواهر احوال و آثار نفوس را که از صحابه کبار رضی الله عنهم در دانستن مشاجرات و مخالفات منقول است۔ قیاس بر حال خود نمی شاید کرد و تاویل و دانستن و حکمت آنرا بعلم حق سبحانه حوالت و بعلم الراسخین فی العلم می باید کرد و همه را لله و فی الله دوست می باید دانست و نظر بصفات قلوب ایشاں می باید کرد

قوی شد و بی قرار گشت و دکان را زود کرد آورد و در طلب ایشان شد و آن روز ایشان را نیافت روز دیگر بر دکان نشسته بود. حضرت خواجه بیامدند و در اثنای سخن گفتند شیخ ابویزید قدس الله روحه فرموده است اگر گوشهٔ دستار خود را حرکت دهم خلقی بی قرار و بی آرام شوند در طلب من نیز می گویم. اگر خواهم و گوشهٔ آستین جنبانم. شهری در طلب بی قرار شوند ؎

امروز درین شهر همی گردم مست　　　می جویم عاقلی که دیوانه کنم

گفتند و رفتند بی قراری طلب بر شیخ خسرو استیلا آورد. دران اوقات درین صفت او را ترتیب می کردند. در طلب ایشان بی قرار می بود و او را بصحبت خود راه نمی دادند. روزی در طلب ایشان بهر طرفی گشته بود و سرگردانی کشیده شام خبردار شد که بر بامی نشسته اند با جمعی اصحاب بیامد و پیش ازانک برآید. فرمودند تا نردبان را برکشیدند او تا نیم شب چنانک گفته اند ؎

همه شب چون جرس نالیده بردر　　　زکس نشنیده آوازه در آیی

منتظر مرحبای درِ سرای می بود در آخر شب نومید بازگشت. آخر الامر او را گفتند اگر دران شب تا روز صبر می کردی کار تو در همان روز، تمام شدی حسرتی درد و پدید آمد و آن درد طلب را باین نفس درد زیادت کردند.

رباعی. درد دل من بدید و درمان دانست　　　دشوار من دل شده آسان دانست

گفتم ز مناز وصل نومید شدم　　　گفتا که مشو هنوز نتوان دانست

و از انفاس نفیسهٔ حضرت خواجه ماست قدس الله روحه، درین طریقهٔ ما سالک می باید که نداند که او در چه مقامست تا حجاب راه او نشود. و مرشدی می باید که از سه حال طالب ماضی و حال و آینده با خبر باشد تا او را تواند تربیت کردن و در همین اوقات شیخ خسرو روزی دیگر در طلب خواجه بهر طرفی دوید و سرگردانی کشید و در آن اوقات خواجه در حجرهٔ خمدان مولانا عارف کلال در محلت کاوکشان با اصحاب صحبتهای داشتند. در آخر روز شیخ خسرو خبر یافت که خواجه با اصحاب در مزار برایوان خواجه جنیدی اند، رفت دید که خواجه نزدیک آستانه نشسته اند و خواجه یوسف با جمعی از علما که از اصحاب خواجه اند پیشتر نشسته اند. چون نظر مبارک خواجه بر شیخ خسرو افتاد، فرمودند بیا تا مسئله ترا از علما که قلم فتوی بدست ایشانست سوال کنیم و سوال کرده ایم و فتوی یافته و اکنون نیز سوال کنیم تا خود جواب شنوی. و سوال کردند که چه فرمایند ائمه دین رضوان الله علیهم اجمعین درین صورت که طالب راه حق سبحانه

لایجاوزهمه قدمه وحیث ما وقف قلبه یکون منزله وقال رویم بن احمد لایزال الصوفیه بخیر ما تنافروا فاذا اصطلحوا سلکوا. وفی تاریخ الصوفیه قال ابو العباس بن عطاء رویم اسمحالا من أن یغیره تصاریف الاحوال وقال رویم للجنید کم تستحی کم تنادی علی الله بین یدی العامة فقال للجنید انا انادی علی العامة بین یدی الله عزوجل فقال رویم قوم افنوا اسرارهم بالحظوظ دافنوا ابصارهم بالحظوظ التی لهم الی ذکر الحق سبحانه سبیل وعن ابی عمر والزجاجی قال نهانی الجنید ان ادخل علی رویم فدخلت یوما وکان قد دخل فی شئ من امور السلطان فدخل علیه الجنید فرانی عنده فلما ان خرجنا قال الجنید کیف رایته یا لخراسانی قلت لا ادری قال ان الناس یتوهمون ان هذا نقصان فی حاله ووقته وما کان رویم اعمر وقتا منه فی هذه الایام ولقد کنت اصحبه بالشونیزیه فی حال الارادة وکنت معه فی خرقتین وهوالساعة اشد فقرا منه فی تلک الحالة وتلک الایام.

ونقل کردند که هم درین اوقات مذکوره که شیخ خسرو در طلب صحبت خواجه قدس الله روحه بی قرار شده بودند روزی در طلب خواجه بود. و دران ایام معاش گران تر شده بود، در شهر ایشان نیافت پارهٔ روغن بگرفت و پیاده تا قصر هندوان بطلب ایشان رفت آنجا نیز نیافت و آنچه در دست داشت در خانه خواجه گذاشت و بطرف شهر آمد. در آخر روز در بازار می گذشت بر مدرسهٔ فارجک مولانا عبد العزیز رحمه الله که از اصحاب خواجه بودند. بر در حجرهٔ شادی نخک که درویشی بود و آهنگری می کرد. دران بازار و باغ مختصری داشت بر دروازهٔ ریو و خواجه در آن اوقات با او اختلاط داشتند و بدکان و بباغ او نیز احیانا می رفتند و اتفاقا در آن روز خواجه در منزل او بودند در بازار و شیخ امیر حسین در آن منزل آتش می کرد. و مولانا عبد العزیز هیزم می شکست و می در آورد. و خواجه علاء الدین و شیخ زاده معین الفقرا دران مجلس مراقبه داشتند و خواجه پوستینی پوشیده بودند با سکونه و کرته در تن مبارک ایشان نبود. شیخ خسرو در آمد و بنشست بعد از سلام گفتن و خواجه در اول حال با او التفات ننموده و در آخر موئی از پوستین یا از تن مبارک خود بر کندند و بدست اشارت دادند تا شیخ خسرو بگیرد. چون او قصد گرفتن کرد. دست خود باز کشیدند همچنین

که اکثر اوقات دراں بوده اند نه بصفات بشری که گاه گاه بظواهر ایشاں رفته است بنابر حکمتی، تا دین بسلامت ماند۔ همچنیں احوال مشائخ را نیز که مقتدایان دین و پیشوایان راه یقین اند همین حکم است و از انفاس نفیسه حضرت خواجه ما ست قدس الله روحه حق را برای حق نفی می توان کردن و مولانا روم قدس سره می فرماید در مثل این معنی حق این طائفه اهل الله۔ نظم

خرفروشانه یکی با دگری در جنگ اند | لیک چون وا نگری متفق و یک کارند
مردمی کن مرد از خدمتشان مردم شو | زانک این مردم دیگر همه مردم خوارند
هله هشدار که در شهر دو سه طرارند | که بتدبیر کلاه از سر مه بردارند
دو سه رندند که هشیار دل و سرمستند | که فلک را بیکی عربده در چرخ آرند
سروها اند که تا سر نلهی سر ندهند | ساقیانند که انگور نمی افشارند
یار آن صورت غیبند که جان طالب اوست | همچو چشم خوش او خیره کش و بیمارند
صورتی اند ولی دشمن صورتها اند | در جهانند ولی از دو جهان بیزارند
همچو شیران بر رمانند و بلب می خندند | دشمن همدگرند و بحقیقت یارند
همچو خورشید همه روز نظری بخشند | مثل ماه و ستان همه شب سیارند
گر بکف خاک بگیرند زر سرخ شود | روز گندم درو ندار چه بشب جو کارند
بس کن و هیچ مگو گر چه دهان پر سخنست | زانک این حرف و دم و قافیه هم اغیارند

و قال الامام القشیری رحمه الله فی قوله عز وجل وقالت الیهود لیست النصاری علی شیء وقالت النصاری لیست الیهود علی شیء الایة۔ الاشارة فی هذه الایة العکس من حکم الظاهر الاعداء یتبرأ بعضهم من بعض الیوم والاولیاء من وجه کذلک قالوا لان الت الصوفیه بخیر ما تنافروا فلا یقبل بعضهم بعضا لانه لو قبل بعضهم بعضا بقی بعضهم من بعض ولکن الاعداء کلهم علی الباطل عند تبرء بعضهم من بعض والاولیاء کلهم علی الحق عند تبری بعضهم عن بعض فهذا ما ذکرنا من حکم العکس وفی کتاب الطبقات رویم بن احمد ویقال رویم بن محمد واحمد اصح من اهل بغداد من جملة مشائخهم توفی سنة ثلاث وثلاثمائة۔ سئل عن ادب المسافر فقال

نقل کردند که حضرت خواجه ما قدس الله روحه در مبادی احوال که در صحبت ایشان مولانا عبدالعزیز[126]
و شیخ نیکپی شاه و شیخ محمد[127] در آهنین و غیر ایشان رحمهم الله با دوازده کس می نشستند. خواجه قدس سره
می برخاستند و جامها از تن مبارک بیرون می کردند و فوطه بر میان می بستند و می فرمودند من بظاهر
و باطن آنچه دارم فدای کردم، ایشان را رقتی می شد می گفتند شما با کمال حال چنین می کنیت و چنین
می گوییت ما با این اولی تریم. هریک بایں صفت در فدای ظاهری و باطنی می درآمدند و اثر این تا
ده دوازده روز سرتی ایں حال در آں ده دوازده کس باقی می بود.

نقل کردند که حضرت خواجه بزرگ قدس سره در کرت اولی که از سفر حجاز بازگشتند. مدتی
در مرو[128] بودند و دوستان را اجازت کردند که بدریافت ایشان برویده. در مرو ایشان‌ترا اجتماعی شد.
اصحاب خواجه را و اهل خراسان این نوع صحبتها ندیده بودند، روزی نشسته بودند، فرمودند هرکس
باید سزاواری بگوید. و خواجه اول آغاز کردند و کرم گفتند و همچنین ده پانزده بیست کس دیگر کرم گفتند
نوبت بخواجه علاء الدین و خواجه[129] محمود شاه رحمهما الله رسید ایستادند. خواجه محمود شاه را عرق قوی روان
شد، برخاستند و درخواست کردند که اگر اجازت باشد فاتحه را بخوانم، اجازت کردند و فاتحه را
خواندند. خواجه علاء الدین نیز نیم کاره بیتی بدهشت خواندند. آخر الامر نوبت بشیخ رشید رسید این
بیت خواندند که ؎

هرکسی از سوی کویت ره کجا داند که هست

راه تو خم در خم و صد اژدها در هر خمی

مولانا عبدالعزیز می گفتند طالب صحبت خواجه و اصحاب ایشان باید که سه ادب نگاه دارد. یکی آنک
هرچند عملی آمد نزد ایشان ازو در وجود آید. باید که سرحق برآرد و هزار بار ...[130] ... از خود
زیادتی کوشش در راه مطالبت نماید و دیگر هرچند عملی ازو در وجود آید که محل رد ایشان شود.
باید که نومید نگردد و دل را در قبضهٔ تصرف خود نیک نگاه دارد تا بهیچ طرف دیگر نرود و دیگر هر
امری که کردند نرود و کرم باید که برآں اقدام کند تا دریابندهٔ مقصود شود والا بی بهره ماند.

نقل کردند که حضرت خواجه قدس سره بعد از بیست روز کما بیش بدکان شیخ رشید رسیدند،
اصحاب دکاکین که بر آں حوالی بودند حاضر بودند، فرمودند بر پای شو و بر هیئت خشوع و خضوع سوال کن

چند بار باین وجه باطن او را تصرف می کردند وگفته اند - این اول استغال ایشان بودند - بحال شیخ خسرو و تربیت باطن او و دریک کرت که خواجه دست بازی کشیدند و آن موی رانمی دادند خواجه علاءالدین و شیخ زاده را کیفیتی و تحته وار هر دو افتادند و از دهان خواجه علاءالدین کفکها بیرون آمد -

نقل کردند که در مبادی حضرت خواجه پارا قدس الله سره با خدمت مولانا جلال الدین خالدی روح الله روحه در مزار خواجه باد ام رحمۃ الله در کشش صحبتی و خلوتی شد - مولانا از ایشان پرسیدند مقصود چیست، فرمودند معرفت، گفتند کدام معرفت، فرمودند تفصیلی گفتند در چند صفت فرمودند، دریکی و دو و تا سه و چهار - بعد از ان خواجه می فرمودند تمامی رخت خود را کشود و من دود آنکه رخت خود را کشودم بر کل او غالب آمد و هنوز شعله می زد -

نقل کردند که در مبادی احوال ایشان پوستینی باسکونه پوشیده در میان بازار بودند بر سر بازار صرافان درویشی گریبان ایشان را گرفت وگفت بهر خدای راراست گوی - درین فرصت اندک این کمالات از چه حاصل کردی - فرمودند از ریزه چینی -

نقل کردند که خواجه علی داماد را امر فرمودند پیش از وفات بحفر قبر که روضۂ ایشانست - بعد از اتمام آن حضرت خواجه روح الله روحه حاضر آمد و در خاطر می گزرانید که بعد از ایشان اشارت بکه خواهد بود سر برآوردند و فرمودند سخن همانست که در راه حجاز تمام کرده ایم هر کرا آرزوی ما آید در فلان نظر کند و علاءالدین با ایشان داشته اند - بعد ازین نفس روز دیگر بجوار رحمت حق سبحانه -

نقل کردند و در اوقات ملازمت بامداد و شبانگاه روزی ملاطفه بسیار کردند و فرمودند شما را این مقدار ملازمت حاجت نیست - و در مبادی که بسخن مشغول گردانیده بودند او را در راه در پیش ایشان می رفت در و نظر می کردند و راه راه می گفتند و می فرمودند حاضران مجلس او هر فردی بنسبت حال خود سخن خواهد شنید و در آخر حیات حضرت خواجه قدس سره می فرموده اند نسبت معنی باطنی که گفته ایم و اشارت کرده هر آئینه ظهور خواهد کرد تا خرسنگی بر راه راست تا او برخیزد شیخ حسینی رحمه الله

دلم تا محرم اسرار جان شده | هماره قوت خود خون جگر یافت

عنایت قفل این در را کلیداست | از ان تقلید استاد و بدر یافت

ز نور آفتاب همت پیر | حسینی ذره شد تا این نظر یافت

خواجه بزرگ قدس الله سره در اواخر مرض آخر بعضی از اصحاب را این وصیت فرمودند و این حدیث
خواندند و این بیت. حدیث آنکه لا یومن[133] احدکم حتی یکون هواه تبعا لما جئت به. و بیت آنکه

تا نسوزد بر نیاید بوی عود   پخته داند کین سخن با خام نیست[134]

وگفتند سخن همین است و تمام است.

نقل کردند که مولانا عارف را رحمه الله خویشی بودند. مولانا[135] درویش ادرشکنی و ایشان از توابع
امیر خرد رحمه الله بودند و بذکر جهر مشغول می بودند. مولانا عارف رحمه الله نزد ایشان رفتند و نهی منکر بجای
آوردند نشنودند گفتند اگر نمی شنوید گاو کاری[136] شما تلف خواهد شد نشنودند و گاو کاری ایشان آنروز تلف
شد. مولانا درویش امتناع نکردند و بآستانه عزیزان. بو ابکنه[137] رفتند و باز آمدند همچنین گاو کاری دیگر
تلف شد. بعد ازین دیدن آن علامات انقیاد سخن مولانا عارف کردند، مولانا عارف فرمودند این بیت
را یاد گیرید.

یار نادان کوته اندیش است   یاد گیرد کسی که درپیش است

مولانا عارف رحمه الله می فرمودند معاملت کسی را رواست که مقصود آرنده آن کار که است به همت
او کفایت تواند شد. مولانا[138] امیر اشرف رحمه الله از ایشان نقل کردند با امیر افتخار[139] الدین رحمه الله وقتی که نزد ایشان
معاملت بردند ونگرفتند این سخن را.

نقل کردند حضرت خواجه بزرگ قدس سره در مبادی طلب بولایت
نسف بقشلاق[140] خواجه مبارک رحمه الله بخدمت مولانا[141] بهاء الدین قشلاقی رحمه الله رسیدند. مولانا بهاء الدین
فرموده اند این چنین مرغی که تو ئی یار تو عارف[142] دیک گرانی است. خواجه فرمودند صحبت ایشان باین زودی
میسر شود و شوق دریافت. مولانا عارف رحمه الله بر ایشان غالب شد و مولانا عارف در دیک[143] گران
بودند. درآن زمان و درآن و زمین پنبه می شکستند با مولانا امیر اشرف و با برادر ایشان مولانا امیر حسن
رحمه الله و با خال خود خواجه احمد شکر رحمه الله که از اصحاب امیر خرد و ابکنوی قدس سره بود و مولانا عارف
را بدر سببی (کذا) مولانا بهاء الدین رحمه الله خواجه را گفتند اگر ترا خاطر بعارف است او را آواز دهم هر آینه خواهد
آمدن و بیرون آمدند و بر بامی می بر آمدند و سه کرت عارف آواز دادند. مولانا عارف درآن نیم روز
از کار زمین پنبه بیرون آمدند با مصاحبان گفتند شما بطرف منزل روید که مرا مولانا بهاء الدین طلبیده اند

که چند روز در بنیافتیم کجا بودیت۔ شیخ رشید بآں سخن عمل کردند، فرمودند از جانب مولانا عارف رحمہ اللہ
قاصدی بیامد و گفت اگر نشستہ اید برخیزید و اگر برپا می آید زود در راہ درآیند و آنگاہ بطریق ملاقت
قصہ گزاری فرمودند و گفتند رفتیم چوں بآنجا رسیدیم ایشانرا رنجور یافتیم ہمچنیں قصہا می گفتند و در
اثنا۔ آں فرمودند، دریں روزہا کہ آنجا بودیم در حضور مولانا عارف رحمہ اللہ ایشاں فرمودند۔ ہر حاضراں
رامرا با ایشاں سریست یا با ہر دو در خانہ دیگر درآیم با شما درآیند۔ حاضراں گفتند شما را رنجوری
و تکبری ہست۔ ما در خانہ دیگر درآیم۔ آنگاہ مولانا عارف در آں خلوت با من گفتند۔ میان من و شما
معلوم است کہ اتحاد کلی بودہ است و ہست۔ اگرچہ عشق بازیہا دریں میاں گذشتہ باشد اکنوں وقت
باخر آمدہ است۔ در اصحاب خود و در اصحاب شما نظر کردم۔ قابلیت ایں راہ و صفت نیستی در فلاں
بیشتر از دیگراں می بینم۔ ہر نظری کہ دریں راہ یافتہ بودم و ہر معنی کہ بکسب حاصل کردہ بودم۔ ہمہ را نثار وقت
او کردم و باو سپردم و اصحاب خود را بمتابعت او امری کنم شما نیز درباب او ہر آئینہ دریں معنی تقصیر
نخواہید کرد کہ او از اصحاب شماست بعد ازاں فرمودند دو روز یا سہ روز دیگر بیش نماندہ است
بدست خود دیگہای آب را بشوئیت و بدو زانو نشینیت و خود آتش کنیت و آب گرم کنیت و
استعداد من بسازیت و بعد از من روز سیوم باز گردیت۔ حضرت خواجہ فرمودند کہ بحد تمام بآں وصیتہا
عمل کردم۔ اکنوں انساں طرف رسیدہ ام و بکرات و مرات دایماً می فرمودند سخن ما ہمانست کہ مولانا عارف
رحمہ اللہ فرمودہ اند و تمام کردہ اند۔

نقل کردند کہ حضرت خواجہ بزرگ قدس اللہ روحہ در مبادی خواجہ علاء الحق والدین را رحمہ اللہ
در پیش خود بسیاری نشاندند و نزدیک بخودی گردانیدند۔ در مجلس ایشانرا ازیں معنی سوال کردند
فرمودند او را نزد خودی نشانم تا گرگ او را نخورد گرگ نفس او در کمین اوست ہر لحظہ از حالات
تفحص می نمایم، میخواہم تا مظہری شود۔

وہم نقل کردند کہ حضرت خواجہ بزرگ قدس اللہ تعالیٰ روحہ در مبادی بغدیوت رفتہ بودند و
بمنزل شیخ شادی رحمہ اللہ نزول فرمودہ شیخ شادی در خدمت ایشاں نشستہ بود۔ در آں مجلس در
کسب حضور و مراقبہ سر برآوردند و فرمودند شادی با ما حریفی می کنی۔ ایں محل آنست کہ بر خیزی و بخدمت
مشغول باشی اما در آں خدمت خود را ناپیدا کنی و بی وجودی در صفت خدمت کسب کنی۔ حضرت

سخن خانوادۂ خواجہ عبدالخالق غجدوانی است قدس اللہ ارواحہم کہ خلوت در انجمن و ما متابع ایشانیم۔ پرسید خلوت در انجمن چہ باشد، فرمودند بظاہر با خلق بودن و بباطن با حق بودن۔ ملک تعجب کرد و گفت این معنی میسر شود۔ حضرت خواجہ قدس اللہ روحہ فرمودند حق تبارک و تعالیٰ در کلام مجید می فرماید رجالٌ لاتلهيهم تجارة ولا بيع عن ذكر الله۔ و می فرمودند اغباب الزيارة مع حضور القلب خير من دوامها مع نقود القلب۔ سخن ابوسعید ست قدس سرہ و در حدیث یا ابا ہریرۃ زر غبا تزدد حبا فرمودند اگرچہ ابوہریرہ رضی اللہ عنہ از پس ستون در گذشت و باز آمد و اظہار کمال شوق و محبت کرد و گفت یا رسول اللہ بیش ازین طاقت ندارم اما اگر متابعت امر کردی بہتر بودی و چون در کرت ثانیہ بعد از مراجعت از بیت اللہ زادہ اللہ سبحانہ شرفا بمدینۃ السلم رسیدند مجمع عظیم بود از علماء و فقرا وغیرہم و شیخ نورالدین عبدالرحمن رحمہ اللہ حاضر بودند و در یک صفہ شیخ نورالدین در مقابل خواجہ بودند و اصحاب خواجہ بر پہلوی ایشان نشستہ و حضار بہر کہ ایشان سکوت نظار بود۔ اصحاب خواجہ در آن حالت از ایشان صورت غیبتی مطالعہ می نمودند۔ بعد ازان خواجہ سر مبارک بر آوردند و روی باصحاب خود کردند کہ بہ پہلوی ایشان بودند و بطریق خفیہ گفتند کہ مرا درین زمان غیبتی واقع شد۔ حضرت خواجہ محمد بابا قدس اللہ روحہ حاضر شدند و مرا گفتند فرزند درین مجمع از تو سوال بزرگ خواہند کرد در طریقت واقف باش و بی ہشت جواب گوئی۔ پس ازان یہ مانی درویشی سوال کرد، در احادیث یا در سخنان مشائخ قدس اللہ ارواحہم منقولست ما رأيت شيئا الا ورأيت الله فيه ما رأيت شيئا الا ورأيت الله معه، ما رأيت شيئا الا ورأيت الله بعده، ما رأيت شيئا الا ورأيت الله قبله توفیق میان این چند سخن بر چہ وجہ است۔ خواجہ جواب را بشیخ نورالدین حوالہ می کردند و شیخ نورالدین باز بخواجہ حوالہ می کردند، ہمچنین چند کرت واقع شد و ہیچ کس مجال دخل درین سخن نبود۔ باآنکہ دران مجمع و بران صفہ بسی از علماء مناظران حنفیہ و شافعیہ حاضر بودند و طریقہ ایشان معلوم بود۔ در سرعت خوض در کلام و بسی از فقراء اہل معرفت نیز حاضر بودند۔ آخر الامر خواجہ سر بر آوردند و فرمودند اختلاف اخبار بنا بر اختلاف احوالست ذوق این سخن ایشان در اہل مجمع تصرف کرد، ہمہ بیک کلمہ تحسین می کردند و از ہیچکس جوابی و سوالی دیگر درین معنی موجہ نشد و می فرمودند لي مع الله حالة لا يسعني فيه ملك مقرب ولا نبي مرسل یک معنی آنست کہ مرا حالی می باشد کہ در آن حال ملک مقرب و نبی مرسل ملاحظہ نمی بود۔

وروداں شدند ودر ہماں روز در آں نیم روز پیش از انکہ دیگ از آتش داں فرو گیرند۔ بعد از انکہ آش رسیدہ بود در آں صحبت کہ در قشلاق بود رسیدند واول ملاقاتی کہ حضرت خواجہ را با مولانا عارف رحمۃ اللہ بود در آں صحبت بود۔

نقل کردند کہ خدمت مولانا عارف رحمۃ اللہ در دیگ گراں بودند وصحبتی بود واصحاب ایشاں وبعضی از اصحاب حضرت خواجہ بزرگ خواجہ بہاء الدین در آں صحبت بودند در خاطر اصحاب خواجہ ما رحمۃ اللہ گذشت کہ خوش بودی اگر حضرت خواجہ ما نیز دریں مجلس بودندی تا بلقای ایشاں مشرف شدی۔ مولانا عارف رحمۃ اللہ سر برآوردند وگفتند بہاء الدین را طلبم تا حاضر شود وخواجہ در آں حالت در بخارا بودند۔ اصحاب خواجہ خوش خاطر شدو در آں صحبت چند ماہی در تنور بود۔ چوں پختہ شد، پیش از انکہ سر تنور بکشایند وماہیاں را بیروں آرند۔ حضرت خواجہ قدس سرہٗ از انجا کہ بودند حاضر شدند با جامہا بی تکلف وشاخی از درخت سنجدی برکتف در آمدند وایستادند وسلام گفتند۔ مولانا عارف رحمۃ اللہ جواب سلام گفتند وفرمودند خوش آمدی۔ بہاء الدین مسلمانی یا کافر۔ فرمودند کافر۔ کافر خویشم ومسلمان عشق ومن یکفر بالطاغوت ویومن باللہ الایۃ وجاء فی التفسیر کل احد نفسہ وایں سخن را فرمودند تاویل دیگر نیز نیست۔ اذا اھل العبارۃ سالونا احبناھم یا غلام الاشارۃ ؎

کبریست دریں تن کہ پنہانی نیست	برداشتن سرش بآسانی نیست
ایمانش ہزار بار تلقین کردم	ویں کافر را برمسلمانی نیست

فرمودند مولانا عارف رحمۃ اللہ ہر کہ در بند تدبیر خود است در دوزخ نقد است۔ وہر کہ در مطالعہ تقدیر اوست سبحانہٗ در بہشت نقد است۔ وفرمودند در وقت خوردن ہر عضوی بکاری مشغول است دل بچہ مشغول است، گفتند بذکر حق سبحانہٗ، فرمودند ذکر گفتن اللہ ولا الہ الا اللہ ذکر نیست، ذکر از سبب بہ مسبب رفتن است ونعمت را از مسبب دیدن۔ یکی از اصحاب خواجہ بزرگ را قدس اللہ سرہ لرزہ بودی می نالید۔ خواجہ در آمدند، فرمودند نامردی می نالی۔ گفت صبر کردم آخر الامر بی طاقت شدم۔ فرمودند اگر خلاص می خواہی صد ساعت خود را نگاہ دار وچیزی مخور۔ بعد از سہ روز خفت پیدا شد ودر روز چہارم صحبت در مجلس ملک ہراۃ رحمۃ اللہ از حضرت خواجہ ما قدس اللہ روحہ کرت اولی کہ نجح رفتہ بودند، ملک پرسید واکابر واعیان حاضر بودند، کدام ولایت است کہ از نبوت فاضل تر است۔ خواجہ فرمودند ولایت ہماں نبی۔ ملک سوال کردند۔ چوں حضرت شما را ذکر جہر وخلوت وسماع نیست طریقہ شما چیست، فرمودند

گذشت خواجه گفتند ای سلمان دریں حال چه جای یاد کردن باغ زاغانست. خواجه این گفتند مولانا محمد درگریه شد وجامه بر خود پاره کرد و اضطراب عظیم بود. مولانا محمد هردی چوں از آں حالت واضطراب ساکن شد. اصحاب ازو پرسیدند که در آں زمان شگرف سبب گفتن حضرت خواجه آں سخن راچه بود و آں اضطراب شما در عقب آں سخن خواجه از چه بود. مولانا محمد گفت، قصه باغ زاغان آں بودکه روزی با دوستی دینی در باغ زاغان همراه بودم. آں دوست مرا گفت که وقتی که بصحبت دوستی از دوستان حق تعالی برسی وترا از برکه آں عزیز وقت خوشی باشد. درآں وقت مرا فراموش نکنی وحضرت خواجه مرا بمن می نمودند واحوال گذشته برمن می گذرانیدند به تفصیل ودر آخر مشاهده حال شگرفی می کردم. دریں حال بزرگ چوں قصه باغ زاغان بر خاطر من گذشت. حضرت خواجه فرمودند ای سلمان چه جای یاد باغ زاغانست گریه واضطراب من از اں بودکه چه خواجه برآں خاطر واقف شد ومن سالها بودکه در عالم می گشتم. هرگز باین کمال کسی ندیده بودم. وگمان من این بودکه دریں روزگار اینچنیں صاحب دولتی نیست.

نقل کردند درویشی که در آں فرصت که حضرت خواجه ما قدس الله روحه در خراسان بودند در خدمت ایشاں بودم واز طوس علیه السلام بطرف مشهد متوجه شده بود ودر راه سواری پیش آمد واز مرکب پیاده شد وخدمت کرد وچند دیناری بحضرت خواجه آورد. خواجه اورا فرمودند که ازیں عدلی بوی یار می آید، صورت حال را باز نمای، آں سوار گفت چند ماه شد که هفت شتر غائب کرده ام. خواجه فرمودند عدلی را بگیر وقتی که شتراں باو رسند بگیریم وفرمودند زود خواهی یافت چهار ایستاده اند وسه خفته، آں سوار بعد ازآں آمد وگفت آنچنانکه فرمودند شتراں را یافتم ومعاملت آورد وتضرع بسیار کرد و از محبان حضرت خواجه شد.

نقل کردند که یکباری حضرت خواجه ما قدس الله روحه بغدیوت رفته بودند. شیخ شادی بحضرت خواجه رسید وی در بسط وسرور خواجه فرمودند، شادی خوش حال داری خدمت کرد وگفت از برکات دریافت قدوم شریف حضرتست. خواجه فرمودند این بسط تو از عالم دیگر است از ما نیست این گفتند وشیخ شادی را بکاری فرستادند. چوں او از پیش خواجه بیروں آمد خواجه فرمودند این بسط او از حق است سبحانه درراه چند تنکه زر یافته است وبداں التفات نکرده است. بعد آں شیخ شادی آمد ازو پرسیدند که چه عمل از تو در وجود آمده است. شیخ شادی گفت بخدمت شما می آمدم در راه چند تنکه زر

و این حال بندی را نیز در بعضی اوقات می بود و دیگر آنک مرا حالی می باشد که آن حال اعلیٰ و اشرفست از حال ملک مقرب و نبی مرسل عبارت از وجود حضرت اوست و آن حال عبارت از ولایت نبوت حضرت رسول ماست صلی اللہ علیہ وسلم۔ چنانک بعضی از مشائخ گفتہ اند الولایۃ افضل من النبوۃ و دیگر اشارت بایں معنی می شاید کہ ہرگاہ حق تعالیٰ بر بندہ بصفت جمال تجلی فرماید، وجود آن بندہ چنان بزرگ شود کہ در عالم نگنجد لایسعنی ارضی و سمائی و وسعنی قلب عبدی المومن اللین الورع۔ و می فرمودند بعد از سوال دانشمندی کہ لطف و قہر ہر دو صفت حق است و دو حد کمالست تفرقہ از کجاست کہ ہر کہ مظہر صفت لطف می شود، محل اثباتست و ہر کہ مظہر صفت قہری شود، محل نفی است۔ فرمودند مظہر قہر را دو معنی است یکی آنک قہر از و ظاہر شود و این محل اثباتست و دیگر آنک قہر بروی ظاہر گردد و این محل نفی است۔ و می فرمودند بلا بہ نسبت ظاہر ست و بلوی بہ نسبت باطن۔ و می فرمودند در اللّٰھم اغفر لی ولوالدی درویشان تمام گذشتہ اند از خود و ہیچ بہرہ نمی طلبند پاکی وجود خود را برای پاکی وجود دیگران می طلبند و می فرمودند آنچ از مشائخ منقولست الصوفی غیر مخلوق تاویل او آنست کہ صوفی را در زمانی صفتی و حالی می باشد کہ او نمی باشد این سخن بنسبت آن زمانست و الا صوفی مخلوق است۔ و می فرمودند الفقیر لایحتاج الی اللہ از سخنان ایشانست و مراد ازین سخن نفی احتیاج نیست، ترک سوالست حسبی من سوالی علمہ بحالی اشارت بایں مقامست و می فرمودند اذا تم الفقر فھو اللہ عزوجل اشارت بفنا و نیستی بندہ و محو صفات اوست۔

چوں تو بنودی چہ بود جملہ خداوند و بس ۔۔۔ چوں تو نماندی چہ ماند جملہ خدائ

نقل کردند درویشی کہ در کرت اولی کہ حضرت خواجہ ما از سفر مبارک مراجعت فرمودند بماخان آمدند مولانا محمد ہروی نام دانشمندی در عقب ایشان از بغداد آمد۔ خواجہ قدس اللہ روحہ فرمودند موقوف بزمان التفاتست۔ اتفاقاً روزی جمعی از درویشان حاضر بودند، خواجہ فرمودند آن ساعتی و زمانی کہ ہمہ طالبان و عاشقان و سوختگان این راہ نگران آنند رسیدہ است۔ مولانا محمد را نزدیک خود خواندند فرمودند واقف باش تا بہرہ بہ گیری انگشت مسبحہ خود را بر زانوی مولانا محمد رسانیدند۔ حال او دیگر شد و بی ہوش گشت۔ خواجہ او را بحال خود باز آوردند و فرمودند باخبر باش کہ زمان می گذرد و باز باو التفات کردند۔ حالش متغیر شد۔ باز او را بخود دیدہ و کرت سیم فرمودند کہ واقف باش کہ فرصت بغایت اندک ماندہ است و مولانا محمد متوجہ حضرت خواجہ شد و ایشان باو التفات می فرمودند۔ چوں ساعتی

سلام کرد و آن طبق را در پیش حضرت ایشان گذاشت. خواجه از وجه حلال آن امرود پرسیدند و مبالغت کردند. یوسف گفت که از فلان کس خریده ام. خواجه اشارت فرمودند که امرودها را در توطهٔ خالی می باید کرد، چنان کردند، خواجه خود تفحص کردند، بدست خود آن امرودها را وازمیان آن امرودها یکی امرود را بآن یوسف دادند و فرمودند که باقی را به حاضران قسمت می باید کرد و باید که کسی ازین امرود نخورد. پس روی بآن یوسف کردند و گفتند چه سریست درین که برخاطر ما گذشت تا درین امرود بحث بسیار کردیم و باز گفتیم که ازین امرود کسی نخورد، راست بگوی یوسف گفت صورت حال این بود که گفتید درین کرینه چنین وچنین صاحب کمالی آمده است من خواستم که خدمت شمارا بیازمایم یکی امرود را نشان کردم و در طبق نهادم آنرا بمن دهید و باقی آن امرودها را بر زیر آن گذاشتم. خواجه فرمودند نیک تفحص کن که آن امرود آنست که باتو دادم گفت بلی همانست. خواجه آن درویش یوسف را نصیحت کردند و گفتند که بندگان حق تعالی را نمی شاید آزمودن، اگر من این امرود را باتو نمی دادم زیان زده می شدی و از ما دور می افتادی. کسی که درویشی از درویشان دین محمد باشد صلی الله علیه وسلم اورا آزمودن چه حاجت. آن یوسف توبه و انابت کرد و حاضران از محبان شدند.

نقل کرد دانشمندی که از جمله محبان حضرت خواجه ما بود قدس سره که دران فرصت که آن لشکر باهیبت از طرف دشت قبچاق بخارا آمد و آن چندان خلق در حصار در آمدند و کار بتنگ در آمده بود و بسیاری مرد هلاک شدند و خرابی حال چهار پایان خود بی اندازه بود. درویشی از جمله دوستداران حضرت خواجه ما قدس الله روحه فراخشاخی داشت که از لاغری و بی قوتی بر جای مانده بود. روزی حضرت خواجه قدس سرهٔ آن درویش را فرمودند که این فراخشاخ خود را تربیت می باید کرد. آن درویش گفت تاکی تربیت کنم نمی دانم که این بلا کی دفع خواهد شد. خواجه فرمودند ده روز دیگر این فراخشاخ را تربیت کن. آن دانشمند گفت، من حساب می کردم از بر که نفس مبارک ایشان روز دهم آن بلا از اهل بخارا دفع شد و مسلمانان ازچنان درماندن خلاص یافتند.

نقل کرد همان دانشمند که روزی بحضرت خواجه متوجه شدم و چون بصحبت شریف ایشان رسیدم و لحظه ای گذشت چنان دانستم که آن نسبتی و صفتی که از برکه نظر حضرت خواجه بمن رسیده بود، هیچ در خاطر من آمد که مگر حضرت خواجه آن معنی را از من بازگرفتند. درین حال خواجه متوجه بدرویشی شدند و

دیدم در خاطر من آمد که اینها را از نظر خلق پوشیده گردانم باز استغفار کردم و گفتم مرا با این چه کار است مصلحت آنست که به هیچ وجه بایں التفات نکنم. چوں سه قدم گذشتم۔ ایں صفت بسط در من پیدا شد۔ خواجه فرمودند هر که حق را بر غیر حق گزیند هر آینه کمینه سعادت او ایں بود۔

نقل کرد درویشی که من در موضعی ساکن بودم که نزدیک بود بقصر عارفاں و به فرقه قصابی مشغول می بودم و در آں موضع عزیزی رمه گوسفند داشت۔ اتفاقاً حضرت خواجه ما قدس الله روحه مرا گوسفندی دادند که در رمهٔ آں عزیز گذار۔ و بعد از فرصتی حضرت خواجه مرا فرمودند که آں گوسفند ما را قصابی کن و من تقصیر کردم۔ روز دیگر مرا و آں عزیز را طلب کردند و او را گفتند که احوال شب را بگوی، آں عزیز گفت که شب در میان چهار صد گوسفند من دزد در آمده است و آں یک گوسفند حضرت خواجه را برده۔ ناقل گفت من متحیر شدم۔ چه پیش از یں ایں قصه را نشنیده بودم قصد آں کردم که قیمت آں گوسفند را بحضرت خواجه بیارم و گفتم غرامت ایں بر منست، گناه من کرده ام۔ حضرت خواجه فرمودند ایں وجه را من قبول نمی کنم بسبب آں که دوش بحضرت حق تعالیٰ عرضه داشته ام که آں گوسفند من فدای راه بود و عوض آں گوسفند ده خواسته ام و من منتظر آں نفس حضرت خواجه می بودم۔ در هماں روز وقت نماز دیگر درویشان خواجه از طرف نسف آمدند و ده گوسفند آوردند۔ یقین و محبت بحضرت ایشاں زیادت شد و مطالعهٔ آں حالت سبب محبت آں عزیز شد بحضرت ایشاں۔

نقل کرد درویشی که از نزدیکاں حضرت خواجه ما را قدس الله روحه مبلغ بیست و پنج دینار عدلی غائب شده بود بحضرت خواجه گفتند ایشاں فرمودند ایں عدلی را کنیزک ایں خانه گرفته است۔ کنیزک را فرمودند ایں عدلی را بده، گفت در فلاں موضع در زیر خاک کرده ام۔ خواجه فرمودند۔ آنچه در زیر خاکست سه دینار ست۔ حاضراں از آں سخن خواجه تعجب کردند۔ چوں تفحص کرده شد در زیر خاک سه دینار بیش نبود۔

نقل کردند که در آں فرصت که حضرت خواجه ما قدس الله روحه به کرمینهٔ (قصبه) رسیدند۔ شامی بود و اشراف آں بقعه در خدمت ایشاں حاضر بودند۔ چوں از طعام خوردن فارغ شدند۔ حضرت خواجه فرمودند که در ایں خانه کیست، نظر کنید۔ چوں بیروں آمدند۔ یوسف نام کسی بر در ایستاده بود و طبق امرودی در دست او بود۔ پرسیدند۔ گفت آمده ام تا بحضرت خواجه مشرف کردم، اجازت کردند در آمد و برخواجه

رواں شدند و از من از احوال اکابر و علمار سمرقندمی پرسیدند۔ بعدہ در منزلی در آمدند۔ و چوں جمع بنشستند زود حضرت خواجہ از آں منزل بیروں آمدند و اصحاب چنانکہ سنت ایشاں بود حاضر غائب نشستہ بودند۔ لحظہ ای گذشت خواجہ آمدند و کردہ و سر شیر پیش من نہادند و نزدیک من نشستند و فرمودند بخور کہ نصیبۂ تست کسی را با تو شرکت نیست و آہستہ با من گفتند کہ خاطر عزیزاں را بایں مقدار چیز نمی باید رنجانید۔ حال برمن دیگر شد و مشاہدۂ آں حالت سبب محبت من شد بخدمت ایشاں۔

نقل کرد شیخ امیر حسین رحمہ اللہ کہ بامداد عید قرباں بود و حضرت خواجہ ما قدس اللہ روحہ در شہر بخارا در منزل محمد خفاف بودند و از معارف سخنی می گفتند در خاطر من در آمد کہ می باید کہ مرا اجازت فرمایند تا والدۂ ایشاں را مبارک باد عید گویم و دیگر مرا طعامی دہند در خلوتی و دیگر سہ درم را بادام و سہ درم را رشتہ و سہ درم را مزانہ شور۔ بعدہ حضرت خواجہ بمصلی عید رفتند۔ چوں مراجعت فرمودند مرا گفتند کہ نزدیک والدۂ من بہ مبارک باد عید برو۔ چوں نزدیک خانۂ محمد خفاف رسیدند اور فرمودند کہ خانہ را خلوت ساز و مرا اشارت کہ در آں در آی۔ پس حضرت خواجہ طعام آوردند آں مقدار کہ از من زیادت ماند۔ بعد از آں مردی بیامد و پارہ رشتہ بخدمت خواجہ آورد۔ خواجہ پرسیدند ایں رشتہ را بچند درم خریدہ ای۔ آں مرد گفت بسہ درم۔ دیگری بیامد و در طبقی پارہ مزانہ شور آورد۔ خواجہ از آں کس پرسیدند کہ بچند درم خریدہ ای۔ گفت بسہ درم ساعتی بود یک کس دیگر سہ درم خدمت خواجہ معاملت آورد۔ سوی من اشارت کردند و گفتند تو ایں روز آں سہ چیز طلبیدہ بودی اجازت مبارک باد و طعام ملون و ایں سہ چیز و فرمودند بر درویشاں ایں چنیں خواستہا نیک نیست۔ بایں واسطہ ما از آں عالم بایں عالم آمدیم، و از جہت کفایت کار تو گوشہ خاطر مشغول کردیم۔

نقل کرد درویشی کہ حضرت خواجہ ما قدس اللہ روحہ در بعضی از نواحی بخارا بودند و اتفاقا فصل زمستاں بود و در نزدیکی آں موضع خلق نہ بودند و گرسنگی بر درویشاں غلبہ کردہ بود۔ حضرت خواجہ یکی از آں حاضراں را فرمودند کہ بفلاں دیہ برود و در آں دیہ باغی است بایں نشانی، در آں باغ حوضی است، در آں حوض اندکی آبست و در آں آب ماہی بزرگست، بیار تا اصحاب را طعام شود۔ آں

فرمودند ما ہرچہ داریم از آں شماست۔ صید کلب غیر معلم حرامست نمی شاید خوردن۔

نقل کرد ہمیں دانشمند کہ یکباری حضرت خواجہ ما قدس اللہ روحہ از من رنجیدہ بودند و بمقدار دو ہفتہ بحضرت خواجہ نمی توانستم رفتن و دریں مدت در قبض واندوہ بودم و زمین فراخ برمن تنگ شدہ بود۔ آخر عنایتی رسید از حق تعالیٰ انابت و بازگشت کردم و ارواح بسیاری از مشایخ را شفیع آوردم۔ چوں بامداد شد مرا داعیہ آں پیدا شد کہ بحضرت خواجہ رفتم۔ چوں سلام گفتم۔ حضرت خواجہ تلقی بغایت خوش کردند و یکی از درویشاں را مخاطب باشند و گفتند ما از تو رنجیدہ و ترا از خاطر بیروں کردیم۔ اما چوں ایں شب ارواح طیبہ بزرگان دین را و روح آں مبتدع را شفیع آوردی۔ ترا بخشیدہ ایم و قبول کردیم۔ بعدہ آں دانشمند گفت کہ چوں طریقہ حضرت خواجہ را در متابعت سنت بزرگاں بود۔ مرا آگاہ کردند کہ آں فلاں مبتدع بودہ است و ذرہ را از شفقت و تربیت فرونگذاشتند۔

نقل کردند جمعی از باباؔ صاحب سمرقندی رحمہ اللہ کہ از جملہ ذاکران بود و با خاندان عزیزان قدس اللہ روحہ کہ گفت چوں کرامات و آثار ولایت حضرت خواجہ بہاء الحق والدین قدس اللہ روحہ مشہور شدہ بود۔ مرا داعیہ آں پیدا شد کہ از سمرقند بدریافت صحبت شریف ایشاں ببخارا روم و دائماً از آں زماں کہ متوجہ خدمت ایشاں شدم در خاطر من ایں بود کہ می باید کہ اول بخدمت ایشاں مشرف کردم۔ چوں بہ بخارا رسیدم در کاروان سرای نزول کردم۔ پیش از انکہ مرا بہ ہیچ کسی ملاقات شود در حال بہ عزیمت دریافت خدمت خواجہ بیروں آمدم، دیدم کہ جمعی مردم در پیش می روند در خاطر مرا گذشت کہ ایں طائفہ می باید کہ از درویشاں باشند و در من صفتی و حالتی باشد کہ بہ تعجیل در عقب ایشاں رواں شدم و در حال در خاطر من گذشت کہ من بخدمت خواجہ رسم۔ می باید کہ اول مرا سر شیر دہند و کسی بامن شریک نباشد بہ ہمیں صفت پارہ راہ رفتم۔ آں جمع ایستادند، چوں نزدیک ایشاں رسیدم از میان جمع عزیزی مرا استقبال کرد و آثار ولایت در جبین او لائح بود۔ مرا در کنار گرفت و دو کرت فرمود۔ خوش آمدی بابا صاحب سمرقندی و حال آں بود کہ پیش ازیں ہرگز مرا بحضرت آں عزیز ملاقات نشدہ بود۔ من متحیر شدم کہ ایشاں چوں نام مرا دانستند۔ دریں حال در باطن من گذشت کہ ایشاں حضرت خواجہ بہاء الحق والدین اند

شنود اورا بحضرت خواجه قدس الله روحه محبت بسیار شد۔

نقل کردند از شیخ شادی رحمه الله که گفت برمن قصوری گذشته بود۔ از غدیوت بقصر عارفان بحضرت خواجه قدس الله روحه رفتم و عذر و تقصیر خواستم۔ خواجه فرمودند معاملت می باید گفتم فراخشاخی معاملت آرم۔ فرمودند این وجه معاملت قبول نیست۔ چهل وهشت دینار عدلی داری۔ در غدیوت در سوراخ دیوار خانه پنهان کرده و دود آن موضع را سیاه کرده است و مدتی بر آن گذشته است۔ ازجهت معامله آن مبلغ را می باید آوردن۔ شیخ شادی گفت مرا حال دیگر شد بواسطه آن که هیچ کس را بر آن اطلاع نبود۔ بعده بتعجیل بغدیوت رفتم و آن مبلغ چهل وهشت دینار را بحضرت خواجه آوردم۔ آن عدلی را کشادند و طلب کردند و یک دیناری که از آن عدلیها را بعد ازان تفحص کن دادند و فرمودند یک دینار حرام است۔ از کجا بتو رسیده است و اشارت کردند که بایں مبلغ چهل و هفت دینار فراخشاخی بگیر و زراعت کن و بخدمت بندگان حق تعالیٰ صرف کن۔ شیخ شادی گفت بسبب مشاهدۂ این حال یقین من در حق خواجه زیادت شد۔ ناقل گفت از شیخ شادی رحمه الله از حال آن دینار پرسیدم۔ گفت پیش ازانک بسعادت نظر قبول حضرت خواجه قدس الله روحه مشرف کردم۔ بمدتی مقامری کرده بودم۔ آن یکدینار درمیان آن عدلیها از آن جهت بود۔

نقل کردند از درویش نیک روز رحمه الله که گفت پیش ازانک بشرف صحبت حضرت خواجه ما قدس الله روحه برسم ملازمت سید امیر کلال نور الله مرقده می نمودم۔ و چنانک وظیفۂ ایشانست ذکر جهر می گفتم۔ و در آن فرصت مرا بر خاتونی تعلق شده بود و خود را برصفت پری خوانان می کردم و چشم می پوشیدم و می گفتم ارواح چنین می گویند و سخنان بی فائده می گفتم۔ روزی حضرت خواجه بمنزل خدمت امیر سید کلال آمده بودند و اتفاقاً آن شام وظیفه ذکر جهر خدمت امیر بود۔ چون بذکر جهر مشغول شدند۔ خواجه زود ازان منزل بیرون آمدند و بمنزل امیر برهان الدین که فرزند کلان تر امیر بودند رفتند و حال آن بود که امیر برهان را بحضرت خواجه محبت بسیار بود۔ من نیز در عقب خواجه رفتم بقصد آنک ایشان را گوییم که چرا موافقت ذکر نکردید۔ چون بمنزل امیر برهان رسیدند۔ خواجه رو بمن کردند و گفتند اگر ازین درویشی عزیز شرم نمی داری از حضرت حق تعالیٰ و تقدس نیز شرم نمی داری که میگوئی ارواح چنین می گویند، چرا نمی گوی بر فلانه خاتون هوا آورده ام و تعلق دارم ازین سخن حال من دیگر

درویش مسافتی راه قطع کرد وبآں دیہ رسید وبآں علامت کہ فرمودہ بودند، آں باغ را طلبید۔ چوں درآمد بہماں کیفیت درآں حوض اندکی آب و درآں آب ماہی بزرگ۔ آں ماہی را بحضرت خواجہ حاضر کرد۔ اصحاب را حالت عجب پیدا شد۔

نقل کردند کہ حضرت خواجہ ما قدس اللہ روحہ بقصر عارفاں بودند و در منزل باغ خانقاہ آتشدان می ساختند درآں بداس احتیاج شد۔ داسی بود آہنیں ہر چند آں داس را طلبیدند۔ در منزل خود نیافتند و از ہرکہ پرسیدند کسی ہم نشان ندارد۔ خواجہ فرمودند من ایں داس را پیدا سازم۔ مکتوبی فرستادند بغدیوت بنزدیک درویشی و اشارت کردند کہ درخانۂ قطب الدین غدیوتی درآیی واز در گنجینۂ او ہمیں می درآیی۔ داس آہن ما را در خرقہ پیچیدہ است برزیر سر در سقف نہادہ است آں داس را نزد بحامل مکتوب فرستی۔ کم قوی در کار است۔ روایت کرد آں درویش کہ در گنجینہ خانہ قطب الدین درآمدم۔ درہماں موضع کہ خواجہ اشارت فرمودہ بودند۔ در سقف گنجینہ او آں داس را یافتم و بحضرت خواجہ فرستادم۔ اصحاب کہ در زمان مکتوب نوشتن حضرت خواجہ حاضر بودند۔ چوں قصہ یافتن داس را بآں کیفیت معلوم کردند ذرشگفت شدند۔

نقل کردند کہ فصل تیرماہ بود و حضرت خواجہ ما قدس اللہ روحہ در غدیوت بودند۔ درویشی در حضرت ایشاں پارۂ انار آوردہ بود۔ و درویش محمد زاہد درآں جمع بودند۔ حضرت خواجہ انار را قسمت کردند و فرمودند بخوریت محمد زاہد گفت خاطر من مشغولست بجہت آنکہ غلام من گریختہ است خواجہ فرمودند بطرفی رفتن نمی تواند دو روز و دو شب نزدیک ما باش۔ روز سیوم بطرف ریورتوں بمنزل خود رو و خبر غلام بتو رسد یا غلام محمد زاہد آنچہ فرمودند بجای آوردند۔ روز سیوم چوں بمنزل خود رفت پیش از آنکہ بشارت حضرت خواجہ را بال خود گوید غلام از درخانہ درآمد محمد زاہد و کساں او تعجب کردند از غلام از کیفیت حال پرسیدند۔ گفت چوں اینجا بیروں آمدم قصد آں کہ بطرف نسف روم۔ چوں پارۂ راہ رفتم۔ برپای من بندی پیدا شد کہ نمی توانستم رفتن وآوازہ درآی می آمد۔ چنانکہ مرا وہم می شد کہ ایں آوازہ بنجارا می رسد وچوں بطرف ریورتوں باز می گشتم آں بند از پای من کشادہ می شد۔ وآں آواز نمی آمد۔ سہ روز حال من چنیں بود۔ بس از آں دانستم کہ ایں کیفیت از جای دیگر ست برگشتم و بخدمت شما آمدم۔ عفو طلبید و عذر بسیار خواست وہرکہ آں قصہ را

الاخروی الابدی فکیف فی العمر القصیر الدنیوی ۔ در مرض اخیر حضرت امیر نوراللہ مشہدہ اصحاب را بہ متابعت حضرت خواجہ ما قدس اللہ روحہ اشارت فرمودند۔ بر صحت حال خواجہ قدس اللہ روحہ در آنچ پریشان می گذشت ۔ اصحاب از خدمت امیر سوال کردند کہ ایشان در ذکر جہر متابعت شما نکردند۔ امیر رحمہ اللہ فرمودند۔ عملی کہ بر ایشان می گذرد نہ آں عمل دیگر انست آنچ بر ایشان می گذرانند۔ ہر آینہ بنا بر حکمت الٰہی و اختیار ایشان در میان نیست عراقی ہمہ تو من کیم چناں کہ تو داری سخن خلفاء خاندان خواجگانست قدس اللہ ارواحہم اگر ترا بیروں آوردہ اند از خود مترس واگر خود بیروں آمدہ ای بترس۔

یکیست عشق لیکن ہر صورتی نماید　　　واین احولان حس را دو چار می نماید

صدیق با محمد در ہفتم آسمانست　　　ہر چند او بظاہر در غار می نماید

و صاحب مرصاد رحمہ اللہ در تفسیر او کہ مسمیٰ است بحر الحقائق در معنی ایں آیت کہ قل فاتوا بکتاب من عند اللہ ھو اھدی منہما اتبعہ ان کنتم صادقین بصحت مثل ایں حال بہ نسبت صادقان اہل طلب اشارت فرمودہ است و ہمچنیں در اوائل مقامات شیخ ابوسعید ابی الخیر قدس اللہ روحہ و ہم در کتاب طبقات مشائخ الصوفیہ قدس اللہ ارواحہم للشیخ ابی عبدالرحمن السلمی قدس اللہ روحہ اشارتست بصحت مثل ایں حال از عاشقان صادق طالبان حاذق واللہ سبحانہ یقول الحق وھو یھدی السبیل۔

نقل کرد درویشی کہ پیش از آنک بحضرت خواجہ قدس اللہ روحہ پیوندم در قرشی می بودم و در موضعی کہ من ساکن بودم مردی بود از ترمذ و او را فرزندی بود سر پوشیدہ ۔ مرا با او میل خاطری شد۔ روزی او را در خانۂ خالی یافتم و با او چند سخن گفتم و در کنار گرفتم و بوسہ دادم۔ بعد ازاں درویشی آمد از بخارا و مرا با او میل خاطر شد۔ چند روزی با او مصاحب شدم۔ معلوم کرد کہ از جملہ درویشان حضرت خواجہ است و چوں او بطرف بخارا رواں شد موافقت کردم و بصحبت شریف حضرت خواجہ رسیدم و بمن ملتفت شدند۔ در چہ کاری گفتم داعیہ صحبت درویشاں دارم و محبت ایشاں . . .

. . . . ایں سخن کجا و آں احوال کجا دختر مرد ترمذی را در خانہ بوسہ می دہی و کنار می گیری و باز میگوی محبت درویشاں دارم ۔ من گفتم ندانستم کہ آں کار بد بودہ است ۔ فرمودند آں کار حرام ست و نامشروع ۔ من گفتم شما آنجا نبودید چوں معلوم کردند۔ خواجہ فرمودند آں کس کہ دید و دانست مرا گفت۔ من متحیر شدم و محبت حضرت ایشاں گشتم

شد، زود دامن مبارک خواجه را گرفتم وگفتم یافتم آنچه می جستم۔ خواجه دست مبارک خود را بمن رسانید
بی خود شدم وچون بخود باز آمدم بحضرت خواجه متعلق شدم و در ملازمت ایشان می بودم شنودم که
که چون این حال بسمع خدمت امیر سید کلال رسیده است از خدمت خواجه شکایت کرده اند که خواجه
فرزندمن امیر برهان را وفلان درویش را بخود متعلق گردانیده است وچون این شکایت امیر بسمع
مبارک خواجه رسید۔ مرا و امیر برهان را از صحبت خود راندند۔ نعوذ باللہ عزوجل من ذالك
از من همه عملی در وجود می آمد که خلاف رضای حق سبحانه می بود ومدتی برین گذشت۔ روزی
مرا بحضرت خواجه ملاقات شد۔ گفتند ای بی سعادت این چه حالتست ترا اندک آشنا کردیم بحق تعالیٰ
باز در گمراهی رفتی۔ گفتم سبب خرابی نزدیک شما معلومست۔ فرمودند احوال اوائل واواسط واواخر خود
را بخدمت امیر بگو وباز نمای که ما را آشنا کرده بود مارا منع کردید۔ برهمان اشارت بخدمت امیر رفتم
و حال خود را عرض کردم۔ درآن زمان خلق بسیار حاضر بودند۔ امیر فرمودند هرکجا مقصود تو کفایت میشود
برو۔ بر فور بحضرت خواجه آمدم وبسعادت هدایت رسیدم وحال آن بود که امیر برهان را نیز خواجه
تربیت می فرمودند و او برمن سابق بود۔ هرگرتی که مرا باو ملاقات می شد۔ احوال باطنی مرا غارت
می کرد و مرا عریان می ساخت۔ گفتم حالت خود را بر حضور خواجه عرض کنم۔ چون بحضرت ایشان رسیدم۔
فرمودند بشکایت آمده ای گفتم بلی! فرمودند درآن زمان که او توجه بتو می کند بگو من نیستم ایشانند۔ بعده
چون باو رسیدم وخواست که بهمان طریق من مشغول شود۔ گفتم من نیستم خدمت ایشانند۔ حالش دیگر
شده وبیهوش گشت وبیفتاد ومن بعد نتوانست که بآن نزع درمن تصرف کند وبر زبان مبارک
حضرت خواجه ما قدس اللہ روحه به نسبت بیان آن حال که میان ایشان وخدمت امیر کلال بود
نور اللہ روضة این سخن بسیار می گذشت درحضور امیر و درغیبت ایشان که چون مرغ روحانیت طالب
از بیضهٔ بشریت بواسطهٔ تربیت صاحب دولتی بیرون آمد۔ بعد از آن پرواز گاه آن مرغ را جز حضرت
اللہ تعالی کسی دیگر نمی داند... ع کس را وقوف نیست که مارا چه حالتست۔ استعداد وقابلیت که بحسب
فطرت مختلف افتاده است قد علم کل اناس مشربهم۔

ز آن ازلی نور که پرورده اند بر تو زیادت نظری کرده اند

مشائخ طریقت قدس اللہ ارواحهم گفته اند منازل الوصول لا یقطع ابد الاباد...

و نزدیک ایشان رفتند و سه کرت گفتند محمد زاهد جواب داد و برخاست۔ از وی پرسیدند شما را چه حال شد۔ گفت بطرف خدمت شما نظر می کردیم۔ از هیبت نظر شما این حال واقع شد۔ چون حضرت خواجه بطرف باغ مزار متوجه شدند۔ شیخ امیر حسین می خواست که در حوض در آید۔ چون در آمد غوطه خورد و بسیار توقف کرد۔ حضرت خواجه فرمودند سر از آب بدر آر و اگر نی همان صفت باز خواهد پیدا شد۔ شیخ امیر حسین سر از آب بیرون کرد۔ بعده از شیخ امیر حسین پرسیدند که سبب توقف شما در آب چه بود۔ فرمود چون غوطه خوردم چشم من باز بود نه آب بود و نه زمین و آسمان و ماه و آفتاب و شب و روز در هر طرف که نظر می کردم نور بی نهایت بود۔

نقل کرد درویشی که یکبار بدریافت صحبت شریف حضرت خواجه قدس الله روحه متوجه شدم۔ اتفاقاً ایشان بطرف شهر بخارا می رفتند۔ در آن راه بخدمت ایشان مرا ملاقات شد و در رکاب مبارک ایشان یکی از نزدیکان ایشان بود۔ متوجه باو شدند و فرمودند، این مردیست که بر آسمان خواهد پرید۔ چند روز در خدمت و صحبت خواجه بودم۔ بعد از آن مرا اجازت کردند بطرف کرمینه روان ساختند۔ صفتی در من حال شده بود و حالی بزرگ در من تصرف کرده بود و آن نفس حضرت خواجه قدس الله روحه دایم در خاطر من می بود۔ روزی نماز می گذاردم در قعود بودم۔ حالی عجیب ظاهر شد۔ چنان دیدم خود را که بر آسمان می روم تا چندانک رسیدم بجای که تقریر از شرح آن عاجز ست نه آسمان بود و نه آفتاب و ماه و نه عرش و کرسی و نه لوح و قلم۔

نقل کرد درویشی که سبب محبت من بحضرت خواجه ما قدس الله روحه آن بود که یکباری خدمت ایشان را ملاقی بود۔ درویشان که در آن وقت در بخارا بودند۔ مولانا عارف و غیر ایشان بطریق اجتماع بعیادت خواجه آمدند و ایشان در باغ مزار بودند۔ در آن حالت رنجوری درویشان را تلقی بجد کردند بغایت خوش کردند و مراعات بسیار نمودند و بذات شریف خود بکار خدمت پختن طعام مشغول شدند و مرا بجهت شغلی بمنزل خود بدیه فرستادند۔ ضعیفه در آن نشسته بود۔ از وی پرسیدم که منزل شیخ بهاءالدین کدامست۔ آن ضعیفه بجفا مشغول شد و گفت درین موضع شیخی نیست اطرار نیست جلادیست منزل او آنست۔ من خسته خاطر شدم۔ چون بحضرت خواجه رفتم۔ در من نظر کردند و فرمودند آن چنان که از پیش ما رفته بودی نیامده سبب تغیر تو چیست۔ باز نمای و آنچ از آن ضعیفه شنیدم بگوی

"نقل کردند خواجہ علاء الحق والدین کہ روزی یکی از درویشاں شیخ محمد درآہنیں رحمہ اللہ سوال کرد از من کہ دل نزدیک تو بچہ کیفیت است. من گفتم آں کیفیت پیش من معلوم نیست۔ آں درویش گفت کہ دل نزدیک من چوں ماہ سہ روزہ است۔ بعد آں من تعریف و تمثیل آں درویش را بہ نسبت دل بر حضرت خواجہ عرض کردم۔ فرمودند آں درویش نسبت حال خود را بیان کردہ است و خواجہ قدم مبارک خود را بر قدم من نہادند۔ مرا کیفیتی بزرگ پیدا شد۔ جمیع موجودات را در خود مشاہدہ کردم۔ چوں از آں حال باز آمدم حضرت خواجہ فرمودند کہ نسبت اینست بس۔ حال دل را کی توانی کہ ادراک کنی بزرگی دل در بیاں نمی آیند۔ و سر آں حدیث کہ لا یسعنی ارضی ولا سمائی ولکن یسعنی قلب عبدی المومن از غوامض است۔ ہر کہ دل را شناسد"۔

نقل کردند کہ روزی شیخ شادی با جمعی از غدیوت بحضرت خواجہ ما قدس اللہ روحہ آمدند۔ خواجہ در موضعی بودند کہ برطرف آفتاب برآمدن باغ مزار است و اتفاقاً آں زمین را پنبہ کشتہ بودند۔ و شیخ امیر حسین در حضور خواجہ در آں پنبہ تش می زد۔ چوں درویشاں غدیوت نزدیک رسیدند۔ حضرت خواجہ با شیخ امیر حسین سخنی می گفتند و می فرمودند کہ دریں سخن حق در طرف ماست یا در طرف تو۔ شیخ امیر حسین ہیچ نگفت۔ حضرت خواجہ بصفت ہیبت درو نظر کردند حال او دیگر شد افتاد و سر او چوں آماج در زمین رفت و سر و گردن او در زیر خاک ناپیدا شد و از ہیچ نفس بر نمی آید۔ در آں نزدیکی درختی بود زرد آلو ۔ حضرت خواجہ پشت مبارک برآں درخت نہادند۔ یکی از آں درویشاں گفت کہ شیخ شادی مرا گفت ــــــــ کہ از حضرت خواجہ شیخ امیر حسین را در خواہ کہ سخن متدیان را قبول می کنند۔ من بخوف تمام بحضرت خواجہ متوجہ شدم۔ فرمودند چہ می گوئی گفتم عفو می طلبم۔ حضرت خواجہ کرم فرمودند و نزدیک شیخ امیر حسین رفتند و قدم مبارک را از کفش بیروں آوردند و بر سینہ او نہادند۔ در حال در حرکت آمد و در گریہ و نالہ شد۔ حضرت خواجہ او را فرمودند کہ در حوض آب در آ و غوطہ خور و اشارت بحوض باغ مزار کردند و اتفاقاً در آں زماں کہ حضرت خواجہ نزدیک شیخ امیر حسین می رفتند۔ نظر مبارک ایشاں بطرف آفتاب برآمدن۔ آں زمین پنبہ افتاد۔ دو کس بودند کہ بطرف خواجہ نظری کردند۔ در حال آں دو کس نیز افتادند۔ ناقل گفت حضرت خواجہ مرا فرمودند بنگر کہ ایشاں کیستند۔ چوں رفتم معلوم کردم محمد زاہد بود و محمود ریور تونی ۔ بحضرت خواجہ عرضہ داشتم کرم فرمودند

رفتم حضرت خواجه را قدس الله روحه دیدم که ظاهر شدند عصای بزرگ در دست مبارک ایشان قصد من کردند و به هیبت مرا گفتند که این چه جای خفتن است، برخیز من از آن هیبت از خواب بیدار شدم. دیدم دو گرگ بر زیر سر من ایستاده اند. زود برخاستم آن دو گرگ از نزدیک من رفتند در حال آنکه مسافت میان من و میان حضرت خواجه بسیار بود. در حال متوجه بطرف قصر عارفان شدم. چون نزدیک خواجه رسیدم. فرمودند آن جای که تو تکیه کرده بودی چه جای تکیه کردن بود. مرا رقتی پیدا شد از کمال شفقت وکمال اشراف حضرت ایشان.

نقل کرد درویشی که حضرت خواجه ما قدس الله روحه یکباری در قصر عارفان بودند. مرا فرمودند پارهٔ ترنگبین از شهر بخارا بیار و این در زمانی بود که نماز خفتن گزارده بودند. و بر در مسجد ایستاده و خلق جماعت نیز حاضر بودند و اتفاقاً فصل بهار بود. بر موجب اشارت حضرت خواجه بطرف شهر بخارا متوجه شدم وحال آن بود که در آن ترست گرگ غلبه کرده بود. خلق را تشویش می کرد و مشهور شده بود که بسیاری از مردم را هلاک کرده است. در راه چون به پل علی سلیمان رسیدم. سه گرگ بیامدند و قصد من کردند. کهنه پوستینی پوشیده بودم و در پای موزه نداشتم. چون نزدیک من رسیدند. چنانک دهان ایشان بمن می رسید نتوانستند که دهان را باز سازند. چون بشهر بخارا رسیدم هنوز مردم نماز خفتن می گزاردند. ببازار در آمدم. هر کجا دکانی بودی می گفتم بندهٔ از بندگان خاص حق را ترنگبین می باید. چنانک ترنگبین گرفتم. در حال متوجه بقصر عارفان شدم. چون نزدیک رسیدم. اثر باران پیدا شد. زود در مسجد در آمدم و آن شب باران بسیار آمد. چون صبح دمید و خلق دیه بمسجد حاضر شدند مرا دیدند. بعضی گفتند او خلاف امر خواجه کرد و ترنگبین نیاورد. چون حضرت خواجه قدس الله روحه نماز بجماعت ادا کرد. من آن ترنگبین را در خدمت خواجه گذاشتم. خواجه فرمودند در راه ترا گرگان پیش آمدند. من گفتم بلی! ولکن الی بمن نتوانستند رسانیدن. حضرت خواجه فرمودند. هر آینه نتوانند دهان ایشان را بسته بودند. اهل جماعت آهسته بایکدیگر سخن می گفتند. خواجه فرمودند چه می گویید گفتند ما را مشکلی است. خواجه فرمودند از وی سوال کنید. گفتند مشکل اینست که امشب باران بسیار آمد. پوستین او خشک است. من گفتم. چون نزدیک دیه رسیدم. اثر باران پیدا شد زود در مسجد در آمدم. خلق متحیر شدند و گفتند از آن زمان که ما نماز خفتن گزاردیم تا زمان

سخنان آن ضعیف را در حضرت خواجه تقریر کردم. لحظه ای گذشت باز حضرت خواجه مرا فرستادند و چیزی طلب کردند. آن ضعیف در جفا گفتن زیادت کرد و گفت چه شیخ می گوئ او را ذکری نی و سماعی و خلوتی و ریاضتی ندارد. و من قوی خسته خاطر شدم. چون بخدمت خواجه رسیدم فرمودند این کرت از گذشته متغیرتر آمدی. من قصه را گفتم. فرمودند بیرون باغ درویشی است. از آن ما امیر حسین نام او را طلب کن. من شیخ امیر حسین را طلب کردم. حضرت خواجه او را گفتند. نزدیک آن ضعیف رو و بگو جلادی تو می کنی و برما تهمت می نهی اگر گوید من چه جلادی کرده ام. بگو با فلان کس در فلان گاه داں کار رفادی کردی و چون اثر آن در تو ظاهر شد و مردمان خواستند که ترا فضیحت سازند. آن را از خود دفع کردی و در فلان موضع در تودهٔ اخلاق دفن کردی و حضرت خواجه مرا گفتند در عقب امیر حسین برو و واقف باش که این سخنان را همچنانک شنیدی می گوید شیخ امیر حسن چون بطرف آن ضعیف متوجه شد، با او موافقت کردم و در عقب او شدم. آن سخنان را بهمان کیفیت که حضرت خواجه گفته بودند بآن ضعیف گفت. آن ضعیف در گریه و ناله شد و در قدم شیخ امیر حسین افتاد و گفت بندگان حق تعالی برین اسرار مطلع می بوده اند و بسیار گریست و تضرع نمود و توبه کرد. ناقل گفت مشاهدهٔ این حال سبب محبت من شد. بحضرت خواجه قدس الله روحه. بعد سه روز این درویشان اجازت طلبیدند و بطرف شهر متوجه شدند. در آن جمع یکی حضرت خواجه ما را قدس الله روحه نفی می کرد. مولانا عارف رحمه الله او را گفتند که بدگفتی تو ایشان را نمی شناسی در حق اولیاء الله گمان بد نمی باید برد و با ایشان بی ادبی نمی باید کرد . . . . . . [۱۶۷] . . . بازنمی ایستاد. و جماعت درویشان که همراه بودند. واقف این معنی بودند . . . . . . [۱۶۸] . . . . زنبوری از هوا به دهان او درآمد و چندجای دهان او را افکار کرد . . . . [۱۶۹] . . . . . . کشت و آرام و قرار از و زائل شد. مولانا عارف رحمه الله روحه فرمودند بی وا . . . [۱۷۰] . . . جزای آن بی ادبی بتو رسید. آن کس بسیار گریست و توبه و انابت کرد، جماعت همراهان از آن حال متحیر شدند و مشاهدهٔ این حال نیز سبب زیادتی یقین و محبت من شد بحضرت خواجه قدس الله روحه.

نقل کرد درویشی که روزی حضرت خواجهٔ ما قدس الله روحه مرا بشغلی بطرفی فرستادند و اتفاقاً هوا گرم بود در وقت مراجعت در سایهٔ درختی بنشستم و بر آن درخت تکیه کردم و بخواب

گر کششی ست ناگہاں تا نبری بخود گماں　　　بیک قول ماست آں جانب مات می کشند

در راہ تو ناز در نگنجد　　　جز سوز و گداز در نگنجد

بیچارہ کسی کہ از در تو　　　دور افتد و باز در نگنجد[۱۷۲]

بعد از نومیدی خطاب شد کہ بلا ہر چوں تو می خواہی ہمچناں باش گو۔ نظم

آنرا کہ در پذیرد معبود لا لعلۃ　　　اورا چہ حاجت آید رنج چہار چلہ

نقل کردند خواجہ علاء الحق والدین از لفظ مبارک خواجہ ما قدس اللہ روحہ کہ می فرمودند چوں بہ توبہ موفق شدم و در ریورتون می بودم و ملازمت نماز بجماعت در مسجدی کردم۔ اتفاقاً نمازی بجماعت از من فوت شد۔ آں دانشمند متقی مولانا سیف الحق والدین زرمیتنی رحمہ اللہ کہ در مسجد امامت می فرمودند۔ بعد از اوراد روی بمن آوردند و بقصد شفقت و نصیحت گفتند، خواجہ بہاء الدین ماترا در میدان طاعت صفدر گمان بردہ بودیم تو صف شکن بیروں آمدی۔ گریہ بر من مستولی شد و شکستگی پدید آمدہ گفتم۔ حضرت شما چناں گمان بردہ ایت امامن قلب روی اندودم بر لفظ مبارک ایشاں ایں بیت گذشت ~

قلب روی اندود نستانند در بازار حشر　　　خالصی باید کہ از آتش بروں آید سلیم[۱۷۳]

از آں بیت کہ بر زبان بزرگوار گذشت دردی عظیم در باطن من پیدا شد و آتش آں درد ہر ساعت شعلہ می زد۔ و آں بی قراری من زیادت ی شد۔

نقل کردند کہ حضرت خواجہ ما قدس اللہ روحہ کہ فرمودند در آں اوائل احوال و غلبات جذبات و بی قراری در نواحی بخارا بہ تنہا می گشتم و بہر مزاری می رفتم۔ شبی بہ سہ مزار از مزارات متبرکہ رسیدم و بہر مزاری کہ می رسیدم۔ چراغی می دیدم افروختہ و در آں چراغدان روغن تمام و فتیلہ می بود۔ اما فتیلہ را اندک حرکت می بایست داد تا از روغن بیروں آید و بتازگی برافروزد و نمیرد۔ در اول آں شب بآں مزار متبرک کہ منسوب بخواجہ[۱۷۴] محمد واسع است رحمہ اللہ علیہ رحمۃ واسعۃ رسیدم۔ اشارت شد کہ بمزار خواجہ احمد اجغر نوی می باید رفت۔ چوں بآں مزار رسیدم۔ دو کس را دیدم کہ آمدند و دو شمشیر بر میان من بستند و مرا بر مرکبی نشاندند و عنان مرکب را بطرف مزار مزداخن گردانیدند و رواں کردند۔ در آخر آں شب چوں بمزار مزداخن رسیدم فتیلہ و چراغدان بہماں کیفیت بود،

باران باریدن، اندک فرصتی بود۔ این مسافت یک فرسنگ راه را چوں رفته است و آمده من گفتم در سعادت برمن کشاده شد از رفتن و آمدن مرا خبر نبود۔

نقل کرد درویشی که در آں فرصت که آں لشکر از طرف دشت بخارا آمد و خلق در حصار در آمدند۔ غلام ترکی داشتم گریخت و طرف آں لشکر رفت۔ من قوی نگران خاطر شدم از جهت غیبت غلام و از جهت خوف از ظالمان که تهمتی نه نهند بحضرت خواجه رفتم و صورت حال را عرض کردم فرمودند خاطر جمع دار اگر برتو تهمت کنند غرامت آنرا من کشم و غلام تو خواهد آمد۔ خاطر من از جهت ظالمان جمع شد۔ هیچ کس سخنی نگفت۔ روزی بحضرت خواجه از جهت تقاضاء غلام رفتم۔ فرمودند ایں زمان تقاضا نیست۔ اگر غلام تو نیاید عالم را برهم زنیم از برکه نفس ایشاں. آں غلام من مسافت دو ماه راه از سرای آمد از آنجا گریخت و باییں طرف آمد۔

اولیا را هست قدرت از اله تیر جسته باز می آید ز راه

نقل کردند خواجه علاء الحق والدین که حضرت خواجه ما قدس الله روحه می فرمودند۔ مبدأ آگاهی و انتباه و توبه و انابت من آں بود که درخلوت بایکی که خاطر با او میلی داشت۔ التفات می نمودم و سخن می گفتم۔ ناگاه آوازی بگوش من رسید۔ وقت نیامد که از همه باز آئی و روی بحضرت ما آری۔

عمریست که تا ازاں خویشی چنیں وقت آمد ازاں ما باشی[۱۷۱]

از آں آواز حال برمن دیگر شد و بی قرار شدم۔ از آں خانه بیروں آمدم۔ فصل تیر ماه بود و دراں منزد یکی جوی آبی بود۔ بآب در آمدم و غسل کردم و جامها را شستم و پوشیدم و در آں حالت شکستگی عظیم در دل من پدید آمد و در آں صفت شکستگی دو رکعت نماز گزاردم۔ اکنوں سالها گذشت در آرزوی آنم که مثل آں نماز توانم گزاردن نمی توانم۔

نقل کردند از حضرت خواجه قدس الله روحه که می فرمودند در بدایت جذبه مرا گفتند دریں راه چوں می در آیی۔ گفتم باییں طریقه که هرچه من گویم و خواهم آں شود۔ خطاب رسید که هرچه ما می گوئیم آں می باید کردن۔ گفتم من طاقت آں ندارم۔ اگر هرچه من می گویم آں می شود۔ دریں راه می توانم قدم زدن و اگر نمی شود نمی توانم دو کرت باییں طریق سوال و جواب شد۔ بعد ازاں مرا بمن گذاشتند تا مدت پانزده روز احوال من خراب شد و تمام خشک شدم۔ شعر

ترک بر سقای دعوی می کند وحق در طرف آں ترک است وشما جانب سقا را رعایت می نمایند و
شاهد دیگر آنکه اگر سقا حقیقت جانب ترک مدعی را منکر شود تو سقا را بگوی که ای سقا تشنه
وی این سخن را می داند وشاهد دیگر آنکه سقا با یکی فسادی کرده است و ازاں نتیجه ظاهر شده
آن را اسقاط فرموده است۔ در فلاں موضع در زیر تاکی دفن کرده۔ باز فرمود که چوں ایں رسالت را
بمولانا شمس الدین رسانی می باید که روز دیگر بر فور سه عدد مویز گیری و براه زنک مرده بطرف
نسف متوجه کردی بخدمت سید امیر کلال وچوں به پشتهٔ فراجوں رسی ترا به پیری ملاقات خواهد شد
وآں پیر ترا قرصی گرم خواهد داد۔ آں قرص را از وی گیری و با او هیچ سخن نگوئی و از وچوں بگذری به
کاروانی خواهد رسید وچوں از کاروان گذری ترا سواری خواهد پیش آمد و تو آں سوار را نصیحت
خواهی کرد و بر دست تو توبه خواهد کرد و کلاه عزیزان که با تست بخدمت سید امیر کلال بری بعد ازآں
آں جمع مرا بحرکت آوردند۔ در آں صبحدم به تعجیل بطرف ریورتون به منزل رفتم واز متعلقان از قصهٔ کلاه
پرسیدم۔ گفتند آں کلاه مدتیست که در فلاں جای است۔ چوں کلاه عزیزاں را دیدم۔ حال بر من دیگر
شد، بسیار گریستم و باز بایں نکته رفتم ونماز بامداد در مسجد مولانا شمس الدین گزاردم وبعد از نماز برخاستم
وگفتم ماموریم باداء رسالت وقصه را با مولانا شمس الدین گفتم۔ مولانا متحیر شدند۔ سقا حاضر بود حقیقت
جانب ترک مدعی را منکر شد۔ سقا را گفتم۔ یک گواه من آنست که تو سقا تشنه ترا از عالم معنی نصیبی نیست؛
خاموش شد، گفتم گواه دیگر من آنست که تو با یکی فساد کرده و نتیجه که ازاں ظاهر شده است فرموده
آں را اسقاط کردن و در فلاں موضع در زیر تاکی دفن کرده سقا آں سخن را منکر شد۔ مولانا وخلق مسجد
بآں موضع رفتند وچوں تفحص کردند بچه را دراں موضع یافتند۔ سقا در مقام عذر شد و مولانا وخلق مسجد
در گریه شدند۔ چوں آں روز گذشت۔ روز دیگر وقت آفتاب برآمدن بر مقتضای آنکه دراں
واقعه بآں ماموریم بود سه عدد مویز گرفتم و براه زنک مرده بطرف نسف متوجه شدم۔ از توجه من
مولانا را خبر شد۔ مرا طلبیدند و الطاف فرمودند وگفتند ترا دردی پدید آمده است۔ شفا آں درد
تو نزدیک ست۔ هم ایں جا قرار گیر تا تربیت ترا بجای آریم۔ در جواب ایشاں گفتم من فرزند دیگرانم
اگر شما پستاں در دهان من نهید نباید که سر پستان را گزم۔ مولانا خوش شدند ومرا اجازت
فرمودند۔ در همان اول روز میانرا محکم بربستم و دو کس را گفتم تا از هر طرفی میان بند مرا کشیدند بقوت

متوجه قبله نشسته بودم و دران توجه غیبتی افتاد. و دران غیبت چنان مشاهده شد که دیوار از جانب قبله شق گشت و تختی بزرگ و بروی بزرگی را نشسته و پرده سبز در پیش او کشیده و گرد بر گرد آن تخت جماعتی ظاهر حاضر بودند و محمد بابا را در آن جمع دیدم. دانستم که ایشان گذشتگانند اما بر خاطر من گذشت که این بزرگ و این جماعت کیستند. از آن جماعت یکی مرا گفت که آن بزرگ حضرت خواجه عبدالخالق اند قدس الله روحه و آن جماعت خلفاء ایشان و اسامی خلفاء را تعداد کرد و بهر یک اشارت کرد. خواجه احمد صدیق[175] و خواجه اولیاء کلان[176] و خواجه عارف ریوگروی و خواجه محمود انجیر فغنوی[177] و خواجه علی رامیتنی قدس الله ارواحهم و چون بخواجه محمد بابا سماسی رسید، اشارت کرد و گفت ایشان را خود در حال حیات ایشان دریافته و دیده ایشان شیخ تواند و ترا کلاهی داده اند. ایشان را می شناسی گفتم ایشان را می شناسم. اما قصه کلاه مدتی گذشته است مرا از آن خبری نیست. فرمودند آن کلاه در خانه تست و ترا این کرامت کردیم که بلای نازل شده از برکه تو دفع شود. آنگاه آن جماعت گفتند گوش دار و نیک شنو که حضرت خواجه بزرگ قدس الله روحه سخنان خواهند نمود که در سلوک راه حق عزوجلا از این چاره نباشد. بعده از آن جماعت درخواستم که می خواهم روی مبارک خواجه بینم آن پرده را از زمین برگرفتند بر حضرت خواجه سلام کردم و حضرت خواجه قدس الله روحه سخنانی که به مبدا سلوک و وسط و نهایت تعلق دارد. با من در میان آوردند. و از آن سخنان یکی آن بود که گفتند آن چراغها که بآن کیفیت با تو نمود. ترا بشارت و اشارت بدان بود که ترا استعداد و قابلیت این راه هست اول فتیله استعداد را در حرکت می باید آورد تا روشن شود و اسرار ظهور کند. بر موجب قابلیت عمل می باید کرد تا مقصود بحاصل آید. و دیگر حضرت خواجه قدس الله روحه فرمودند و درین معنی مبالغت نمودند که در همه احوال قدم بر جاده شریعت و استقامت امر و نهی می باید نهاد و عمل به عزیمت و سنت می باید کرد و از رخصتها و بدعتها نیک دور می باید بود و در همه احوال و افعال و اقوال احادیث مصطفی را صلی الله علیه وسلم پیشوای خود می باید داشتن و دائماً متفحص و متجسس از اخبار رسول صلی الله علیه وسلم و از آثار صحابه کرام او رضی الله عنهم می باید بودن. و در عمل بموجب آن کوشیدن بعد از تمامی سخنان خواجه خلفاء خواجه قدس الله ارواحهم فرمودند مرا که شاهد صدق برین حالت تو آنست که نزدیک مولانا شمس الدین اینکتوی روی و گوئی فلان

من بیرون آمد و گردان گردان بطرف آسمان رفت و بهمان صفت آسمان اول را سیر کرد و از آنجا بآسمان دوم و سیوم و چهارم بهمان طریق گردان گردان رفت و سیر کرد و باز هم چنین گردان گردان بسوی زمین آمد و در قالب من در آمد و ازین احوال محمد زاهد که با من بود هیچ خبر نداشت۔

ع کس را وقوف نیست که ما را چه حالتست

نقل کردند خدمت خواجه علاء الحق والدین از حضرت خواجه ما قدس الله روحه که فرمودند در آن مبادی احوال شبی در مسجد ریورتون در پس ستونی متوجه بقبله نشسته بودم که ناگاه اثر غیبت و فنا ظاهر شدن گرفت و اندک اندک استیلا می آمد تا بکلی از خویشتن محو شدم و در آن حالت محو و فنای کلی مرا گفتند آگاه باش که آنچ مطلوب و مقصود است یافتی و بآن رسیدی۔ بعد از فرصتی مرا باز از آن حالت بوجود آوردند و در آن محو کلی وجود من بر مثال خاکستری شده بود و بتدریج در آن خاکستری دمیدند و بتدریج این حیات ظاهر می شد۔

نقل کردند حضرت خواجه علاء الحق والدین از لفظ حضرت خواجه ما قدس الله روحه که فرمودند در مبادی احوال بعد از قصهٔ ریورتون شبی در آن باغ بودم و اشارت بباغ مزار کردند و جماعت متعلقان با من در آن باغ بودند۔ ناگاه آثار جذبات الهی و لطف و عنایت بی علت ظاهر شدن گرفت و اضطراری و بی قراری پدید آمد نتوانستم که باستراحت مشغول باشم بی قرار بخاستم و متوجه قبله نشستم ناگاه در آن توجه غیبتی واقع شد و آن غیبت بفنا حقیقی انجامید و بحقیقت الفنا فی الله عز وجل رسانید۔ در آن فنا معاینه دیدم که روح مرا بر ملکوت آسمانها گذرانیدند و بدانجا رسید که روح درصورت ستاره در دریای نور بی نهایت محو و ناپدید شد و اثری از حیات ظاهره بر قالب نماند و اہل و متعلقان در آن حالت می گریستند و اضطراب و بیخودی ظاهر می کردند تا آنگاه که پاره پاره بوجود بشریت مرا باز گردانیدند و آن غیبت و فنا کلی در آن وقت مدت شش ساعت بخومی کما بیش داشته باشد۔

نقل کردند از حضرت خواجه ما قدس الله روحه که فرمودند دریافت اوقات و احوال اہل الله کاری بزرگ است هر که بسعادت رسید ازینجا رسید و از عنایات حق تعالیٰ در حق این ضعیف آن بود که زمانهای ایشانرا در می یافتم و بنسبت احوال و صفات ایشان معامله می کردم در مقام قبض

تمام و در راه در آمدند۔ چون بپشتهٔ فراجون رسیدم به پیری ملاقات شد۔ قرصی گرم بمن داد ازو گرفتم و با او سخن نگفتم۔ چون ازو در گذشتم بکاروانی رسیدم۔ اہل کاروان از من پرسیدند که از کجا می آئی۔ گفتم از اینکه۔ گفتند چه وقت از آں جای بیرون آمده ای۔ گفتم وقت آفتاب برآمدن و آں ساعت که بایشاں رسیدم۔ وقت چاشت بود۔ ایشاں تعجب کردند و گفتند این مرد دیوانه است. از آں دیه تا این موضع چهار فرسنگ ست و در اول شب از آنجا بیرون آمده ایم و چون از آں کارواں در گذشتم آں سوار که گفته بودند مرا پیش آمد۔ چون نزدیک او رسیدم برو سلام گفتم۔ آں سوار گفت تو کیستی که من از تو می ترسم۔ گفتم من آں کسم که ترا بر دست من توبه می باید کرد۔ زود آں سوار از مرکب پیاده شد و تضرع بسیار نمود و توبه و استغفار کرد و ضروارہا خمر بود با او همه را ریخت۔ و چون از آں سوار در گذشتم و بعد نسف رسیدم بدیهی رفتم که خدمت سید امیر کلال در آنجا بودند و ایشاں را دریافتم و چون بخدمت ایشاں مشرف شدم۔ آں کلاه مبارک عزیزاں را قدس اللہ روحه در پیش ایشاں گذاشتم۔ خدمت امیر مدتی خاموش شدند و بعد از فرصت بسیار فرمودند این کلاه عزیزاست گفتم بلی۔ فرمودند اشارت چنین شد که این کلاه را درمیان دو پرده نگاه داری۔ من برخاستم و قبول کردم و کلاه را گرفتم پس از آں خدمت امیر مرا سبق گفتند و بنفی و اثبات بطریق خفیه مشغول کردند۔ مدتی بریں طریقه متابعت کردم و بر موجب آنک دریں واقعه مذکوره مامور بودم از خواجه کلاں قدس اللہ روحه بعمل عزیمت کردن بذکر علانیه عمل نکردم و ترک علانیه گفتم۔

نقل کردند از حضرت خواجه ما قدس اللہ روحه که می فرمودند بعد از فرصت این واقعه مذکوره هر یکی از سخناں و وصایا که حضرت خواجه بزرگ قدس اللہ روحه مرا فرموده بودند در محل خویشتن اثر خود می نمود و دراں محل نتیجهٔ عمل بآں سخن و بآں وصیت معاینه می گشت و چون مامور بودم به تفحص اخبار رسول صلی اللہ علیه وسلم و آثار صحابه کرام رضوان اللہ علیهم اجمعین ملازمت علما می نمودم و احادیث می خواندم و آثار صحابه رضی اللہ عنهم معلوم می کردم و بهر یک عمل می کردم و نتیجهٔ آں بعنایت الٰهی در خود مشاهده می نمودم۔

نقل کردند از حضرت خواجه ما قدس اللہ روحه که فرمودند در اوائل جذبه شبی نزدیک مزار مزداخن بودم و درویش محمد زاهد با من بود و تکیه کرده بودم۔ در آئینه حال روح من از قالب

وبسیاری فرمودند که سنت اہل تکمیل و ایصال چنین است که اطفال این راه را در مہد طریقت می بندند و از پستان تربیت شیری دہند تا بحد فصال رسند۔ آنگاه بنوعی ایشانرا از شیر باز می کنند و محرم سراپردۂ احدیت می سازند تابی واسطہ فیض از حضرت عزت جلت الطافہ توانند گرفت واگر واصل عمر ابدی یابد و خواہد کہ شکر این نعمت واسطہ را گذارد نتواند ؎

ممکن نبود وصول مقصد　　بی بدرقۂ عنایت یار

نقل کردند خواجہ علاء الحق والدین از حضرت خواجہ ما قدس اللہ روحہ کہ بسیاری فرمودند کہ گزار روندۂ این راہ نیاز و مسکنت و علو ہمت مارا ازین در آوردند۔ ہرچہ یافتم ازینجا یافتم ؎

اینجا رخ زرد و جامہ ژندہ خرند　　بازار چہ قصب فروشان دگرست

وفرمودند شبی در ریورتون بودم در راہی می رفتم بہ پلی رسیدم۔ حالی عجب در من تصرف کرد الہامی بدل من رسید کہ از حضرت ما ہرچہ خواہی طلب۔ از راہ مسکنت و نیاز گفتم الہی از دریا ہای عنایت و رحمت ذرۂ نثار من کن۔ الہامی رسید کہ از کرم حضرت ما ذرہ می طلبی۔ حال بر من دیگر شد و علو ہمت در حرکت آمد بقوتی ہرچہ تمامتر طبانچہ بر روی خود زدم۔ چنانکہ اثر الم آن تا چند روز باقی بود۔ پس ازان گفتم پاکا کریما دریا ہای رحمت و عنایت را نثار حال من گردان و مرا قوت تحمل آن بخش۔ در حال این عنایت وموہبت بظہور پیوست واز برکۂ آن دیدہ شد آنچ دیدہ شد۔... الدین خالدی رحمہ اللہ در تعلیم خط می نوشتند قال صلی اللہ علیہ وسلم علو الہمة من الایمان ؎

ہمت ترا بکنگرۂ کبریا کشد　　آن سقفگاہ را بہ ازین نردبان مخواہ

و ما آن پل را پل ہمت گفتیم وفرمودند ما دو بیست تن بودیم کہ قدم درین راہ طلب نہادہ بودیم و دایم ہمت من آن بود کہ از ہمہ درگذرم عنایت الہی در رسید و مرا از آن مجموع درگذرانید و بمقصود رسانید۔

مردان رہش بہمت و دیدہ روند　　زان در رہ عشق ہیچ پی پیدا نیست

وی فرمودند من شمارا بحل نکنم اگر ہمت شما در طلب چنان نباشد کہ قدم خود را بر سر من گذارید وگذرید علو ہمت با طالبان می نمودند۔ شیخ معراج مریدست و ترقی مرید بواسطہ مدد ہمت اوست۔ وفرمودند درین راہ نفی وجود و نیستی و کم دیدن بزرگ کاریست سر رشتہ دولت وصول بقبول است و من درین ——
—— طور بہ نسبت ہر طبقہ از طبقات موجودات سیر و سلوک کردم و خود را بہر ذرۂ از ذرات موازنہ

ایشاں سببی می شد که از ایشان دور می شدم و در مقام بسط ایشان لطیفه می باشد که با ایشان نزدیک می شدم۔

نقل کردند از حضرت خواجه ما قدس الله روحه در اواخر حیات ایشان در سنه تسعین و سبع مائة در آں باغ که بر پہلوی باغ مزارست۔ از ابتدا حال سلوک خود حکایت می کردند با یکی از محبان و معتقدان خود و توجهات خود را بارواح طیبه مشائخ طریقت اکابر حقیقت قدس الله ارواحهم و ظهور اثر توجه به روحانیت ہر یک را بیان می کردند و مقصود ایشان آں بود که آں محب معتقد بعد از ایشان بروحانیت ایشاں توجه نماید و از برکات آں توجه بہرہ ور گردد۔ و فرمودند اثر توجه به روحانیت اویس قرنی رضی الله عنه انقطاع تام و تجرید کلی از علایق ظاہری و باطنی بود[۱۷۸] و فرمودند ہر گاه به روحانیت خواجه امام محمد[۱۷۹] علی حکیم ترمذی قدس الله روحه توجه نموده شدی اثر آں توجه مشاہده بی صفتی محض بودی و دراں بی صفتی ہیچ اثری و گردی دیده نمی شده۔ در سنه تسع و ثمانین و سبع مائة با محبان و معتقدان میفرمودند مدت بیست و دو سالست که ما متابعت طریقت حضرت خواجه محمد علی حکیم ترمذی قدس الله روحه می نمایم و دریں توجه جگر خون کرده ایم در ایشان بی صفت بوده اند و اگر کسی ما را شناسد ایں زمان ما نیز بی صفتیم۔

نقل کردند یکی از صالحان که از محبان حضرت خواجه ما قدس الله سره که در آں فرصتهای اوایل که حضرت خواجه ریاضت عظیم داشتند۔ گاه گاه به کلبهٔ ایں محب معتقد می رسیدند۔ اتفاقاً فصل زمستان بود و ہوا بغایت سرد سحری بود که حضرت خواجه آمدند و اثر ریاضت درویشان ظاہر بود۔ کہنه پوستینی در بر داشتند قوی مجرد و منقطع بودند۔ در آں ساعت فرمودند که مدت شش ماه بود که توجه بروحانیت اویس قرنی رضی الله عنه داشتیم و در صفت او سیری کردیم اینک ایں لحظه از صفت او بیروں آمدیم۔

نقل کرد خواجه علاء الحق والدین که بعنایت الہی از برکهٔ نظر مبارک حضرت خواجه ما قدس الله روحه بسیار چناں می بود که در قدم اول طالبان بدولت مراقبه و دوام آں حال مشرف می شدند و ہر چگاه آں نظر عنایت و تربیت ایشان زیادت شدی بدرجهٔ عدم می رسیدند و اگر ازاں نظر زیادت شدی بمقام فنای پیوستند و از خود بکلی فانی و بحق باقی می شدند۔ و دریں حال حضرت خواجه می فرمودند که ما واسطهٔ حصول دولت وصول ایم از ما منقطع می باید شد و بمقصود حقیقی پیوست،

در یافت خاطرهای شکستگان و خدمت فروماندگان و ضعیفان و کسانی که خلق با ایشان نظر ندارند می باید که مشغول کردی و مسکنت و نیاز پیش آری و من برآن اشارت بآن طریق مشغول شدم و مدتی برآن صفت سلوک کردم۔ باز فرمود اکنون می باید که برعایت و تیمار حیوانات ایستادگی نمایی و بر قدم نیاز باشی که ایشان نیز خلق خدای تعالی اند و نظر ربوبیت به نسبت ایشان نیز هست و اگر ریشی و جراحتی بر پشت و پهلوی ایشان باشد بتدبیر و علاج آن خود مشغول کردی و من بر موجب آن امر بآن خدمت قیام نمودم و فرصتی برآن مواظبت کردم و اگر در راهی مرا حیوانی پیش آمدی، توقف می کردم تا اول او گذرد بر و پیشی نمی کردم ——— و شبها روی خود را بر جای که نشان سم ستوران بودی بر زمین می مالیدم۔ مدت هفت سال برین منوال درین راه رفتم۔ باز فرمود که بخدمت سگان این درگاه از سر نیاز مشغول باش و از یشان طلب درین میان بسگی خواهی رسید که از و ترا سعادت خواهد رسید و من بآن اشارت این خدمت را غنیمت شمردم و ملازمت می نمودم، تا شبی یا روزی بسگی رسیدم۔ حال من دیگر بود۔ نیاز و تضرع پیش آن سگ بردم و گریه عظیم بر من مستولی شد۔ درین حال آن جانور را دیدم که پشت خود را بر زمین داد و روی بطرف آسمان کرد و هر چهار دست و پای خود را بر داشت و زاری و ناله از و شنوده می شد و من از راه شکستگی و مسکنت هر دو دست بر داشته بودم و آمین می گفتیم تا چندانکه آن جانور خاموش شد و بحالت خود باز آمد و هم درین اوقات روزی در وقت گرمگاه در فصل تموز از قصر عارفان بطرفی می رفتم۔ درآن حال آن جانور را که او را آفتاب پرست می گویند، دیدم که در جمال آفتاب حیران شده است و حالت استغراق دارد۔ از آن صفت او مرا ذوقی پیدا شد۔ در خاطر من آمد که از و درخواهم تا مرا بدین درگاه شفاعت کند باادب و حرمت تمام ایستادم و هر دو دست بر داشتم۔ آن جانور از حالت استغراق خود باز آمد و پشت خود را بر زمین نهاد و روی بآسمان کرد . . . و من آمین گفتم۔ باز فرمود بخدمت راههای باید که مشغول کردی۔ اگر در راهی چیزی ظاهر بود که سبب کراهت خلایق بود آنرا از نظر ایشان پوشیده سازی تا زیان زده نشوند۔ و من بآن عمل مشغول شدم و در آن هفت سال هرگز آستین و دامن من از خاک خالی نبود۔ بهر عملی که آن دوست خدای تعالی فرمود۔ من آن را از راه صدق بجای آوردم و نتیجهٔ هر یکی از آن عملها را در خود مشاهده کردم و ترقی تمام در احوال خود معلوم

[illegible] از خود بحقیقت بهتر دیدم تا بحدی که در طبقهٔ فضلات دکلیات نیز سیر کردم - در آنها نیز منفعتی
دیدم که در من نیست بفضلهٔ سگ رسیدم تصور کردم که شاید که در و منفعتی نباشد - مدتی نفس من برین
بود و بعد از آن معلوم کردم که در فضلهٔ سگ نیز منفعتی بوده است و هر چند تامل کردم در نفس خود هیچ نوع منفعتی ندیدم۔

؎ از هیچ کسی بجز خویشتن با خبرم | وز هیچ کسی به نیم الابترم
هر چند جمال خویشتن می نگرم | یک حبه نیرزد از قدم تا بسرم

دانشمندی را در خاطر گذشت که مجلس شریف ایشانرا بوجود خود ملوث سازم و بامداد بلقای ایشان
مشرف [illegible] بعضی از اصحاب کردند و فرمودند دوستی داشتیم - دانشمند روزی او را گفتم، گفتم
چه وقت که بصحبت کم مشرف می شوید فرمود نمی خواهم که مجلس شریف حضرت را بوجود خود ملوث سازم۔
او را گفتم جای غیر نیست بیا تا مصاحب ما را بینی او را بطرف خانه بردم سگ گرگین بود که با او صحبت
می داشتیم [illegible] دانشمند گفتیم که مصاحب ما این جانورست چه جای این حکایاتست که شما می گوید بیت ؎

سگ [illegible] باشد کو پیش سگ کویش | جانرا محلی بنید دل را قدری داند

[illegible] اگر نفس خود را صد بار از نفس فرعون بدتر نمی داند او درین راه نیست۔

نقل [illegible] از حضرت خواجه ما قدس الله روحه که فرمودند در اوایل جذبات و طلب مرا با یکی
از دوستان حق [illegible] ملاقات شد - مرا گفت از آشنایان می نمایی گفتم امید دارم که از برکهٔ نظر
[illegible] آن دوست خداوند عز و جل از من پرسید که معامله با روزی چون می کنی - گفتم اگر
[illegible] یابم صبری کنم تبسم کرد و گفت این سهل کاریست این مرتبهٔ عوام خلق است
[illegible] نفس خود را [illegible] در آری که اگر هفته نان و آب نیابد سرکشی نکند من تضرع کردم و از و
[illegible] فرمود مرا که در بیابانی در آری که امید نفس بالکلیه منقطع گردد و برین قدم تا سه
[illegible] چون روز چهارم شود بدامن کوهی خواهی رسید آنجا سواری ترا پیش خواهد آمد بر مرکب
[illegible] چون از سه قدم گذری ترا خواهد گفت ای جوان قرصی دارم بگیر تو بآن
[illegible] بعد از آن اشارت در بیابانی در آمدم و بهمان طریق رفتیم - چون سه روز گذشت
[illegible] رسیدم و آن سوار بدان کیفیت مرا پیش آمد بر و سلام کردم و از و در گذشتم سه
[illegible] آن التفات نکردم - باز فرمودند آن عزیز کرده خداوند عز و جل اکنون به

کہ بدولت صحبت خواجہ مشرف شدہ بود آں قصہ تاہل مرا بخدمت خواجہ عرض کرد۔ فرمودند خیر است می باید مشغول شدن و تمام کردن۔ جد من بر موجب نفس ایشاں سعی بلیغ نمود تا زود تر در حضور خواجہ آں خیر تمام شود۔ اما پدر من تاخیر کردہ بہ نیت آنکہ ترتیبی و تکلفی زیادتی بر موجب رسم و عادت در آں جمعیت خیر بکند و از ترک آں تکلف استنکافی می کرد و حضرت خواجہ فرمودند تکلف حاجت نیست زماں غنیمت است تاخیر نمی باید کرد۔ پدر من آں محل را نشناخت و خلاف نفس خواجہ کرد۔ و جد من از پدر من خستہ خاطر شد۔ بدیں جہت حضرت خواجہ از راہ کرم و بجہت نیاز جد من نزدیک اہل نسبت رفتند و فرمودند شما فرزند خود را بفرزند من بہاء الدین بدہیت و آں جماعت نفس خواجہ را عزیز داشتند و قبول کردند و پدر من بسبب تغیر خاطر خواجہ و ترک نفس ایشاں در اندک فرصتی مختل الحال شد و آں اسباب ظاہرۂ دنیاوی او در شکست و او را قوت آں تکلف رسمی نماند۔ و چوں خواجہ محمد بابا در پردہ شدند۔ جد من مرا بسمرقند برد و ہر کجا درویشی و اہل دلی می بود مرا بصحبت او می برد و بجہت من نیازمندی بی حد و اندازہ می کرد و بعد ازاں مرا بہ بخارا آورد و نسبت تاہل مرا تمام کرد و من در قصر عارفاں می بودم در اثنای آں از الطاف و عنایات بی علت الہی آں بود کہ کلاہ مبارک عزیزاں خواجہ علی رامیتنی قدس اللہ روحہ بمن رسید و حال من دیگر شد و قوی امیدوار شدم و فرمودند و ہم دریں فرصت خدمت سید امیر کلال قدس اللہ روحہ بقصر ہندواں تشریف حضور فرمودند و گفتند۔ حضرت خواجہ محمد بابا مرا وصیتی فرمودہ اند کہ در حق فرزند من بہاء الدین تربیت و شفقت دریغ نداری و گفتہ اند ترا بحل نکنم اگر تقصیر کنی۔ خدمت امیر سید نیز فرمودند بنا بر نفس خواجہ مرد نباشم اگر در وصیت حضرت خواجہ تقصیر کنم۔

نقل کردند حضرت خواجہ ما قدس اللہ روحہ فرمودند در ہمیں ایام بخواب دیدم کہ حضرت خواجہ حکیم اتا قدس اللہ روحہ کہ از کبائر مشائخ ترک اند مرا بہ درویشی سپارش می نمایند چوں بیدار شدم صورت آں درویش در خاطر من بود و مرا جدہ صالحہ بود والدۂ پدر۔ آں خواب را بایشاں گفتم فرمودند کہ فرزند ترا از مشائخ ترک نصیبہ خواہد بود۔ و من دایم طالب آں درویش می بودم۔ روزی در بازار بخارا با او ملاقات شد۔ پرسیدم نام او خلیل بود۔ در آں حال مجالسہ و مکالمہ با او میسر نشد و صحبت او دست نہ داد۔ چوں بمنزل رفتم و شام شد۔ قاصدی بیامد کہ آں درویش خلیل ترا می طلبد۔

کردم و ہر عملی را چناں کردم کہ کسی از مخلوقات بر آں واقف نشد۔ و در آں تاریخ کہ لشکر از طرف دشت بخارا آمد و مردم شہر و نواحی در حصار در آمدند۔ حضرت خواجہ ما قدس اللہ روحہ با جمعی از درویشاں کہ در جوار ایشاں بودند۔ روزی بر بامی کہ مسجد ساختہ بودند و در آنجا نماز بجماعت می گزاردند نشستہ بودند۔ اتفاقاً دو کس از طلبہ علم کہ از جملہ محباں ایشاں بودند آمدند۔ حضرت خواجہ ایشانرا فرمودند ایں بامہارا کہ دریں حوالی خلق مبرز ساختہ اند۔ پاک سازید۔ آنگاہ گفتند من جمیع مبرزہای مدارس شہر بخارا را پاک ساختہ کردہ بودم بہ تبر کشیدہ و چوں من ایں عمل خود را بدر ویشی گفتم۔ مرا گفت سہل کاری کردہ کہ بتبر کشیدہ من پاک کردہ بودم۔ ای خاطر نگاہ می باید داشتن۔ چوں بہ باغات[۱۸۳] جوی مولیاں رسیدہ بود در آنجا دوستی بودہ است از جملہ محباں و معتقداں حضرت خواجہ و در گذشتن بمنزل او نزول می فرمودند برہماں قرار معہود بہ منزل او فرود آمدند۔ اہل آں منزل بہ بشاشت و تفرع و مسکنت تمام پیش آمدند۔ چوں حضرت خواجہ قرار گرفتند در آں منزل صاحبۃ البیت را پسری بود۔ بغایت شکستہ و نیازمند و از جملہ صالحات قانیات ہر لحظہ بیروں می آمد و می درآمد و اضطراب تمام می کرد۔ خواجہ در آں اضطراب او و را گفتند بی دہشت و حجاب حقیقت حال بیان می باید کردن۔ آں نیازمند گفت۔ حال اینست کہ در خانہ سر شیر حاضر ست و ہر چند می طلبم قرص نمی یابم کہ در حال آں سر شیر را باآں قرص بخدمت حاضر کنم۔ در آں حال حضرت خواجہ روی بمن کردند و فرمودند آں قرص را کہ گفتہ بودیم نگاہ دار بیار تا خاطر ایں نیازمند جمع شود۔ دیدی ای پدر کہ عاقبت آں قرص عافیت بکار آمد۔ ہمچنیں امثال آں احوال از حضرت خواجہ دراں راہ مشاہدہ می افتاد۔ و اول احوال کہ از ایشاں معلوم کردم دریں رفتن بحضرت ایشاں بود۔ چوں حضرت خواجہ بہ قصر عارفاں رسیدند و در منزل جد و پدر من نزول فرمودند۔ مقدم ایشاں را غنیمت شمردند و تقرب بسیار نمودند۔ ژ دلیلی از عقل قائم نگشت گفتم فاضل تر آنست کہ خدای عزوجل وی را فضل نہد و ایں مقدار صحت ایمانرا بستد مباشد بہ ہمہ ایمان آریم و تفضیل بخدای عزوجل باز گزاریم و ایں طریق سلامت و فی التعرف قال محمد بن فضل رحمہ اللہ الملائکۃ افضل من جملۃ المومنین و فی المومنین من ھو افضل من الملائکۃ فکانہ فضل الانبیاء علیھم الصلوۃ والسلام و فی شرح التعرف معنی ایں سخن آنست کہ جملہ ملائکہ مومنین اند و مطیع و از آدمیاں مومن و کافر و مطیع و عاصی ہستند پس ملائکہ بجملہ فاضل تر باشند جد من

حال اوست و نظر بندگان خداوند عزوجل بالغ نظر حق سبحانه است بنگرید باین جماعتی که خشت می کشایند. بعضی چهار خشت را بر فرق و سوناف می نهند و بجایگی می رسانند و بعضی شش خشت را بر سینه می نهند و می کشانند. فرزند بهاء الدین درمیان ایشان بنگرید که دوازده خشت را از اول تا آخر بر سری نهد و بی ملال و کلال برغبت و نشاط خرامان خرامان بذوق و شوق می کشانند کاری که برای خداوند عزوجل می کند چنین و توفیق باین وجه در هر محلی رفیق او می گردد و برحسب مزید توفیق مزید نظر عنایت از حق سبحانه می باید و نظر بندگان خداوند عزوجل تابع نظر خداوندست عزّوجل در مزید نظر بحال او مرا صنعی و اختیاری نیست. آنگاه خدمت امیر در آن روز حضرت خواجه ما را قدس الله روحه طلبیدند و در آن مجمع روی بایشان کردند و ایشان ایستاده بودند و گفتند فرزند بهاء الدین نفس حضرت خواجه محمد بابا سماسی را قدس الله روحه در حق شما بتمامی بجای آوردم. گفته بودند آنچ از تربیت در حق تو بجای آورده ام در حق فرزند بهاء الدین بجای آری و دریغ نداری. چنان کردم و اشارت بسینه خود کردند و گفتند پستان برای شما خشک کردم با تربیت تمام و مرغ روحانیت شما از بیضهٔ بشریت بیرون آمد. اما مرغ همت شما بلند پرواز افتاده است اکنون اجازتست از هر جاکه بوی بمشام شما می رسد از ترک و تازیک طلبیت و در طلب کاری بر موجب همت خود تقصیر می کنید. حضرت خواجه قدس الله روحه از آن روز بتازگی بر نفس امیر در طلب در آمدند و بزبان حال و مقال می خواندند ؎

ای عاشق شوریده او باش طلب	این وعده که کردست که فرداش طلب
در غم اگرش نیابی در شادی جوی	سرگردانی گزین و هر جاش طلب

و بر موجب آن نفس هفت سال در متابعت و ملازمت مولانا عارف بودند و انواع مجاهدت در آن متابعت و ملازمت بر خود می گرفتند در دیک کران و آن نواحی می بودند. و بسیار اوقات با مولانا عارف مزدوری می کردند در عمارت رباط ملک و قصه های غریب عجیب در آن هفت سال بر ایشان می گذشت و چنان بر وجه تعظیم متابعت و ملازمت مولانا عارف می کردند. در آن هفت سال که در وقت طهارت بر لب آب بلندتر از مولانا عارف طهارت نمی ساختند و در راهها که با هم می رفتند قدم بر بالای اثر قدم ایشان نمی نهادند و بر موجب آن نفس نزد قثم شیخ رحمه الله رفتند که از مشائخ

ایام تیر ماه بود، پارهٔ میوه برگرفتم و نزدیک او رفتم - چوں او را دیدم خواستم که آں خواب را با او بگویم بزبان ترکی گفت آنچه در خاطر تست پیش ما عیانست، حاجت بیان نیست - حالت من دیگر شد و میل خاطر بصحبت او بسیار شد و در صحبت او احوال شگرف و چیزهای غریب عجیب مشاهده میشد ازو - و بعد از فرصتی درا پادشاهی مملکت ماوراالنهر مسلم شد و هر نوع سببی واسطه شد تا مرا ملازمت وخدمت او بایست نمودن و درآں اوقات ملازمت نیز[۱۸۵] چیزهای بزرگ ازو دیده شد و مرا شفقت بسیار می کرد و گاهی بلطف و گاهی بعنف مرا آداب خدمت در می آموخت و از آں جهت فوائد بسیار بمن رسید و درمقام سیر و سلوک دریں راه مرا قوی بکار آمد - و مدت شش سال بریں طریق در خدمت او بودم و بیش از ملک شش سال دیگر با او مصاحبت می افتاد - و بسیار وقت در حضور خواص بارگاه خود می گفت - هرکه از جهت رضای حق تعالیٰ مرا خدمت کند درمیان خلق بزرگ شود و مرا معلوم می شد که مقصود او کیست - بعد ازیں مدت چوں مملکت مجازی او را زوال شد و در لحظ آں ملک و خدم وحشم هباءً[۱۸۶] منثوراً و بتمامی دنیا و کار دنیا بر دل من سرد شد، بنجارا آمدم و در ریورتون که از دیههای بخاراست ساکن شدم -

نقل کردند که حضرت خواجه ما قدس الله روحه در مبادی احوال که در صحبت امیر سید کلال که کلاں تر اصحاب بودند - شیخ[۱۸۷] یادگار کن[۱۸۸] سروتی و مولانا عارف دیک کرانی و مولانا علاء الدین کن سروتی و دو کس دیگر را غیرتی شد، چوں نظر امیر[۱۸۹] را بخواجه زیادت می دیدند بحکم ع. و لکن عین السخط تبدی المساویا - بخدمت امیر ایں پنج کس حاضر شدند در غیبت خواجه - و خواجه را نکوهش کردند و بعضی احوال ایشاں را بر قصور حمل کردند - امیر ایں خوض کنندگان را جوابی نگفتند و درآں مجلس تا آنگاه یاران بالا و پستی شد که همه جمع آمدند و سبب شغل عمارت جماعت خانه وغیره از منازل دیگر .... بود - پانصد کس کما بیش جمع شده بودند و امیر بعضی را بآب کشانیدن و بعضی را بگل ساختن و بعضی را بخشت زدن و بعضی را بخشت کشانیدن درآں روز اجتماع مشغول کردند - حضرت خواجه ما با جمعی بخشت کشانیدن مشغول بودند - چوں نوبت آں کار بآخر آمد - درآں روز اصحاب حاضر بودند - درآں جمع خدمت امیر توجه بآں پنج یار خوض کننده کردند و گفتند شما در حق خواجه بهاء الدین یا فرزند بهاء الدین گمان بد می بریت و بعضی کارهای او را بر قصور حمل می کنیت شما او را نشناخته ایت - عنایت حق سبحانه قرین

تا نپنداری که این دریای ژرف   نیست دشوار و من آسان یافتم
صد هزاران قطره خون از دل چکید   تا نشان قطرهٔ زآن یافتم
شعله‌های عشق از سودای دوست   در دل عطار سوزان یافتم[۱۹۲]

نقل کردند که بعد از عیدی در آن روزهای عید اجتماعی عظیم بود نزد امیر سید کلال رحمه الله. از اطراف و نواحی اصحاب ایشان نزد ایشان جمع آمده بودند. امیر نشسته بودند. بر نزدیک تنشوبی و بر قفای ایشان حضرت خواجه نشسته بودند. یکی از آن جمع سر بر آورد و خدمت امیر را گفت صفت مردم اهل کمال می شنویم و در میان اصحاب شما همین بینیم که شامهای دوشنبه و شامهای آدینه وظیفه های ذکر علانیه را ملازمت می کنید و صفتی دیگر از صفات اهل کمال مطالعه نمی کنیم یا آنست که درین میان کسی از اهل کمال هست یا خود هستند و ما بینندهٔ حال ایشان نه ایم. خدمت امیر رحمه الله سر بر آوردند و گفتند هستند و هم زانو نشسته اید. اما شما بیننده نه آیت آنگاه طبق مویزی بود پیش خود آوردند و آن مویزها را می گردانیدند تا شش مویز اختیار کردند و بدست گرفتند. بعد از آن نام حضرت خواجه را گفتند و ایشان را طلبیدند. خواجه از قفای ایشان در مواجه ایشان بر لب تنشوبی حاضر شدند و ایستادند. خدمت امیر دستار را از سر مبارک خود برداشتند و چهار ته کردند و چهار کس از یاران را گفتند تا دو کس ازین طرف و دو کس از آن طرف خواجه ایستادند و بقوت هرچه تمامتر که داشتند آن دستار را بر میان خواجه بستند. آنگاه امیر خواجه را گفتند بطرف نخشب می باید رفتن بقشلاق خواجه مبارک بنزد مولانا بهاء الدین دیک کرانی و نشانی ایست میان ما و ایشان آن را آوردن و یک روز می باید رفتن و یک روز می باید باشیدن و یک روز می باید آمدن. و این شش مویز را بگیرید بجهت توشه سه روز. هر روزی را دو مویز. خدمت خواجه آن مویزها را بر دست گرفتند و روان شدند. چاشتگاه روان شدند از سوخاری و نماز دیگر یا میان دو نماز بقشلاق خواجه مبارک رسیدند. خواجه میفرمودند. چون دران روز نفس خدمت امیر روان شدم صفتی عجب و حالی بزرگ در من تصرف کرده بود و از خود بی خبر شده بودم و مطالعه می کردم که پنج گز و ده گز در یک قدم در نور دیده می شد. چون به منزل مولانا بهاء الدین رسیدند و پرسیدند ایشان در خانه نبودند در باغی بودند. بر در آن باغ رفتند

ترک بود و از خاندان خواجه[191] احمد یسوی[192] قدس الله روحه قثم شیخ رحمه الله در آن نزول ملاقات خربزه می خورد پوست خربزه را بسوی ایشان انداخت۔ ایشان از غایت حرارت طلب که درویشان بود، پوست را همچنان بر سبیل تبرک بتمامی می خوردند سه بار در آن مجلس پوست خربزه سوی ایشان بینداخت و ایشان بتمامی خوردند۔ در همان مجلس خادم شیخ در آمد و گفت سه شتر بیسراک و چهار اسپ غایب شده اند۔ شیخ اشارت بحضرت خواجه قدس الله روحه کرد و بترکی گفت او را محکم گیرید۔ چهار کس از مریدان چنان به هیبت درویشان افتادند که گوی خوف در میانست و میفرمودند حضرت خواجه قدس الله روحه هر اگرا شناخت مشایخ ترک نباشد هر آینه از آن طریقهای ایشان بکلی از ایشان نومید گردد و معترض شود۔ خواجه دو زانو در مراقبه در آمدند و متوجه گشتند بعد از ادای نماز شام خادم در آمد و گفت شتران و اسپان خود بیامدند بایں صفت دو سه ماه کما بیش در متابعت و ملازمت قثم شیخ رحمه الله بودند۔ آخر الامر ایشان را تشریف فرمود و گفت مرا نه بسر اند و هم توی و تو بر همه مقدم و سالها چون از نواحی نخشب بنجارا آمدی خواجه رعایت او کردندی و او گفتی این صفت طلبگاری که در تو می بینم در هیچ کس از طالبان و صادقان مطالعه نکرده ام و این قثم شیخ رحمه الله از غایت کرمی و کمال بے تعلقی که داشت در آخر حیاة روزی بینم شیخ که در شهر بخارا بود در نزدیکی مسجد[193] صرافان در آمد و انواع سوداها کرد و بیرون آمد و آثار صحت بر و ظاهر بود، بر دکانچه بنشست و از فرزندان و متابعان آنان که با او بودند همه را بخواند و گفت زمان نقل ما رسیده است کلمهٔ توحید را بر موافقت بگوییم و دیگران گفتند در حال جان تسلیم کرد۔

نقل کردند از حضرت خواجه ما قدس الله روحه که می فرمودند۔ چون از خدمت امیر آن نفس ظاهر شد که مرغ همت تو بلند پرواز افتاده است بتازگی در راه طلب قدم زن آن واسطهٔ ابتلا شد که اگر بر همان صورت متابعت امیری بودیم از ابتلا دور تر و بسلامت نزدیک تر می بود۔

آنچه من در عشق جانان یافتم — کمترین چیزها جانان یافتم
چون بدیدم آشکارا روی دوست — صد هزاران راز پنهان یافتم
چون در افتادم به پندار بقا — در بقا خود را پریشان یافتم
چون فرو رفتم بدریای فنا — در فنا در فراوان یافتم

الحس عن المحسوس والمدّ بالباطن فرح ونشاط وهزة وانبساط لتباعده عن عالم التفرقه والتميز واصاب النفس دهش وهيجان وولـه لتحيرنظره فى شهود الجمال وهذه الحالة تسمى سكو المشاركتها السكر الظاهر فى الاوصاف المذكورة الا أن السبب لاستتار نور العقل فى السكر المعنوى غلبة نور الشهود وفى السكر الظاهر غشيان ظلمة الطبيعة لأن النور كما يستتر بالظلمة يستتر بالنور الغالب كاستتار نور الكواكب لغلبة نور الشمس ـ والسكر حال شريف بفتور عليه صحوان ـ فالصحو الاول حضيض النقصان لافادة اثبات الحدث والسكر معراج السالكين لافادة محو الحدث والصحو الثانى اوج الكمال لافادة اثبات القدم كما قال وفى الصحو بعد المحو لم الث غيرها والصحو الثانى حال يصير مقاما ويكون اعز من السكر ـ والسكر الزايل فى الصحو الثانى هو الذى يظهر من مشاهدة جمال الصفات ولا يستقر حال الشهود الا هذه ـ والسكر الواقع فى الصحو الثانى هو الـذى يظهر من مشاهدة جمال الذات فلا يزول لعدم استقرار حال شهود الذات فى الدنيا وموطن استقرارها الاخرة ولا يحصل لاحد فى الدنيا الا لمحات يسيرة لى مع الله وقت عبارة عنها والرؤيه الموعودة لاهلها فى الآخرة هى هذه ويتردد الساير بين الصحو الاول المثبت للحدث والسكر الماحى لـه ويسمى هذه الحالـة تلوينا ومناط تلوينه الوجود الـذى هو مثار الصحو الاول والسكر لا يستغنى عن السكر مالم يخلص عن الصحو الاول وحال الشهود لا يدوم فى البداية بل يلوح ويخفى سريعا فلا يزول نوره بظلمة وجود السيار بالكلية فاذا استقر حال المشاهدة دام محو الحدث واثبات القدم وتسمى هذه الحالة تمكينا لدوام الوجدان وصاحب السكر لا يدوم وجدانه ويكون ما سوى تحت تصرف التلوين ـ ونيز گفته اند سکر عبارتست از رفع تمیز میان احکام ظاهر و باطن بسبب اختطاف نور عقل در اشعه نور ذات وبیان این آنست که اهل وجد دو طائفه اند محبان ذات و محبان صفات و منشا وجد اولیان انوار ذاتست و منشار وجد اخریان عالم صفات و در وجد محبان صفات فترات و وقفات بسیار اتفاق افتد بخلاف وجد محبـان ذات بسبب عموم ذات و خصوص صفات و

مولانا بیروں آمدند و بیش از آنکه خواجه سخن گویند گفتند خدمت امیر شما را فرستاده اند و نشانی است میان ما و ایشان آنرا طلبیده اند- امروز بباشید . . . . : روز سیوم شما را رواں سازیم- چوں روز سیوم شد گفتند نشانی آنست که کلاه مبارک عزیزان خواجه علی رامیتنی قدس الله سره رسیده بود میان ما و خدمت امیر ایشان مرا گفتند شما به نگاه داشتن ایں کلاه اولی ایت و من ایشان را گفتم شما سزاوار تربیت- ہم چنیں چند کرت ایں نوع سخن میان ما و ایشان گذشت- آخر الامر ایشان گفتند ایں کلاه نزد شما بامانت باش کو ہرگاه محل آں در رسد از شما طلبیده شود- اکنوں محل آں رسیده است و طلبیده اند- چاشتگاه بود روز سیم آں کلاه را بحضرت خواجه سپردند و ایشان آں کلاه را در آں دستار خدمت امیر پیچیدند و از نخشب رواں شدند و میان دو نماز به بخارا بسوخاری رسید بخدمت امیر و آں شش عویز در دست ایشان بود و آں پرسنده از صفت اہل کمال در مجلس حاضر بود و آں حال را معلوم کرد و عذر خواست و اعتراف کرد که اہل کمال بوده اند و ہستند و قصور در بینائی ما بوده است-

نقل کردند که خدمت امیر روزی نشسته بودند و حضرت خواجه در صحبت ایشان بود- روی بخواجه کردند و فرمودند چوں استاد شاگرد را تربیت کند ہر آینه ایں خواہد که اثر تربیت خود را در شاگرد مطالعه کند تا او را اعتماد شود برآں که تربیت او جای گیر افتاده است و اگر خللی در کار شاگرد بیند چوں در حیوتست آں خلل را بانه به تربیت اصلاح تواند- آنگاه فرمود خواجه را که فرزند من امیر برہاں حاضر است و ہیچ کس دست بر و نه نهاده است و تربیت معنوی نکرده در نظر من به تربیت او مشغول شویت تا آں اثر را مطالعه نمایم و مرا بر صفت شما اعتماد شود- حضرت خواجه مراقب نشسته بودند و متوجه خدمت امیر شده و از غایت ادب در امتثال امر متوقف گشته- خدمت امیر فرمودند توقف نمی باید کرد- حضرت خواجه امتثال امر ایشان کردند و متوجه باطن امیر برہاں شدند و بتصرف باطن او مشغول شدند- در حال آثار آں تصرف بر باطن و ظاہر امیر برہاں ظاہر شد و حالی بزرگ درو پدید آمد و اثر سکر حقیقی ظاہر شد که گفته اند-

السکر دهش یلحق سر المحبة فی مشاهدة جمال المحبوب فجأة لأن روحانیة الانسان التی جوهر العقل لما انجذبت الی جمال المحبوب بعد شعاع العقل عن النفس و ذهل

الله روحه چوں سالک را بعد از بلوغ تفرقه میان دل و زبان شود یعنی اشغال ظاهره از اعمال باطنه مانع نیاید۔ وعمل باطن از شغل ظاهر حجاب نکرد و اجازت دعوت خلق بود بحق سبحانه و بلوغ سالک عبارتست از تصرف وجود فنا در وی و رسیدن بسیر فی الله که مقام جذبه است و چوں سالک تصرفات جذبات الوهیت را در خود دیده و مظہر صفت جذبه الہی شده لاجرم بصفت جذب در باطن دیگری تصرف تواند کردن و آں تصرف وی تصرف حق سبحانه باشد۔ وگفته اند حقیقت ولایت که باطن نبوتست تصرفست در خلق بحق و دین بحقیقت مظہر تصرف نبی است و علامت صحت حال ولی متابعت اوست ہر نبی خود را و متصرف بحقیقت جز یکی نیست۔ واولیاء عزلت را اگرچه واصل و کامل باشند چوں حوالت تکمیل دیگراں بایشاں نرفت۔ از اذواق طور نبوت بہره نبود واولیاء عشرت را که ماذون و مامور شده اند که بر طریق متابعت نبی خلق را بحق دعوت کنند از اذواق طور نبوت نصیب ست بر حسب مرتبه و درجه ہر یک۔

نقل کرد درویشی که حضرت خواجه ما قدس الله سرہٗ او را گفتند محمد مولانا سعدالدین از قرشی آمده است و بخانه مولانا محمد خوارزمی در کوی صفه نزول کرده بیا تا او را دریابیم و پرسش کنیم و یک سر نبات از بازار گرفتند و روان شدند۔ چوں نزدیک آں کوی رسیدند۔ دو برادر از معتقدان ایشاں پیش آمدند با کلاں ترمساره کردند و گفتند ضرر تر را دفع کن تا یا با نرود که او نقش ماندار دے

وقت آں آمد که ما باپاک بازاں دم زنیم
وز کرده جاہلاں دامن کشیم و خم زنیم

پسر نوح بابداں بنشست	خاندان نبوتش گم شد
سگ اصحاب کہف روزی چند	پی نیکاں گرفت مردم شد

نقل کردند که حضرت خواجه ما قدس الله روحه در قرشی در آمده بودند مولانا حسام الدین خواجه یوسف روح الله روحه با ایشاں بودند و شیخ شمس الدین[۱۹۵] کلال رحمه الله در قرشی بود۔ شیخ خسرو کرمینی با امیر نیکپی رحمها الله که از اصحاب خواجه بودند از کرمینه پیاده متوجه ایشاں شدند۔ چوں رسیدند و دریافتند در آں روزہا شیخ خسرو و امیر نیکپی به منزل شیخ شمس الدین رفتند، اختیار[۱۹۶] الدین که از اصحاب شیخ شمس الدین بود و در مقام وزارت او و فرزند عمه می شد۔ شیخ خسرو را ایشانرا نبرد۔ شیخ شمس الدین

ہر وجدی کہ از عالم صفات بود آں قوت ندارد کہ وجدی کہ از آثار انوار ذات باشد واجد ذات در بدایت وجد بجہت قوت وغلبۂ وارد مغلوب سلطنت حال گردد و بافشار اسرار الربوبیہ مبالاۃ ننماید۔ واما صحو عبارتست از معاودت قوت تمیز در نشاۂ ثانیہ اورا وجودی باقی بخشند کہ از لمعان انوار ذات متلاشی نگردد۔ پس عقل کہ رابطہ تمیز است معاودت نماید مطہر از لوث حدوث و باقی ببقاء حق سبحانہ و برزخی گردد میان روح ونفس تا بریک دیگر بغی نکنند و حکم جمع را با مستقر خود کہ عالم روحست راجع گرداند و حکم تفرقہ را با محل خود کہ عالم نفس است رد کند و تہذیب اقوال و ترتیب احوال و حفظ آداب و کتم اسرار ہر یک دیگر بارہ باز آید بر وجہی کہ از آفت زوال ایمن بود۔ و نیز گفتہ اند۔

السکر اسم یشار بہ الی سقوط التمالک فی الطرب وھذا من مقامات المحبین خاصۃ فان عیون الفناء لا تقبلہ ومنازل العلم لا یبلغہ والسکر مذکور فی الباب السابع من قسم الحقایق وھو القسم التاسع من الاقسام العشرۃ المذکورۃ فی منازل السائرین وسقوط التمالک عدم الصبر فالسکر یشار بہ الی زوال الصبر لاستیلاء سلطان الطرب وقوتہ۔ والسکر مخصوص بمقام المحبین لأن مقام المحبۃ ملتقی مقدمۃ العامۃ و ساقۃ الخاصۃ والعامۃ ھم المقیدون باحکام العلم والخاصۃ ھم الماخوذون بنور التجلی عن ید العلم والمحبۃ تتولد بین الھمۃ و الانس۔ والانس لا یکون الا لشھود المحبوب۔ والھمۃ لا تقوی الا بالعلم والمحبۃ اول اودیۃ الفناء والعلم یحکم بالوجود فیقع المحب فی الحیرۃ ومن علامات السکر أن یکون المحب غریقاً فی بحر السرور لا یفارقہ۔ کذلک المحب لا یفارق السرور ومن ذاق شیئا من المحبۃ علم صحۃ ھذا القول فنعم المحبۃ دائم وصبر المحب عن المحبوب ھایم والمحبۃ وان امتزجت لذاتھا بألم الشوق الا انہ ألم یطیب لصاحبہ بحیث لا یختار مفارقتہ ویلتذ المحب بألم الشوق لشدۃ تغلب ذلک الالم یعنی یلتذ بذلک الالم ایضا فتتضاعف اللذۃ بامتزاج الألم واحکام المحبۃ والسکر امور غیر مضبوطۃ لا یعرفھا الا من وقع فیھا وذاق طعمھا فحینئذ یصدق ما قلنا عن علم۔ و در کلمات قدسیہ حضرت خواجہ است قدس

مولانا امیر ابوبکر رحمه الله از آن سخن متاثر شدند و گفتند. شما صفت ایشانرا نمی دانید و نمی شناسید، نادانسته انکار می کنید. در همان حال بودند. شیخ ابراهیم مجذوب که آثار جذبه الهی از و خلق بسیار مطالعه کرده بودند و او در نواحی بخارا در آن طرف آب می بود و چند ترکی با خود می داشت و درین نواحی می گشت. و چون او روان می شد. ترکان در عقب او روان می شدند با شیخ رسید و تل ریگی بود بر آنجا بر آمد. و خدمت امیر ابوبکر رحمه الله در آن حال روی به طلبهٔ علم کردند و گفتند بروید تا بنید که از آن دیوانه چه بظهور می آید. طلبهٔ علم بامر ایشان رفتند و بر آن تل ریگ نزد آن شیخ ابراهیم نشستند. زمانی را روی بایشان کرد و تبسم کرد و آن ابیات مولانا روم را رحمه الله خواندن آغاز کرد که اول آن ابیات اینست ؎

تو نقش نقشبندانرا چه دانی　　　تو شکل پیکر جانرا چه دانی

و چون باین بیت رسید که ؎

درخت سبز داند قدر باران　　　تو خشکی قدر باران را چه دانی[۲۰]

روی بآن طالب علم کرد که انکار از و در وجود آمده بود.

نقل کردند که حضرت خواجه ما قدس الله روحه در آن فرصت که از بخارا متوجه نواحی کوفن شدند بحق گزاری مولانا[۲۱] قاضی سلطان که از جمله محبان و معتقدان ایشان بود و والد او درگذشته بود. چون بدیهی رسیدند که بر سر راه است و نزدیک قزل رباط است. جمعی از دور ظاهر شدند. حضرت خواجه فرمودند این جمع را با ما کاریست. اصحاب که بایشان بودند متعجب شدند. چون نزدیک رسیدند جمعی انبوه بودند. از آن دیه بیرون آمده و بر سر راه آمدند و گرد بر گرد اسبی که مرکب خواجه بود. صفی انبوه در آمدند و گفتند درین دیه پیری از مشائخ ترک و خاندان سید آتا رحمه الله اند که سال ایشان صد و بیست شده است و در صد و بیست و یک در آمده اند. و این جمع انبوه که می نمائیم همه متعلقان اوئیم از هر طرفی جمع آمده ایم. بعضی فرزند و بعضی نبیره و بعضی ازان فروتر هر نوع نسبتی با او داریم. فرزندی و دامادی و غیر آن مدتی مدید است که جمع آمده ایم بجهت بیماری با متعلقان چند و منتظر حال اوئیم و نمی رود و صحتی نیز نمی یابد که با دل فارغ از پیش او باوطان خویش باز گردیم شنودیم که حضرت شیخ از بخارا متوجه این نواحی شده اند سر راه گرفته ایم تا کاره

در آورد و شیخ خسرو را تعریف کرد و امیر پیکچی را تعریف کرد که بزرگ زاده[196] امیرزاده کرمینه است داماد
قاضی کرمینه است و از اصحاب شیخ بهاء الدین اند. شیخ شمس الدین با ایشان از حضرت خواجه شکایت آغاز
کرد و گفت بسفر حجاز با پای بکفش رفته ام و آمده و از عراق صفت مراقبه را من آورده و او را درین صفت
تربیت کرده و آموخته و اکنون مرا اختلاط با امرا شده است. امیرزاده عبدالله وغیره دو وقت من دیگر
شده و مرا تربیت نمی کند و شفقت برادری بجای نمی آرد و بانه در قرشی که جای منست بی اجازت
من در آمده است و تصرف آغاز کرده و بعد از شکایت این حکایت گفت که شیخ ابوسعید ابوالخیر قدس الله
روحه می خواست که در مشهد طوس در آید بنزدیک آن شهر رسیده استر شیخ بایستاد و نرفت. شیخ بفراست
چیزی معلوم کرد اجازت طلبید. آن درویش اهل دل گفت اجازت در آمدن هست اما اجازت تصرف
نیست. استر شیخ روان شد. شیخ در آمد و در آن شهر تصرفی نکرد. اما وقت بیرون آمدن از آن شهر
نظر شیخ بر سبدی بیفتاد که در آن سبد بیضه های مرغ بود. اثر آن نظر ظاهر شد و از هر بیضه فی الحال
چوزگان بیرون در آمدند خیر بدرویش علی باکو رسید. گفت شیخ تصرف کرد اما بهمان آنها که در مطبخ[197]
او طعامها می سازند او را بشوئید و بعد از مراجعت بمینه[198] حال همچنان واقع شد. شیخ خسرو و امیر پیکچی
بیامدند. حضرت خواجه در منزل نبودند. ما خواجه یوسف آن شکایت و آن حکایت را نقل کرد و خواجه یوسف
رحمه الله فرمودند عجب خر گرگین ما درین شهر در آمد و پیش گاه بر آمد. کسی را قوت منع ما نبود. کرا منع
استرها نبود. اگر در حضور من می گفت. جواب براستی می گفتم. درین میان حضرت خواجه در آمدند و پرسیدند
که چه سخن میگوئید شکایت شیخ شمس الدین را.

نقل کردند حضرت خواجه قدس الله روحه فرمودند اختلاطی که سبب قصور شده است. آنرا ترک می باید کرد
تا بسررشته معاملت پیش توان رسیدن. این مقدار را بگفتن و زیادتی تربیت چه حاجت مردم خود بکار خویش
سرگشته بر زآن نبود که با سررشته شود.

نقل کردند که مولانا امیر ابوبکر افشنجی رحمه الله که از جمله محبان و معتقدان حضرت خواجه ما بودند
قدس الله روحه روزی در افشنج نشسته بودند و جمعی از جوانان و طالب علمان مستعد که مستفید از ایشان
می بودند. در حضور ایشان نشسته در آن مجلس ذکر خواجه ما می گذشت. یکی از طلبه بر سبیل انکار گفت.
ایشان را ریاضتی نیست و شب بیداری نی و ذکری و سماعی و خلوتی نی. چنانکه مشایخ دیگر راست

بجواب و بحلم پیش آمد. شیخ یوسف حاضر شد و سفره حاضر کرد و آن متجبر را نصیحت کرد و تنبیه کرد از حال
ایشان که انس با حق تعالی ایشان را از اشتغال بخلق مانع آمد و قصوری که تصور کرده در آن متجبر
متحیر خجل شد و گوش گرفت و عذر خواست و بیرون آمد و آخر الامر به بدحالی از دنیا بیرون رفت۔

نقل کردند که حضرت خواجه بزرگ قدس الله روحه با جمعی از یاران به ریورتون رفتند و از آنجا
بطواویس و در آن جماعت خانه شیخ محمد درزی رحمه الله که از اصحاب ایشان بود نشسته بودند و
جمعی از ائمه مولانا ضیاء الدین دیک کران و غیر ایشان در آن مجلس بودند. شیخ محمد برخاستند و گفتند
درویشی درین نواحی پدید آمده است. شیخ حاجی شامی نام و نسبت به شیخ مختار خوارزمی دارد رحمه الله
و جمعی با او بیعت کرده اند. شیخ علاء الدین پسر شیخ شهاب الدین ترک وغیر او و بهر منزلی که بدعوتی یا غیر آن
حاضر می روند، تسبیحات و اذکار بر طریق جهری خوانند و آوازهای ایشان به گوش های ما می رسد و این
بدعت درین جایگه نبود و اکنون پیدا شده است و مولانا ضیاء الدین دیک کرانی رحمه الله این را منکر بودند
اما ساکت بودند اجازت نیست تا انکار کنیم و این بدعت را براندازیم. حضرت خواجه قدس الله روحه
فرمودند یاران درویش چه سخن می گوید. درویشی پیدا شده است و ذکر حق سبحانه می گوید. شاید غرض
وی صحیح بود. آبهای حرام در کوزه ها می کنند و درین کوچه ها می گذرند و آوازهای آن جمع بگوش تو می رسد
آن منکرات علی التحقیق را نمی توانی تغییر کردن و برانداختن به تغییر ذکر جهر که شاید که صحت غرض آن ذاکران
را بود در تو پیدا شده است. صبری باید کردن اگر رضای حق سبحانه در آن بود که این ذاکران بآن مشغول اند
روز بروز کمالات ایشان زیادت شود و ظهور ایشان بیشتر گردد و اگر رضای حق سبحانه در آن نباشد
آن جمعیت ایشان را مداری نخواهد بود. زود متفرق شوند و آثار ایشان نماند بسی . . . برنیامد که
آن جمع متفرق شدند و آن شیخ حاجی بطرف اند خود یا غیر آن رفت و . . . . . وفات کرد و آثار آن
جمعیت ها در آن نواحی نماند۔

نقل کردند که روزی حضرت خواجه ما قدس الله روحه در شهر بخارا در محلت دروازه سمرقند در
منزل مولانا سیف الدین خوارزمی رحمه الله بودند. در آن روز اجتماع اصحاب بود و بچند نوع طبخ
اشتغال می نمودند. بعد از طبخ اول حضرت خواجه ما مولانا سیف الدین خوارزمی را گفتند یک کاسه آش
بردار و اگر دو کاسه دیگر برداری هم می شود. سه کاسه آش بردار. آنگاه فرمودند کسی در راه

ازیشان بر آید۔ حضرت خواجہ قدس اللہ روحہ متوجہ گشتند بآں دیہ ایشان کہ بر نزدیکی آں رہ بود چوں ما
رسیدند در آمدند در محوطی کہ پیر بیمار در آنجا بود بر دکانچہ و آں محوط پر شدہ بود از جماعت ضعفا
کہ متعلق باو بودند۔ چوں خواجہ نزد او رسیدند ضعیفہ را کہ بزرگ تر آں ضعفا بود از فرزندان او فرمودند
تا نشست و پیر پشت بر سینۂ او نہاد و دست از لحاف بیروں کرد و خواجہ را دریافت و مرحبا گفت و خواجہ نیز
جواب سخن او گفتند پیر گفت بترکی۔ چوں قدم شما اینجا رسید سخنی فرمایید۔ خواجہ با سخن در آمدند و
بترکی سخن آغاز کردند بروز زانو نشستہ می فرمودند۔ اول عالم بر عالم دین تخلیش راق دور ہم چنیں بہ بیان
فضیلت آں عالم و بقا آں عالم و بیان فنا ایں عالم و بی حاصلی ایں عالم می کردند و اورا بشارت می دادند کہ شمارا
آں عالم بہ ازیں عالم است و سخن ایشان دریں معنی بغایت گرم شد۔ پیر می گریست و آں ضعفا و جماعت
متعلقان او ہمہ می گریستند و خواجہ با اصحاب نیز می گریستند۔ دریں میان پیر سر برآورد و گفت بترکی
شیخ مرا مدد کردیت۔ اکنوں بطرف آں عالم رواں شدم۔ وقتی کہ باز گردیت بتربت من برسیت و فتحی
بکنیت۔ خواجہ برخاستند و رواں شدند۔ کساں پیر استدعا کردند فرمودند نفس پیر آں شد کہ وقت
بازگشتن منتظران باشید۔ چوں در بازگشتن بقرل رباط رسیدند۔ از حال آں پیر پرسیدند۔ گفتند بعد
از آں کہ پیر شمارا دریافت۔ روز دیگر نقل کرد و چوں در آں رفتن بقرل رباط رسیدند شیخ یوسف درویشی
بود در آں مکان در مقام خدمت حضرت خواجہ و اصحاب ایشان را تلقی نیک کرد۔ چوں نشستند کلید
انجیرستان را بیاورد و التماس کردند کہ دلان انجیر گشتی فرمایند و زمانی استراحت کنید تا او بطبخی
و خدمتی پردازد۔ خواجہ سخن او را قبول کردند۔ چوں او برخاست تحسین کردند و گفتند خدمت چنیں می باید
زندہ دل است و بینا و محل شناس و ہرچہ در خاطر داشت ظاہر کرد۔ چوں از استراحت برخاستند
و اجازت خواست کہ سفرہ را ہمیں جا بیارد یا بمنزل قدم می برید۔ اختیار او را دادند۔ گفت آں بہ کہ
قدم شما بمنزل بندہ برسد رفتند و تناول طعام فرمودند و نماز پیشیں ادا کردند اجازت طلبیدند گفت
نی، شام اینجا بسر بریت و بامداد بر خنکی ہوا رواں شوید، قبول کردند۔ بعد از نماز پیشیں با اصحاب در مقام
حضور در آں مقام نشستند۔ غایب حاضر دراں زماں یکی از اہل حرمت کہ حکومت آں نواحی داشت
و صفت تجبر و تکبر بر و غالب بود، در آں باچندکس و نشست باو التفات نہ فرمودند و آں حضور
غیبت را نگذاشتند۔ و در غضب و سخن پریشان آغاز کرد و تہمت سر بدالی بنہاد ہم ملتفت نشدند

نشده است۔

تمّ بعون الله تعالیٰ فی شهر جمادی الاولیٰ
سنة ست وخمسین وثمان مائة علی ید
العبد الفقیر عبد الرحمن الجامی تاب الله علیه

اند از دور می آیند و فرمودند یک کس از آن سه آینده آش خواهد خورد و او را از طریقۀ ما بهره خواهد بود و دو دیگر آش نخواهند خورد و از طریقۀ ما بی بهره خواهند ماند۔ آن طبخ آخر شد و بطبخ دیگر مشغول شدند فرصت امتدادی یافت د شوند کا (کذا) آن سخن منتظر ظهور آن می بودند و هم بعضی را بهر طرفی می ...... صحبت در آخر روز کس حاضر شد و آثار مشقت راه بر ایشان ظاهر بود سلام گفتند و حضرت ایشان را دریافتند و به نشستند بر طرف حضرت خواجه با مولانا سیف الدین خوارزمی سپاره می کردند و می گفتند آن دو ناخورنده را از این سه کس می شناسی۔ مولانا سیف الدین می گفت نمی شناسیم۔ اما بر نظر فراست شما پوشیده نخواهند بود۔ همچنین سپاره می کردند در باب آیندگان و آنگاه فرمودند تا آن سه کاسه آش حاضر کردند و در پیش آن سه کس نهادند۔ یک کس خوردن آغاز کرد و سخن نگفت و آن ... وحشی بود رحمه الله و بنظر قبول حضرت خواجه ما قدس الله روحه مشرف گشت و از آن دو کس دیگر یکی گفت۔ آش را چه کنم من بطلب آمده ام۔ اول معینی بمن نمایند و نخورد۔ و دیگری گفت ما از راه دور رسیده ایم ماندگی ما را دریافته است۔ این آش ما را آش نمی شود۔ اول ما را استراحتی فرمایند۔ حضرت خواجه قدس الله روحه آن دو کس را در محل خلوتی با ستراحت مشغول ساختند۔ و بعد از آن با یاران گفتند این دو کس دیگر نزد ما نخواهند آمد و همچنان واقع شد۔ حاضران ازین قصه در تعجب شدند۔

نقل کردند که روزی در حجرۀ مسجد صرافان بودند و سید علی بخیاطت جامۀ ایشان مشغول بود۔ با او عتاب می کردند و مقصود ایشان فهم می شد که از آن عتاب دیگری بود و در اثنای آن عتاب خواجه علاء الدین و مولانا سیف الدین خوارزمی رحمهما الله در آمدند۔ روی با یشان کردند و گفتند مقصود من ازین عتاب فلانی است از سوء خلق او خلق بسیار از راه حق عز و جلا اعراض خواهند کرد و غرض ایشان تادیب و تهذیب بود۔ از دوستی معتمد شنیده شد که حضرت خواجه ما قدس الله روحه کرت دوم مولانا جلال الحق والدین خالدی کشی روح الله تعالی روحه در آن ایام که حضرت خواجه ما قدس الله روحه کرت دوم بحجاز رفته بودند متوجه جانب نسف شدند۔ از ایشان سوال کردند۔ ببخارا نیز خواهید رفت۔ فرمودند بخارا چه رویم۔ خواجه بهاء الدین آنجا نه اند۔ از ایشان پرسیدند نسبت سلوک طریقه خواجه بهاء الدین از متاخران مشایخ بطریقه که مناسبت دارد۔ فرمودند سخن از متقدمان گوییت۔ دویست سال زیادتست تا این نوع ظهور آثار ولایت که بر خدمت خواجه بهاء الدین بعنایت الهی شده است بر هیچکس از مشائخ طریقت از متاخران

حواشی

○

حضرت مولانا نورالدین عبدالرحمن الجامی لقب اصلی ایشان عماد الدین است ولقب مشهور نورالدین۔ ولادت ایشان از خرجرد جام بوده است وقت العشا الثالث والعشرین من شعبان المعظم بسنة سبع عشر وثمان مائة چنانچه از قصیده رشح بال بشرح حال که مشتمل است بر مجملی از وقایع حالات ایشان از مدت حیات چنین فرموده اند۔

قطعه بسال هشتصد وهفده زهجرت نبوی ❊ که بروز مکه بیثرب سرادقات جلال

زاوج قله پروازگاه عز وقدم ❊ بدین حضیض هواست کرده ام پروبال

ابتدا مرض ایشان روز یکشنبه سیزدهم ماه محرم الحرام سنه ثمان وتسعین وثمان مائة بود ودر صباح جمعه که روز ششم عروض مرض بود نبض ایشان ساقط شد۔ وچون بانگ نماز جمعه دادند نفس مبارک ایشان منقطع شد۔

غوث آفاق حضرت جامی ❊ کان من مقلة الورا نورا

چون عنان تافت از دیار فنا ❊ گرد در کعبه بقا اورا

سال وماه ووفات وروز شد ❊ هژدهم روز ماه عاشورا

۸۹۸ (من رشحات)

[۱] محمدبن محمدالبخاری، درمحرم الحرام سنه ۷۱۸ هجـ متولد شد. خدمت محمد باباسماسی ایشانرا بفرزندی قبول کردند و تعلیم آداب طریقت بحسب صورت ازسیدامیرکلال کسب یافته. امابحسب حقیقت ایشان "اویسی" بوده اند و تربیت ازروحانیت خواجه عبدالخالق غجدوانی یافته اند. وفات ایشان درشب دوشنبه سیوم ماه ربیع الاوّل هفتصدو نود و یک بوده است. (نفحات الانس ۴۳۹-۴۴۵، رشحات عین الحیات ۱/۹۵، رسالهٔ قدسیه، تاریخ کملا ۴۴۲، سفینة الاولیا ۷۸، خزینة الاصفیا، فرهنگ معین ۶/۲۱۶۰)

[۲] ازفرزندان خواجه حافظ الدین ابونصرمحمدبن محمدالحافظی البخاری م ۸۶۵ هجـ بودند.

[۳] الفجر ۸۹.

[۴] محمدبن محمدالبخاری، ازکبار اصحاب خواجه بهاءالدین بوده. بعضی ازکلمات ایشانراکه درمجالس صحبت می فرموده اند، حضرت خواجه پارسا (۷۵۶ هجـ - ۸۲۲ هجـ) درقیدکتابت می آورده بودند. وفات ایشان بعد ازنماز خفتن شب چهارشنبه بستم رجب ۸۰۲ هجـ بوده است وروضهٔ مطهرهٔ ایشان درده چغانیان است. (رک نفحات الانس ۴۴۵-۴۴۸، سفینة الاولیا ۸۰، تاریخ کملا ۴۴۹)

[۵] الحاوی للفتاوی للسیوطی ۲/۱۰۱، الاسرارالمرفوعه لعلی قاری ۲۷۶

[۶] یارغارحضرت رسالت ؐ وخلیفهٔ اوّل ازاسلام وافضل الناس. درمناقب ایشان متعددکتابها تصنیف شده اند.

[۷] ابن ماجه (زهد) ۴

[۸] وی ازخلفاء خواجه محمود است ولقب ایشان درین سلسله حضرت عزیزان است وایشانرا مقامات عالیه وکرامات ظاهره بسیاربوده قبرایشان درخوارزم مشهوراست. (رک نفحات ۴۳۴، رشحات ۱/۶۲، سفینة الاولیا ۷۷، ریاض العارفین ۱۷۶.

[۹] این ابیات ازحضرت عزیزان خواجه علی رامیتنی منسوب است. ومصرع اوّل ازبیت دوم چنان ضبط شده است ع زینهارازصحبتش گریزان می باش. ریاض العارفین ۱۷۶.

[۱۰] الحدیث

[۱۱] رومی: دیوان کبیر ۲/۱۷۲

رشحات ۲/۲۰، فرهنگ معین ۵/۲۴۵۔

۲۷ـه مهم نخشب معروف است که در قرن نهم بنام قرشی موسوم شده، شهری بوده است در ماوراء النهر بمسافت چهار روز از بخارا و هشت روز از بلخ۔ رشحات ۲/۳۶، فرهنگ معین ۶/۲۰۸۲

۲۸ـه شهری که در ماوراء النهر میان سمرقند و بخارا که در قرن وسطی نخشب نام داشت و اعراب آنرا النسف می گفتند۔ و در قرن دهم یعنی در سال ۹۱۸ هجر در کنار آن جنگی میان سپاهیان قزلباش بفرماندهی امیر نجم ثانی و سرداران اوزبک درگیر شد که منتهی بشکست لشکریان اوزبک گردید۔ فرهنگ معین ۶/۱۴۴۸، رشحات ۲/۲۱۔

۲۹ـه المجادله ۲۱

۳۰ـه رومی: غزلیات شمس تبریزی ص ۲۰۲

۳۱ـه منطقه غربی شبه جزیرهٔ عربستان است که در امتداد بحر احمر قرار دارد و اکنون قسمت آباد و پر جمعیت کشور پادشاهی عربستان است۔ شهرهای مهم و تاریخی آن مکه و مدینه است۔ فرهنگ معین ۵/۴۵۵۔

۳۲ـه خواجه عارف ریوگردی از خلفای خواجه عبدالخالق غجدوانی بوده است و سلسلهٔ نسبت ارادت حضرت خواجه بهاء الدین نقشبند بخواجه عارف می رسد۔ در سال ۷۵۵ هجر۔ این جهان فانی را الوداع گفت۔ (نفحات ۳۹۳، رشحات ۱/۸۵، رسالہ قدسیہ ۴۶، سفینہ ۷۶، تاریخ کملا ۲۰۴)

۳۳ـه الحدیث

۳۴ـه عراقی: دیوان عراقی ۲۵۱

۳۵ـه ابوالمغیث الحسین بن منصور الحلاج البیضاوی از مستان و مشتاقان این طریقت بود۔ حالی قوی و همتی عالی داشت۔ در سنه ۳۰۹ هجر شهید گشت (رک نفحات الانس ۱۶۸، کشف المحجوب ۱۳۶، مجالس العشاق ۹۳ خزینۃ الاصفیا ۲/۱۷۸، سفینۃ الاولیا ۱۴۲)

۳۶ـه ایشان طیفور بن عیسی ابویزید بسطامی اند۔ از اقران احمد خضرویه و ابوحفص و یحیی معاذ است۔ وفاتش در سنه ۲۶۱ یا در ۲۳۱ یا در ۲۳۴ هه۔ عبدالرحمن جامی اوّل را درست دانند۔ قبرش در بسطام است (رک نفحات الانس ۶۲، مجالس العشاق ۷۷)

۳۷ـه ابویعقوب، امام عالم عارف ربانی، صاحب الاحوال والمواهب الجزیله والکرامات والمقامات الجلیله مشهور آنست که انتساب وی در تصوف به شیخ ابوعلی فارمدی است۔ در سن ۵۳۵ هجر فوت شد۔ مزار وی در مرو ظاهر و مشهور

۱۲ الفتح ۴۸

۱۳ ابویعقوب، امام عالم عارف ربانی، مشهور آنست که انتساب وی در تصوف به شیخ ابوعلی فارمدی است. در سنه ۵۳۵ هجو فوت شد. مزار وی در مرو ظاهر و مشهور است. (نفحات الانس ۴۲۸، سفینة الاولیا ۷۵)

۱۴ وی خلیفه حضرت عزیزان است و خدمت خواجه بهاءالدین نقشبند را نظر قبول بفرزندی از ایشان بوده است. (رک نفحات الانس ۴۴۳، رشحات عین الحیوة ۱/۷۳، سفینة الاولیا ۷۷.)

۱۵ دهی از دیه های بخارا است. بعده به قصر عارفان موسوم گردید.

۱۶ وی خلیفهٔ محمد باباسماسی است و خدمت خواجه بهاءالدین را نسبت محبت و تعلم آداب سلوک طریقت و تلقین ذکر ایشان است. وفات ایشان در سنه ۷۷۲ هجو بوده است (رک نفحات ۴۳۶، رشحات ۱/۷۵، سفینة الاولیا ۷۷، تاریخ تکملا ۴۲۹).

۱۷ مغشوش است.

۱۸ ایضاً

۱۹ ایضاً

۲۰ دهی است بیک فرسنگی بخارا که مولد و مدفن خواجه بهاءالدین محمد نقشبند بخاری است. رشحات ۱/۹۵

۲۱ شیخ الاسلام خواجه عبدالله انصاری را به لقب "پیر هری" یاد کرده شوند. پدر ایشان ابومنصور محمد انصاری اند، ارادت بخدمت پدر خود داشت. اصلش از هرات است. در سنه ۳۹۶ هجو متولد شد و در سنه ۴۸۱ هجو وفات یافت (رک نفحات الانس ۳۷۶، خزینة الاصفیا ۲/۲۲۵ مجالس العشاق ۱۱۰، ریاض العارفین ۵۰)

۲۲ مولانا روم: کلیات دیوان شمس تبریزی ۷۹-۸۰

۲۳ سعدی: گلستان ص ۳۴

۲۴ رباعی است، بیت اول سه

عیاران را به کوه باشد مفرش　　　عیارانه ای زکوی ما پای بکش

گمان است که این رباعی گفتهٔ سیف الدین باخرزی است (رسالهٔ عرفان در عشق، اوراد الاحباب ص ۱۱)

۲۵ الحدیث

۲۶ یکی از شهرهای بزرگ ماوراالنهر قدیم و پایه تخت دولت سامانی، اکنون جزو جمهوری ازبکستان است

سفینة الاولیا ۷۶، ریاض العارفین ۱۷۴) ۔

۵۳ قریه‌ای بود بزرگ از قرای بخارا بر شش فرسنگی ، مولد و مدفن خواجه عبدالخالق غجدوانی م ۵۷۵ ھجری بوده است ۔ رشحات ۱/۳۴، فرهنگ معین ۶/۱۲۴۴۔

۵۴ الاعراف ۷۔

۵۵ سنن الدارمی ۲/۳۲۰، فتح الباری ۴/۲۸۲، مشکل الآثار للطحاوی ۱/۲۹ الادب المفرد للبخاری ۱۲۸۸۔

۵۶ الکهف ۱۸۔

۵۷ کشف الخفا ۳/۳۲۳، اتحاف الساده ۱/۷۹، تذکرة الموضوعات ۲۲

۵۸ اتحاف الساده ۲/۲۸۴، الدر المنثور ۱/۲۶۱

۵۹ البقره ۲۲۲   ۶۰ الحدیث

۶۱ الحدیث   ۶۲ کنز العمال ۵۲۷۰، السلسلة الصحیحه ۱۰۵۵

۶۳ الحدیث   ۶۴ الترمذی، تفسیر سورة ۱۵، ۶

۶۵ فضل الله بن ابی الخیر سلطان وقت بود و جمال اصل طریقت و مشرف القلوب، در وقت وی همه مشائخ وی را مسخر بودند۔ ایشان از اصحاب شیخ ابوالفضل بن حسن سرخسی اند۔ در سنه ۴۴۰ ھجری از دنیا برفته۔ (ر ک نفحات الانس ۳۳۹، خزینة الاصفیا ۲/۲۲۸، مجالس العشاق ۶-۱۱۰)

۶۶ روم: غزلیات شمس تبریزی ۵۹۲، جای "مفلسانیم" صوفیانیم است ۔

۶۷ شیخ سعدی شیرازی: کلیات سعدی (بوستان) ص ۲۴۳

۶۸ عطار، دیوان عطار ۸۵   ۶۹ روم: غزلیات شمس تبریزی ۲۷۲

۷۰ مولانا روم می گوید ؎

صوفی ابن الوقت باشد در مثال   لیک صافی فارغست از وقت و حال

مثنوی دفتر سوم ص ۴۵۲

۷۱ الکهف ۱۸

۷۲ ناحیه‌ایست در آسیا که از شمال به سیبریه، از مغرب به بحر خزر، از جنوب به افغانستان، هند و تبت، از مشرق به منغولستان محدود است۔ اکنون بین اتحاد جماهیر شوروی و چین تقسیم شده ۔ فرهنگ معین ۵/۳۸۶

است۔ (رک نفحات الانس ۲۸۴، سفینة الاولیا ۷۵)

۳۸ رسالہ قدسیہ از تصانیف خواجہ محمد پارسا است۔

۳۹ النسار ۴

۴۰ ابوالقاسم الجنید بن محمد بن الجنید القواریری البغدادی مقبول اهل ظاهر و ارباب القلوب بودند۔ لقب ایشان سید الطائفہ است۔ ایشان خواهرزادۂ سری سقطی و مرید وی بود۔ در سنہ ۲۹۷ ھ از دنیا برفتہ۔ (رک نفحات الانس ۸۹، کشف المحجوب ۱۱۷)۔

۴۱ گفتۂ حسین بن منصور حلاج است۔

۴۲ الضحی ۱۱

۴۳ آل عمران ۴

۴۴ عبداللہ بن علی الطوسی، لقب طاؤس الفقرا، مرید ابو محمد مرتعش اند و سری سقطی و سهل تستری را دیده اند۔ تصانیف بسیار دارند، در سنہ ۳۷۸ ھ۔ رحلت فرمود، قبر ایشان در طوس است (سفینة الاولیا ۱۵۶)

۴۵ خورده است

۴۶ ایضاً

۴۷ مصرع اول چنانست ؎

پیش جوش عفو بی حد تو شاه (روم: کلیات دیوان شمس تبریزی ۸۸۶)

۴۸ شیخ سعدی شیرازی، این بیت ترمیم شده است۔ اصل آنست ؎

وگر بینم کہ نابینا و چاه است اگر خاموش بنشینم گناه است (گلستان ۱۳۵)

۴۹ شیخ سعدی شیرازی، در کلیات سعدی چنانست ؎

دوستی با پیل بانان یا مکن یا طلب کن خانہ ای در خورد پیل

۵۰ الحدیث

۵۱ لقب خواجہ علی رامیتنی

۵۲ روش ایشان در طریقت حجت است و مقبول هر فرق۔ گفتہ اند کہ خواجہ خضر علیہ السلام پیر سبق ایشان شد و خواجہ یوسف پیر محبت و خرقہ۔ در سنہ ۵۷۵ ھ وفات یافت و قبر ایشان در غجدوان است۔ (رک نفحات الانس ۴۳۱، رسالہ قدسیہ ۴۶)

۹۰ فرزند نخستین حضرت امیر سید کلال، در سال ۸۰۵ ھ از دنیا برفته۔ (رک رشحات ۵۵، رسالۂ قدسیہ ۶۵، تاریخ کملا ۴۵۲)۔

۹۱ سھل بن عبداللہ التستری، از کبرای این قوم و علمای این طایفہ است۔ شاگرد ذوالنون مصری است و صحبت داشتہ باخال خود محمد بن سوار، و از اقران جنید است۔ در سنہ ۲۸۳ ھ درگذشت۔ (رک نفحات الانس ۴۷، خزینۃ الاصفیا ۲/۱۶۲، سفینۃ الاولیا ۱۳۲)۔

۹۲ شھری بزرگ کہ در خوزستان امروز است و این تعریب شوشتر است۔ معجم البلدان ۲/۲۹، مرآت البلدان ۱/۴۹۸

۹۳ ابو یعقوب، از طبقۂ ثانیہ است، شیخ ری و جبال بود در وقت خویش، شاگرد ذوالنون مصری، و با ابو تراب نخشبی و یحیی معاذ رازی و غیر ایشان صحبت داشتہ۔ در سنہ ۳۰۳ ھ درگذشت۔ (رک نفحات الانس ۱۰۸، خزینۃ الاصفیا ۲/۱۷۵، سفینۃ الاولیا ۱۴۰، تاریخ کملا ۱۹۳)۔

۹۴ ابتداً ملازمت سید امیر کلال گرفت۔ بعدہ در صحبت و ملازمت حضرت خواجہ بزرگ پیوست۔

۹۵ ابوالقاسم عبدالکریم بن ھوازن قشیری صاحب رسالۂ قشیریہ و تفسیر لطائف الاشارات است۔ مرید ابو علی دقاق و استاد ابو علی فارمدی است۔ در سنہ ۴۶۵ ھ انتقال کرد۔ (رک نفحات الانس ۳۵۴، خزینۃ الاصفیا ۲/۲۲۵، تاریخ کملا ۲۶۱)۔

۹۶ ابوالشیص الخزاعی۔

۹۷ دھی بریک فرسنگی بخارا کہ بعدھا بنام قصر عارفان موسوم شد۔ رشحات ۲/۷۳۔

۹۸ در بخارا است۔ قندیہ و سمریہ ۳۳۔ ۹۹ الحدیث

۱۰۰ شیخ ابوبکر عبداللہ بن محمد المعروف بہ نجم دایہ، نجم الدین رازی ھم گفتہ بودند، مرید نجم الدین کبری م ۶۱۸ ھ و مجدالدین بغدادی ۶۰۷ ھ۔ در سنہ ۶۵۴ ھ وفات یافت۔ تصانیف وی تفسیر بحر الحقایق و سراج القلوب و سلوک ارباب النعم و حسرت الملوک و مرصاد العباد است۔ (خزینۃ الاصفیا ۹۲۲، نفحات الانس ۴۹۹، کشف الظنون ۵/۴۶۴)

۱۰۱ القصص ۲۸ ۱۰۲ الطور ۳۴

۱۰۳ از دیہ ھای بخارا است بر دو فرسنگی شھر۔ رشحات ۱/۵۔

۱۰۴ آل عمران ۳، النساء ۴۔ آیت چنانست الراسخون فی العلم۔

۱۰۵ ولادت ۶۰۴ ھ۔ وفات ۶۷۲ ھ، صاحب مثنوی معنوی۔

۷۳ من کلام سلیمان۔ در لسان العرب ۵/۱۱۹ چنانست: من اصلح جوانیته اصلح اللّٰه برانیته

۷۴ شیخ بہاءالدین نقشبند

۷۵ شاگرد مولانا نظام الدین هروی است و تربیت از روحانیت شیخ الاسلام احمد النامقی الجامی یافته است۔ در سنه ۷۹۱ هجو در گذشت (درک نفحات الانس ۵۷۶، ریاض العارفین ۱۳۴)

۷۶ از محال باخرز ایران و این نام را بصورت طیبات تحریف کرده اند۔ شیخ زین الدین ابوبکر تایبادی صوفی بزرگ قرن هفتم از انجا برخاسته است۔ رشحات ۲/۲۲۷۔

۷۷ مصنف ابن ابی شیبه ۲/۳۷۵، الحاوی للفتاوی للسیوطی ۱/۵۷۶

۷۸ ناحیه ای از ایران قدیم که اکنون جزء اتحاد جماهیر شوروی (تاجیکستان) است۔ فرهنگ معین ۵/۴۸۷، معجم البلدان ۲/۳۹۵۔

۷۹ مرکز دشت قبچاق در کنار رود ولگا و شمال بحر خزر و بالاتر از هشترخان۔ فرهنگ معین ۵/۴۴،

۸۰ شهرستانی است از استان دوم، محدود است از شمال بخط الرأس و کوه البرز، از جنوب بدشت کویر مرکزی، از شرق بشهرستان دامغان، از مغرب به بخش گرمسار و فیروزه۔ فرهنگ معین ۵/۹۰۱، معجم البلدان ۳/۲۵۱۔

۸۱ از محبان خواجه بہاءالدین محمد نقشبند بود۔

۸۲ کوشک مغان نیز گویند۔ در بیرون شهر بخارا بنا کرده بود۔ تاریخ بخارا ۳۷۔

۸۳ از اصحاب حضرت خواجه بود۔

۸۴ شهری در خراسان قدیم که امروز در شمال غربی افغانستان در کنار رود هری (هریرود) واقع است۔ در عهد پسران تیمور پایه تخت گردید و مولد خواجه عبداللّٰه انصاری است۔ فرهنگ معین ۶/۲۲۶۴

۸۵ بعد از تهران بزرگترین و پرجمعیت ترین شهرهای ایران است و از حیث آثار تاریخی از معروف ترین شهرهای ایران است۔ فرهنگ معین ۵/۱۵۴، معجم البلدان ۱/۲۰۶۔

۸۶ از مضافات بخارا، مولد شیخ ابوبکر محمد بن اسحق کلابادی صاحب کتاب التعرف است۔ رشحات ۲/۳۲۷، معجم البلدان ۴/۴۷۲

۸۷ از محبان حضرت ایشان بود۔

۸۸ قریه ای در خراسان بر شش فرسنگی از ابیورد۔ معجم البلدان ۴/۴۹۰

۸۹ در بخارا است۔ تاریخ بخارا ۱۱۳۔

۱۲۷ از محبان حضرت خواجه بزرگ بود ـ رشحات ۱/۱۴۲ ـ ۱۲۸ معجم البلدان ۵/ ۱۱۲ ـ

۱۲۹ از خادمان حضرت خواجه بود ـ ۱۳۰ الفاظ محو شده اند

۱۳۱ دهی بود در بخارا ـ فرهنگ ۶۶/۱۲۴۵ ـ

۱۳۲ ساکن غدیوت، از مریدان مورد توجه بهاء الدین نقشبند ـ فرهنگ معین ۶/۱۲۴۵ ـ

۱۳۳ الحدیث ـ ۱۳۴ شیخ سعدی شیرازی: دیوان غزلیات سعدی ۹۴۸ ـ

۱۳۵ خویشی مولانا عارف، از تابعان امیر خرد وابکنوی ـ رشحات ۱/۸۷ ـ

۱۳۶ امیر حسن نام، خلیفۂ اول از خلفاء خواجه محمود و از بزرگان زمان خود بوده اند ـ قبر وی در وابکنه است ـ رشحات ۱/۶۱ ـ

۱۳۷ دهی بزرگ است و سه فرسنگ از بخارا دور است ـ رشحات ۱/۹۵ ـ

۱۳۸ خلیفۂ اول مولانا عارف است و بعد از یشان بجای ایشان نشسته و به طالبان طریق تحقیق صحبت می داشته و خاطر بر جمعیت دلها می گماشته (رک رشحات ۱/۸۹) ـ

۱۳۹ از اصحاب شیخ شمس الدین بود ـ ۱۴۰ از مضافات بخارا بفاصلہ دوازده فرسنگ ـ رشحات ۱/۹۳

۱۴۱ مقتدای زمان خود بوده اند و عالم به علوم ظاهر و باطن و صاحب آیات و کرامات ـ شیخ صحبت و استاد حدیث حضرت خواجه بهاء الدین بوده اند ـ در سنه ۸۰۶ هجو رحلت فرمود (رک رشحات ۱/۹۳ تاریخ کملا ۴۵۳) ـ

۱۴۲ خلیفہ دوم اند از خلفای اربعہ خدمت امیر کلال ـ مولد و مدفن ایشان ده دیک کران است در سال ۸۰۴ هجو وفات یافت ـ (رک رشحات، تاریخ کملا ۴۵۱)

۱۴۳ دهی است از قصبه بزاره که تا شهر بخارا ۸ فرسنگ است ـ رشحات ۱/۸۵

۱۴۴ البقـره ۱۴۵ النور ۲۴

۱۴۶ اتحاف الساده ۱۰/۱۶۲، المستدرک للحاکم ۳/۷۴۳، فتح الباری ۱۰/۴۹۸

۱۴۷ از اصحاب دمساز و عاشقان جانباز حضرت سید عالم ﷺ است ـ و بخطاب احفظ صحابه سرفرازی یافت ـ وی از اهل صفه بود ـ چندین هزار حدیث از حضرت ﷺ روایت کرده اند ـ وفات ۵۷ هجو یا ۵۹ هجو (خزینۃ الاصفیا ۲/۱۲۱)

۱۴۸ وی از اصحاب شیخ احمد جورقانی است ـ در تسلیک طالبان و تربیت مریدان و کشف و وقائع ایشان شانی عظیم داشته ـ ولادت در شوال ۶۳۹ هجو بوده است و در بغداد در سنه ۶۹۵ هجو فوت شد ـ (رک نفحات الانس ۵۰۳، تاریخ کملا ۳۸۱) ـ

۱۰۶ه در ۱۰۷ه زمین ۱۰۸ه یکدگرند ۱۰۹ه دستاره ۱۱۰ه پیش

۱۱۱ه بردم: کلیات دیوان شمس تبریزی ۲۱۸، غزلیات شمس تبریزی ۲۵۷

۱۱۲ه البقره ۲

۱۱۳ه بغدادی الاصل، از طبقهٔ ثانیه و از اجلهٔ مشایخ آن وقت فقیه بود۔ وفاتش در سنه ۳۰۲ھ واقع شد۔ (ر.ک نفحات الانس ۱۰۵، خزینة الاصفیا ۲/۲، سفینة الاولیا ۱۸۴)۔

۱۱۴ه احمد بن محمد بن سهل بن عطا بن الادمی، بغدادی است و از علماء مشائخ و ظریفان صوفیان است، بسبب حلاج کشته شده در ۳۰۹ هجری یا ۳۱۱ هجری (ر.ک نفحات الانس ۱۵۸، خزینة الاصفیا ۲/۱۸۵)

۱۱۵ه محمد بن ابراهیم نیسابوری الاصل است، از طبقهٔ خامسه است، با ابوعثمان حیری و جنید و رویم و خواص صحبت داشته۔ چهل سال در مکه مکرمه مجاور بوده و در حرم بول نکرده۔ در سنه ۳۴۸ هجری برفته از دنیا۔ (ر.ک نفحات الانس ۲۴۸، خزینة الاصفیا ۲/۱۹۹، سفینة الاولیا ۱۵۱، تاریخ کملا ۲۱۸)۔

۱۱۶ه باشندهٔ خراسان، خراسان قدیم است که شامل خراسان فعلی ایران و ناحیه مشرق و شمالی آن تا ماوراءالنهر که کرسی آن در قرن نهم شهر هرات بوده است۔ رشحات ۲/۷۲۵، معجم البلدان ۲/۳۵۰۔

۱۱۷ه مقبره در بغداد بجانب غربی، از ینجا صلحای و صوفیان مدفون اند۔ معجم البلدان ۳/۳۷۴۔

۱۱۸ه در بخارا است، تاریخ بخارا ۱۱۳۔

۱۱۹ه از ملازمان و خادمان خواجه بزرگ بوده اند۔ (ر.ک رشحات ۱/۱۳۹)۔

۱۲۰ه برادر بزرگ امیر خرد وابکنوی است، معروف به میر کلان۔ وی هم از اصحاب خواجه محمود بوده است۔ رشحات ۱/۶۱

۱۲۱ه احمد بن محمد المدعو به معین الفقرا، وی مرید خواجه محمد پارسا نقشبندی بود۔ (فهرست موزه ملی ۶۹۷)۔

۱۲۲ه حضرت خواجه ایشان را ملاقات کرده و استفاده کرده اند۔

۱۲۳ه در کش است۔

۱۲۴ه شهری در ماوراءالنهر نزدیک قرشی (نخشب) که در قرون وسطی بنام "کش" نامیده می شد و در زمان امیر تیمور این شهر بنام شهر سبز نامیده شد که تاکنون باین نام باقی است۔ رشحات ۲/۷۲۲، فرهنگ معین ۶/۱۵۷۸

۱۲۵ه از جمله خدام حضرت خواجه بوده است۔ رشحات ۱/۹۹

۱۲۶ه از ملازمان حضرت خواجه بود۔

۱۷۵ ازاصحاب خواجہ عبدالخالق غجدوانی بودند، وفات ۶۵۷ ھجر ۔ رشحات ۱/۵۱، تاریخ کملا ۳۵۴

۱۷۶ بخاری الاصل، خلیفہ دوم خواجہ عبدالخالق غجدوانی اند۔ در سنہ ۶۲۸ ھجر رحلت فرمود۔ قبرایشان در بخارا برخاک ریز حصار نزدیک برج عیار واقع شد۔ (رشحات ۱/۱۵، تاریخ کملا ۳۲۵)۔

۱۷۷ ایشان افضل و اکمل اصحاب خواجہ عارف بوده اند۔ مولد ایشان انجیر فغنی است۔ ایشان در وابکنی مقیم بوده اند۔ قبر مبارک ایشان آنجاست۔ در بسیار از کتب انجیر فغنی نوشتہ و در بعضها انجیر فغنی، ولی در بعض کتب خواجہ محمود ابوالخیر فغنوی نوشتہ اند۔ (نفحات ۴۳۳، رشحات ۱/۵۹، سفینۃ الاولیا ۷۷، سلاسل طیبہ ۲۱، ضیاء القلوب ۱۵، مفتاح اللطائف ۱۱، شفاء العلیل ۱۸۲)

۱۷۸ از نجد بودند و قرن قبیلہ ایست کردی بدان قبیلہ منسوب اند — وفات ۳۲ ھجر یا ۳۳۷ ھجر یا ۳۳۹ ھجر۔ (خزینۃ الاصفیا ۲/۱۸، تاریخ کملا ۲۶)

۱۷۹ از کبار مشایخ و طبقۂ ثانیہ است۔ با ابوتراب نخشبی و احمد خضرویہ و ابن جلا صحبت داشتہ، و حدیث بسیار داشت و ویرا تصانیف بسیار است۔ (نفحات ۱۳۲، رشحات)

۱۸۰ جلال الدین خالدی ۱۸۱ الحدیث

۱۸۲ سیف الدین باخرزی، رسالہ در عشق ۹۷-۹۸۔ رباعی است بیت اول ہے

اندرہ عشق چوں وی پیدا نیست مستان شدہ ایم صبح می پیدا نیست

۱۸۳ جای در بخارا، امیر اسمعیل سامانی بر جوی مولیان سرایها و بوستانها ساخت۔ تاریخ بخارا ۳۳

۱۸۴ خواجہ بہاء الدین نقشبند با ایشان صحبت داشتہ، دوازدہ سال با ایشان بودند۔ (نفحات ۳۸۴، رشحات ۱/۹۷)

۱۸۵ ماوراء نہر جیحون بخراسان مراد است۔ معجم البلدان ۵/۴۵ ۱۸۶ الفرقان ۲۵

۱۸۷ خلیفہ سیوم امیر کلال است۔ امیر تربیت فرزند سیوم خود را کہ امیر شاه است حوالہ وی کردہ است و امیر شاه بواسطہ وی بدرجات عالیہ رسیدہ است۔ وفات ۸۰۰ ھجر۔ رشحات ۱/۹۰، تاریخ کملا ۴۴۷۔

۱۸۸ دهی است از ولایت بخارا بر دو فرسنگی شهر۔ رشحات ۱/۹۰۔

۱۸۹ از جملہ اصحاب کارکرده امیر کلال است و نام وی در مقامات خواجہ بہاء الدین نقشبند مذکور است۔ رشحات ۱/۹۲۔

۱۹۰ در نفحات الانس قثم بالثاء المثلثہ و در رشحات عین الحیات بالشین المعجمہ، از مشائخ ترک است از خاندان خواجہ احمد یسوی (نسوی) (نفحات ۳۷۴، رشحات ۱/۹۷)۔

۱۴۹ه کشف الخفا للعجلونی ۲/۲۴۴، الاسرار المرفوعه لعلی القاری ۲۹۹۔ ۱۵۰ه الحدیث۔

۱۵۱ه از محبان حضرت خواجه بود۔

۱۵۲ه پایه تخت کشور عراق، در ساحل دردجله و سابقا پایتخت خلفای عباسی بوده۔ فرهنگ معین ۵/۱۱۰۲۔

۱۵۳ه از بیوتات سلطنتی در زمان تیموریان در شهر هرات۔ رشحات ۲/۷۲۰۔

۱۵۴ه قریه ایست از قرای بخارا۔ معجم البلدان ۴/۵۰۔

۱۵۵ه قصبهٔ بزرگی است مشتمل بر دهات بسیار و تا شهر بخارا دوازده فرسنگ است۔ رشحات ۱/۱۵۷،
معجم البلدان ۴/۴۵۶۔

۱۵۶ه دشت و ناحیه در شمال بحر خزر۔ فرهنگ معین ۵/۱۴۳۷۔

۱۵۷ه ایشان از خلفای حضرت خواجه بهاء الحق والدین قدس سره اند۔ تذکرہ و سمریه ۱۸۲۔

۱۵۸ه در شهر بخارا است و ابومحمد خفاف از اصحاب ابوالحسن مزین بوده است۔ نفحات ۲۷۵۔

۱۵۹ه از محبان حضرت خواجه بود۔ ۱۶۰ه از قرای بخارا۔ معجم البلدان ۳/۱۱۵

۱۶۱ه از جملهٔ اصحاب حضرت خواجه است۔ رشحات ۱/۷۸

۱۶۲ه البقره ۶۱ ۱۶۳ه القصص ۱۲۸

۱۶۴ه صاحب طبقات الصوفیه و تفسیر بحر حقایق، مرید شیخ ابوالقاسم نصرآبادی۔ وفات ۴۱۲ هجـ۔ نفحات ۳۵۳،
خزینة الاصفیا ۲/۲۱۵، سفینة الاولیا ۱۵۹، تاریخ کملا ۲۴۴۔

۱۶۵ه شهری در ماوراء النهر قدیم در نزدیکی ساحل رود جیحون که امروز جزو جمهوری تاجیکستان است۔ رشحات
۲/۷۲۲، معجم البلدان ۲/۲۶۔ ۱۶۶ه الحدیث

۱۶۷ه نخوانده شده ۱۶۸ه ایضاً ۱۶۹ه ایضاً ۱۷۰ه ایضاً

۱۷۱ه عراقی: دیوان ۳۴۳، جای "چنین"، "گر" آمده۔

۱۷۲ه عراقی: دیوان ۱۶۹، بیت اول چنانست ~

با عشق تو ناز در نگنجد جز درد و نیاز در نگنجد

۱۷۳ه شیخ سعدی شیرازی: دیوان غزلیات ۹۹۴

۱۷۴ه از کبار تابعین بودند، وفات ۱۲۳ هجـ۔ (رساله قدسیه ۱۹۱، تاریخ کملا ۸۷)۔

فهارس متفرقه

۱۹۱؎ یسوی در نفحات بالیاء و در رشحات نسوی بالنون ضبط شده است۔ خلیفۂ سوم بودند از خلفای خواجہ یوسف همدانی و ترکان ایشان اتا یسوی گویند۔ صاحب آیات و کرامات جلیله و مراتب و مقامات رفیعه بودند۔ مولد ایشان یسی است و قبر مبارک آنجاست، وفات ۵۶۲ ھجر۔ (نفحات ۳۴۳، رشحات ۱/۱۸، سفینۃ الاولیا ۷۶، تاریخ کملا ۳۸۹۔

۱۹۲؎ یکی از شهرهای ترکستان۔ رشحات ۱/۱۷ ۱۹۳؎ در بخارا است۔ تاریخ بخارا ۱۱۳

۱۹۴؎ عطار: دیوان ۳۹۷۔

۱۹۵؎ از کبار اصحاب امیر کلال است۔ در عراق با مشایخ وقت صحبت داشته است سفر حجاز کرده بوده است، و آن راه را از قرشی پیاده بر تہ کفش رفته۔ رشحات ۱/۹۲

۱۹۶؎ از محبان شیخ شمس الدین کلال بود۔

۱۹۷؎ علی محمد بن عبداللہ معروف بابن باکو، در جوانی شیخ ابو عبداللہ خفیف را دیده اند۔ و با استاد ابوالقاسم قشیری و شیخ ابوسعید و شیخ ابوالعباس نہاوندی ملاقات کرده بود۔ وفات در شیراز ۴۴۲ ھجر۔ سفینۃ الاولیا ۱۶۲، خزینۃ الاولیا ۱۶۳، خزینۃ الاصفیا ۲/۲۲۹۔

۱۹۸؎ مرکز خاوران که ناحیہ ای بوده است در خاوران در حاشیہ بیابان مرد۔ مولد شیخ ابوسعید ابوالخیر بوده است۔ فرهنگ معین ۶/۲۰۸۲۔

۱۹۹؎ دیوانہ ای عجیب بود۔ ویرا احوال و کرامات عجیب می گفتند۔ چند روز هیچ نخورد و وقت باشد کہ بیک دفع صد من بخورد۔ (نفحات ۵۵۱)۔

۲۰۰؎ روم: کلیات دیوان شمس تبریزی ۹۸۶

۲۰۱؎ از دانشمندان متبحر و عالم بعلوم ظاهری و علوم این طایفہ، سفر حجاز کرده بودند۔ (رشحات ۲/۶۲۰)

۲۰۲؎ محلی است در صفت فرسنگی بخارا کہ آنرا ذات السطوادلیس وار تودھم گویند۔ رشحات ۲/۶۳۰، فرهنگ معین ۵/۵۵۸

۲۰۳؎ درمباد حال از محبان و مخلصان حضرت خواجہ بزرگ بوده است۔ لیکن در آخر کار صورتی عجیب و غریب روی نموده کہ از شرف صحبت و خدمت حضرت خواجہ محروم و مہجور شده و از دل مبارک ایشان دور افتاد۔ رشحات ۱/۱۳۶۔

الف؎ عبارات در حاشیہ ب؎ ایضاً ج؎ ایضاً د؎ ایضاً

••

فهرست نام‌های اشخاص

فہرست احادیث نبوی

***

فہرست آیات قرآنی

❊❊

فهرست مصرع ثانی

فہرست اقوال بزرگان

**

فهرست نامه‌های جای‌ها

۱۸۔ رسالہ قدسیہ : خواجہ محمد پارسا، تدوین ملک محمد اقبال، پاکستان، مرکز تحقیقات فارسی پاکستان و ایران، راولپنڈی، ۱۹۷۵ء
۱۹۔ رشحات عین الحیات جلد اول و دوم : علی بن حسین واعظ کاشفی، تدوین دکتر علی اصغر معینیان، بنیاد نیکوکاری نوریانی
۲۰۔ ریاض العارفین : رضا قلی ہدایت، تہران، ۱۳۱۶ھج
۲۱۔ سفینۃ الاولیا : دارا شکوہ، کانپور، نولکشور، ۱۸۸۴ء
۲۲۔ ضیاء القلوب : شیخ علی ابراہیم صوفی، کانپور، محمود المطابع، ۱۳۲۰ھج
۲۳۔ غزلیات شمس تبریزی : مولانا جلال الدین رومی، باہتمام منصور مشفق
۲۴۔ فرہنگ معین جلد ۵، ۶ : دکتر محمد معین، تہران، ۱۹۸۲ء
۲۵۔ فہرست مخطوطات شیرانی جلد دوم : دکتر محمد بشیر حسین
۲۶۔ فہرست مشترک (عرفان) : منزوی، پاکستان
۲۷۔ فہرست نسخہ ہای خطی جلد دوم : محمد حسین تسبیحی
۲۸۔ فہرست نسخہ ہای خطی فارسی موزہ ملی پاکستان کراچی، سید عارف نوشاہی، پاکستان، ۱۹۸۳ء
۲۹۔ قندیہ و سمریہ : محمد بن عبدالجلیل سمرقندی و ابو طاہر خواجہ سمرقندی، بکوشش ایرج افشار، تہران، ۱۳۶۷ھج
۳۰۔ کشف الخفا ۱-۲ : اسماعیل بن محمد العجلونی، بیروت
۳۱۔ کشف الظنون : حاجی خلیفہ، مصر
۳۲۔ کشف المحجوب : ابوالحسن الہجویری، تصحیح علی قویم، پاکستان، ۱۹۷۸ء
۳۳۔ کلیات دیوان شمس تبریزی : مولانا جلال الدین رومی، تہران
۳۴۔ کلیات سعدی : مرتبہ محمد علی فروغی و استاد عبدالعظیم قریب، ایران۔
۳۵۔ گلستان سعدی : بکوشش دکتر خلیل خطیب رہبر، تہران، ۱۳۶۲ھج
۳۶۔ مجالس العشاق : امیر سلطان حسین، نولکشور، ۱۲۸۷ھج
۳۷۔ مجلہ دانشکدہ ادبیات و علوم انسانی : دانشگاہ فردوسی شمارہ سوم سال دہم۔
۳۸۔ مرآت البلدان جلد اول : محمد حسن خان اعتماد السلطنہ، بکوشش پرتو نوی علی محمد علی سیابلو، تہران، ۱۳۶۴ھج
۳۹۔ مشکل الآثار ۱-۴ : ابو جعفر الطحاوی، حیدر آباد، مجلس دائرۃ المعارف، ۱۳۳۳ھج

فہرست مراجع

۱۔ اتحاف السادہ ۱-۲: محمد بن محمد مرتضیٰ حسین الزبیدی، مصر، میمنہ، ۱۳۱۱ھ
۲۔ الاسرار المرفوعہ فی الاخبار الموضوعہ: ملا علی القاری، بیروت، دار الکتب العلمیہ، ۱۹۸۵ء
۳۔ انیس الطالبین وعدة السالکین: صلاح بن مبارک البخاری، پیشکش کتابخانہ خدابخش، پٹنہ، ۱۹۹۳ء
۴۔ تاریخ بخارا: ابوبکر محمد بن جعفر، ترجمہ ابونصر احمد بن محمد القبادی، تصحیح مدرس رضوی، تہران
۵۔ تاریخ کملا: مولوی احمد کبیر حیرت، پٹنہ، ریوین پریس بانکی پور، ۱۳۰۲ھ
۶۔ تذکرة الموضوعات: محمد طاہر بن علی الھندی، بیروت۔ دار احیاء التراث العربی، ۱۳۹۹ھ
۷۔ الترمذی: ابوعیسیٰ محمد بن عیسیٰ الترمذی
۸۔ تصوف برصغیر میں، کتابخانہ خدابخش، ۱۹۹۲ء
۹۔ خدابخش جرنل شمارہ ۶۹-۷۴: پٹنہ کتابخانہ خدابخش، ۱۹۹۲ء
۱۰۔ خدابخش جرنل شمارہ ۱۰۲: پٹنہ، کتابخانہ خدابخش، ۱۹۹۵ء
۱۱۔ خزینة الاصفیا جلد دوم: غلام سرور لاہوری، نولکشور، ۱۸۷۳ء
۱۲۔ دیوان عراقی: فخر الدین عراقی بکوشش سعید نفیسی، ایران
۱۳۔ دیوان عطار: فریدالدین عطار باہتمام تقی تفضلی، تہران، ۱۳۶۲ھ
۱۴۔ دیوان غزلیات سعدی: شیخ سعدی شیرازی بکوشش دکتر خلیل خطیب رہبر، تہران، ۱۳۶۸ھ
۱۵۔ دیوان کبیر: مولانا جلال الدین رومی، مطبوعہ ایران
۱۶۔ دیوان موسوم بہ شمس الحقائق: مولانا جلال الدین رومی، مرتبہ رضا قلی ہدایت تبریز، ۱۲۸۰ھ
۱۷۔ رسالہ عشق در عرفان: احمد غزالی وسیف الدین باخرزی، بکوشش ایرج افشار، تہران، ۱۳۵۹ھ

۱۴۰۔ معجم البلدان ۱-۵: یاقوت الحموی، بیروت، ۱۹۸۷ء

۱۴۱۔ المعجم المفہرس لألفاظ القرآن الکریم: وصفہ محمد فواد عبد الباقی لبنان، دار احیاء التراث العربی بیروت

۱۴۲۔ موسوعہ اطراف الحدیث النبوی ۱-۱۱: ابو ھاشم محمد السعید زغلول بیروت، عالم التراث

۱۴۳۔ نفحات الانس من حضرات القدس: عبد الرحمن جامی تصحیح مولوی غلام عیسیٰ و مولوی عبد الحمید و مولوی کبیر الدین احمد، باہتمام ولیم ناسولیس، کلکتہ، مطبع لیسی، ۱۸۵۸ء

۵۵